

ลิขิตชีวิต ลิขิตประสพการณ์

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า

‘ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ มิใช่เป็นเพียงบุคคลหนึ่งที่มีชื่อผ่านเข้ามาในประวัติศาสตร์ ในฐานะภริยาของท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ เท่านั้น แต่ชีวิตของท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ เป็นประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งด้วยทีเดียว อย่างน้อยในกระแสแห่งความผันผวนแปรปรวนแห่งเหตุการณ์บ้านเมือง ที่ชีวิตของท่านผู้หญิงพูนศุข ถูกกระทบกระเทือนอย่างหนักหน่วงรุนแรงครั้งแล้วครั้งเล่า ตลอดช่วงเวลายาวนาน ท่านผู้หญิง รู้เห็น รู้ลึก มองสถานการณ์และเหตุการณ์เหล่านั้นอย่างไร รวมทั้งนำชีวิตและบุคคลที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะครอบครัว ลุล่วงผ่านพ้นมาได้อย่างไร ก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจอีกมาก’

คำตอบจะอยู่ใน ‘ลิขิตชีวิต ลิขิตประสพการณ์’ ของท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์

ชีวิต ๘๔ ปี เท้าที่จำได้

บทความนี้ ท่านผู้หญิงพูนศุข
บันทึกด้วยลายมือ เล่าโดยย่อ
ชีวิต ๘๔ ปีของท่านให้ลูกหลาน
ฟังแบ่งเป็น ๒ หัวข้อคือ
“วัยเยาว์” กับ “ชีวิตครอบครัว”
ท่านบันทึกไว้จนถึงการสิ้นสุด
สงครามโลกครั้งที่ ๒ และ
การประกาศสันติภาพ เมื่อ
วันที่ ๑๖ สิงหาคม พุทธศักราช
๒๔๘๘

ข้าพเจ้าเกิดเมื่อวันที่ ๒ มกราคม ๒๔๕๕ ตรงกับวันอังคาร ขึ้น
๑๔ ค่ำ เดือนอ้าย ปีกุน ที่จวนผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรปราการ
ริมน้ำ เยื้องพระสมุทรเจดีย์ เป็นบุตรมหาอำมาตย์ตรีพระยาชัยวิชิต
วิศิษฎ์ธรรมธาดา (ข้า ณ ป้อมเพชร์) และคุณหญิงเพ็ง (สกุลเดิม
สุวรรณศร) คุณพ่อคุณแม่ได้พาข้าเฝ้าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรม-
ราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ขณะประทับแรมที่พลับพลา
ในบริเวณจวนผู้ว่าฯ เพื่อขอรับพระราชทานชื่อ ซึ่งทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่า “พูนศุข” เมื่อวันที่ ๓๐ พฤษภาคม
ร.ศ. ๑๓๑ (พ.ศ. ๒๔๕๕)

วัยเยาว์

ในระหว่างที่คุณพ่ออยู่จังหวัดสมุทรปราการ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ตั้งกองเสือป่า และเวลาเย็นมีการฝึกพวกเสือปากันแทบทุกวันทีจวนผู้ว่าฯ นอกจากฝึกการใช้อาวุธแล้วยังมีการร้องเพลงปลุกใจอีกด้วย ตอนนั้นข้าพเจ้ายังจำความไม่ได้ แต่ผู้ใหญ่เล่าให้ฟังว่าข้าพเจ้าร้องเพลงเสือป่าได้ และได้รับรางวัลจากเจ้าหน้าที่ไปประทับ ณ ที่นั้นบ่อยครั้ง

ต่อมาเมื่อคุณพ่อย้ายเข้ามารับราชการในกรุงเทพมหานคร และเมื่อข้าพเจ้ามีอายุประมาณ ๖-๗ ขวบ ได้เข้าเฝ้าเป็นครั้งที่ ๒ ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ที่พระราชวังพญาไท รับพระราชทานสลากเพื่อไปขึ้นเอาของเล่น รับพระราชทานเลี้ยงอาหารเย็นด้วย

เมื่อมาอยู่ในกรุงเทพฯ คุณพ่อได้รับพระราชทานบ้านอยู่ที่เหนือปากคลองสาน พี่สาวซึ่งแก่กว่า ๒ ปี ได้ถูกส่งไปเข้าโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ และพักอยู่ที่ “บ้านศาลาแดง” ซึ่งเป็นบ้านของท่านเจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) ปัจจุบันเป็นโรงแรมดุสิตธานี เพราะใกล้โรงเรียน เนื่องจากบ้านที่อยู่ไม่สะดวกแก่การเดินทาง ต้องข้ามฟากมาขึ้นที่กรมเจ้าท่าและขึ้นรถต่อไปโรงเรียน พอพี่สาวเข้าเรียนได้ราว ๒ สัปดาห์ก็กลับมาบ้านเล่าเรื่องโรงเรียนให้ฟัง ข้าพเจ้าจึงอยากจะไปเรียนบ้าง

คุณพ่อคุณแม่ก็เต็มใจ จึงเริ่มเข้าเรียนโดยเป็นนักเรียนไปมา พักอยู่ “บ้านศาลาแดง” วันเสาร์จึงกลับบ้าน เมื่อพักอยู่ “บ้านศาลาแดง” ได้ ระยะเวลาหนึ่งเกิดคิดถึงบ้าน จึงกลับมาอยู่ที่บ้าน ซึ่งการเดินทางลำบากมาก คือต้องนั่งเรือจ้างข้ามแม่น้ำไปขึ้นที่กรมเจ้าท่า แล้วขึ้นรถยนต์ต่อไป โรงเรียน หากฝนตกก็ไม่ได้ไปโรงเรียน คุณพ่อมาสร้างบ้านที่ถนนสีลม เมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๔ และให้ชื่อว่า “บ้านป้อมเพชร” บ้านอยู่ไม่ไกล จากโรงเรียน ถึงกระนั้นเราก็นั่งรถยนต์ไปเรียน และบางครั้งก็กลับมา รับประทานอาหารกลางวันที่บ้าน

ข้าพเจ้าได้เข้าเรียนชั้นเดียวกับพี่สาวมีครูเป็นแม่ชี ในสมัยนั้นแม่ชี ส่วนใหญ่เป็นฝรั่งจะมีแม่ชีที่เป็นคนเวียดนามไม่กี่คน ครั้งแรกเข้าชั้น Elementary แล้วเลื่อนเป็น Preparatory แล้วจึงขึ้นเป็น Standard ซึ่งครูจะใช้ภาษาต่างประเทศสอน ขณะนั้นทางโรงเรียนมี ๒ แผนกคือ แผนกภาษาฝรั่งเศสและแผนกภาษาอังกฤษ ส่วนข้าพเจ้าได้เข้าเรียน แผนกภาษาอังกฤษ การเรียนอยู่ในชั้นปานกลาง ในสมัยนั้นนักเรียนมี ประมาณ ๒๐๐ คน จึงรู้จักกันเป็นส่วนใหญ่ เรียนอยู่จนถึง Standard 7 จึงลาออกมาแต่งงาน นอกจากเรียนหนังสือแล้วยังได้เรียนเปียโนอีกด้วย ข้าพเจ้าได้แสดงเปียโนสี่มือ (Duet) คู่กับเพื่อนซึ่งเรียนชั้นเดียวกัน ๒ ครั้ง ในวันปิดเทอมมีพิธีแจกประกาศนียบัตร

ทางบ้านไม่ปล่อยให้ไปเที่ยวโดยลำพัง ให้ผู้ใหญ่พาไปดูหนังกลาง
วันบ้างเป็นครั้งคราว เมื่อมีงานฤดูหนาวก็ได้ไปเกือบทุกคืน ตั้งแต่มีงาน
ที่สวนจิตรลดาจนถึงสวนสราญรมย์ งานฤดูหนาวนั้นอากาศหนาว ตอน
เป็นเด็กก็ใส่เสื้อสเวตเตอร์ พอถึงวัยรุ่น คุณแม่ตัดเสื้อ Cloak^๑ ให้ ใน
งานมีออกร้านขายของและขายอาหาร ที่ว่าไปเกือบทุกคืนคือ คุณพ่อ
เป็นอธิบดีกรมราชทัณฑ์จึงมีร้านของกรมฯ ขายสิ่งของฝีมือผู้ต้องหา
บางที่ได้ที่ที่เหมาะสมพอที่จะตั้งโต๊ะขายอาหาร คุณแม่ขายอาหารราคาเยา
ส่วนในงานมีร้านที่ขายของแพงทั้งนั้น

มีอยู่ปีหนึ่งพระเจ้าอยู่หัวตั้งร้านถ่ายรูป ครอบครัวเราได้ไปถ่ายรูป
หมู่ซึ่งในหลวงรัชกาลที่ ๖ ทรงถ่ายด้วยพระองค์เอง คิดอัตรา ๓ รูป
๑๐๐ บาท และเซ็นพระนาม “ราม ป.ร.” ไว้ใต้รูปด้วย สำหรับในหลวง
รัชกาล ๖ ข้าพเจ้าได้มีโอกาสเฝ้าใกล้ชิด ๒ ครั้ง ครั้งแรกเมื่ออายุ
ประมาณ ๘ ขวบ คือพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินไปประทับแรมที่
พลับพลาตำบลป้อมเพชร ซึ่งใกล้กับหมู่บ้านของบุพการีข้าพเจ้า คุณพ่อ
จึงนำลูกหลานในสกุล “ณ ป้อมเพชร” เข้าเฝ้า และถวายหีบบุหรีไม้ปุม
ผาหีบมิตรรา “ณ ป้อมเพชร” ทองลงยาฝังเพชรเล็ก ๑ เม็ด

ภาพฝีพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖
งานฤดูหนาวพระราชวังสราญรมย์
พ.ศ. ๒๔๖๖

---

^๑ เสื้อ Cloak เป็นเสื้อคลุมชนิดหนึ่ง

ในบรรดาพี่น้อง ข้าพเจ้าเป็นลูกที่ติดตามคุณพ่อคุณแม่ไปงานต่าง ๆ ที่มีในขณะนั้น เช่นงานพระบรมศพสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง และงานพระบรมศพพระมงกุฎเกล้าฯ รัชกาลที่ ๖ ซึ่งมีทุกสัปดาห์ พวกเรานั่งที่ปะรำข้าทูลละอองพระบาทฝ่ายในทางเสด็จพระราชดำเนินผ่าน จึงได้เห็นราชประเพณีหลายอย่างติดตามมาจนทุกวันนี้

เรื่องการศึกษา ข้าพเจ้าเรียนอยู่ที่ ร.ร. เซนต์โยเซฟคอนเวนต์ ๑๐ ปี เข้าเรียนเวลา ๘.๓๐ น. เลิกเวลา ๑๖ น. ตั้งแต่วันจันทร์ อังคาร พุธ วันพฤหัสบดีหยุด และเปิดต่อวันศุกร์ เสาร์ หยุดวันอาทิตย์ เมื่อเข้าห้องเรียนจะมีการสวดเป็นภาษาอังกฤษ ต่อมาแม่ซีซึ่งสมัยนั้นเรียก “แม่ดำ” (คงจะเป็นเพราะแต่งชุดดำหรือเพี้ยนมาจาก Madame) จะอ่าน Gospel^๒ ให้ฟัง และมีวิชา Catechism ซึ่งมีคำถามและตอบเป็นข้อๆ เกี่ยวกับศาสนาคริสต์ แล้วจึงเรียนวิชาสามัญตามตารางโดยสอนเป็นภาษาอังกฤษ ถึงเวลา ๑๑.๓๐ น. หยุดพักรับประทานอาหารกลางวัน และเล่น เช่นกระโดดเชือก หมากเก็บ ตักหอย ฯลฯ พอเวลา ๑๓ น. เข้าเรียน ชั่วโมงแรกเรียนภาษาไทย ซึ่งเรียนไม่ตรงกับชั้นที่เรียนภาษาอังกฤษ และนักเรียนทั้ง ๒ ภาษาเรียนพร้อมกัน เช่นข้าพเจ้าเรียนชั้น

---

^๒ Gospel : เป็นหนึ่งใน ๔ บท คัมภีร์คริสต์ศาสนาที่เรียบเรียงใหม่

Standard สูงกว่าชั้นที่เรียนภาษาไทย ในขณะที่โรงเรียนมีตึกเพียง ๓ หลัง ต่อมาได้สร้างขึ้นอีก ๑ หลัง มีโบสถ์เล็กๆ (Chapel) ด้วย ซึ่งนักเรียนต้องไปโบสถ์ทุกวันศุกร์ต้นเดือน เมื่อสร้างตึกใหม่เสร็จ

ในหลวงรัชกาลที่ ๖ เสด็จไปทรงเปิด รับเสด็จโดยนักเรียนแสดง เปียโนและเต้นระบำถวาย นอกจากนั้นบางครั้งมีแขกผู้ใหญ่ เช่น ผู้สำเร็จราชการอินโดจีนมาเยี่ยม ทางโรงเรียนก็จัดงานต้อนรับโดยให้นักเรียนร้องเพลงหมู่ประสานเสียง นักเรียนประจำแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ ชั้น ๑ ชั้น ๒ และชั้น ๓ ซึ่งมักจะเป็นเด็กกำพร้าหรือไม่เสียเงินค่าเล่าเรียน และสอนวิชาตัดเสื้อให้เพื่อจะได้มีอาชีพต่อไป

วันเริ่มต้นชีวิตคู่ ปรีดี-พูนสุข

ชีวิตครอบครัว

ข้าพเจ้าแต่งงานเมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๔๗๑ ที่บ้านป้อมเพชร กับนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งมีศักดิ์เป็นญาติห่างๆ คือมีเชื้อด^๓ คนเดียวกัน นายปรีดีมีอายุแก่กว่าข้าพเจ้า ๑๑ ปี เรียนกฎหมายสำเร็จเป็นเนติบัณฑิต และได้รับเลือกให้ไปศึกษาต่อ ณ ประเทศฝรั่งเศส เรียนอยู่ ๗ ปี สอบไล่ได้ปริญญารัฐเป็นดุษฎีบัณฑิตกฎหมาย Docteur en

---

^๓ เชียด หรือ เทียด เป็นพ่อหรือแม่ของทวด

นายปรีดีได้มอบ
เงินเดือนทั้งหมดให้
ข้าพเจ้า ยกเว้นค่าสอน
ซึ่งเอาไว้ใช้ส่วนตัว
อาหารการกินขึ้นไป
รับประทานร่วมกัน
กับคุณพ่อคุณแม่
บนตึกใหญ่โดยไม่ต้อง
เสียค่าใช้จ่ายใดๆ
ทั้งสิ้น

Droit ฝ่ายนิติศาสตร์ ประกาศนียบัตรชั้นสูงทางเศรษฐศาสตร์ (Diplôme d'Etudes Supérieures d' Economie Potitique) เมื่อต้นปี ๒๔๗๐

คุณพ่อปลูกเรือนหอให้ในบริเวณบ้านป้อมเพชร ถนนสีลม ซึ่งขณะนั้นกลายเป็นถนนใหญ่ซึ่งตัดตรงจากช่องนนทรีไปจบที่ถนนสุรวงศ์ ขณะนั้นนายปรีดีรับราชการเป็นผู้ช่วยเลขาธิการกรมร่างกฎหมาย (ปัจจุบันคือคณะกรรมการกฤษฎีกา) และครูสอนโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม นอกจากนั้นนายปรีดียังมีโรงพิมพ์ส่วนตัว พิมพ์หนังสือวิชากฎหมายและเศรษฐศาสตร์ ชื่อ *นิติสาส์น* อีกด้วย เราได้ร่วมกันทำงานคือทางโรงพิมพ์ข้าพเจ้ามีหน้าที่ช่วยตรวจปรู๊ฟ ส่วนการสอนที่โรงเรียนกฎหมายซึ่งสอนสัปดาห์ละ ๒ ครั้ง ก่อนไปเลิกเซอร์นายปรีดีได้ให้ข้าพเจ้าเขียนตามคำบอก ทำให้ข้าพเจ้าได้รับความรู้เพิ่มเติมอีกเป็นอันมาก นอกจากนี้ยังเปิดสอนพิเศษแก่ผู้ประสงค์จะเรียนในเวลาค่ำที่บ้านมีนักเรียนมาเรียนทั้งชายและหญิงประมาณ ๒๐ คน นายปรีดีได้มอบเงินเดือนทั้งหมดให้ข้าพเจ้า ยกเว้นค่าสอนซึ่งเอาไว้ใช้ส่วนตัว อาหารการกินขึ้นไปรับประทานร่วมกันกับคุณพ่อคุณแม่บนตึกใหญ่โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ ทั้งสิ้น การใช้ชีวิตครอบครัว เมื่อถึงวันหยุดก็ไปชมภาพยนตร์บ้าง ไปจังหวัดใกล้เคียงเช่นอยุธยาซึ่งเป็นบ้านเกิดนายปรีดีบ้าง สมัยนั้นข้าราชการกระทรวงยุติธรรมได้หยุด ๑ เดือน คือเดือนเมษายน ภายหลังแต่งงานเราได้ไปเที่ยวชายทะเลแถบตะวันออก โดยเรือภาณุรังษี ออก

จากกรุงเทพฯ เทียงวันเสาร์แะระยอง จันทบุรี เข้าเขตกัมพูชา แะ
เมืองเรียม เมืองเต็บ และเมืองซาเตียนซึ่งขึ้นกับเวียดนาม เรือเทียบท่า
เฉพาะจันทบุรีและเมืองเรียม ใช้เวลา ๖ วัน ถึงกรุงเทพฯ เข้าวัน
พฤหัสบดี เสียค่าโดยสารคนละ ๖๐ บาท นับว่าเป็นการท่องเที่ยวที่
คุ้มค่า เพราะได้อากาศทะเล อาหารดีทั้งไทยและฝรั่ง ปีต่อๆ ไปได้ไป
สงขลาและเลยไปเกาะปีนัง นับเป็นการออกไปต่างประเทศครั้งแรกของ
ข้าพเจ้า และปีต่อไปก็ไปพักตากอากาศที่อำเภอหัวหินซึ่งเสียค่าเช่า
บังกะโลเพียงวันละ ๔ บาท บางปีก็ไม่ได้ไปไหนเพราะมีลูกอ่อน เมื่อปี
พ.ศ. ๒๔๗๘ ไปอินโดจีนโดยรถยนต์ที่บรรทุกรถไฟจนถึงอรัญประเทศ
จากนั้นนั่งรถยนต์เข้าเขตกัมพูชาที่ด่านคลองลึก ผ่านบอยเบ็ต โปธิสัตว์
พระตะบอง ไช้จ๋อน (ปัจจุบันโฮจิมินห์ซิตี้) จากไช้จ๋อนขึ้นเขาไปดาลัด
เพื่อส่งน้องสาว ๒ คน คือนวลจันทร์และอุษา เข้าเรียนที่ Lycée Yersin

แม่^๔ แต่งงานได้ ๑ ปีกับ ๔ เดือน จึงให้กำเนิดลูกหญิงคนแรก
ซึ่งทูลหม่อมฟ้าหญิงฯ (สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์
กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร) ประทานชื่อว่า “ลลิตา” ต่อมาอีก ๑ ปี

---

^๔ พนศุขได้ใช้สรรพนาม “แม่” แทน “ข้าพเจ้า” ที่ได้ใช้ในตอนต้นของ
บทความนี้, “พ่อ” แทน “ปรีดี” ส่วน “คุณยาย” นั้น หมายถึง “คุณหญิงเพ็ง
ชัยวิชิตฯ” และ “คุณตา” หมายถึง “พระยาชัยวิชิตฯ” “คุณปู่” หมายถึง
“นายเสียง พนมยงค์”

๙ เดือน ได้ลูกชายให้ชื่อว่า “ปาน” เพราะเมื่อเกิดมีปานแดงอยู่ที่หน้าผาก ต่อมาคุณยายตัดผมให้ด้วยกรรไกรไปสะกิดที่ปานมีเลือดออก ปานแดงจึงหายไป เราจึงเปลี่ยนชื่อให้เป็น “ปาล”

ต้นปี ๒๔๗๕ ราวต้นเดือนมิถุนายน พ่อบอกกับแม่ว่าจะขออนุญาตไปบวช แม่ก็ตอบเต็มใจ เมื่อวันที่ ๒๓ มิถุนายน พ่อบอกแม่ว่าจะไปลาคุณปู่ซึ่งอยู่ที่นา อำเภอวังน้อย จังหวัดอยุธยา ตอนเช้าพ่อไปทำงานตามปกติ เย็นก็กลับบ้านเพื่อเตรียมเดินทาง แม่จึงติดรถพาลูกไปส่งที่สถานีหัวลำโพง ในคืนวันนั้นเวลาสองยามเศษปาลซึ่งมีอายุ ๖ เดือนร้องไห้โดยไม่มีอะไรผิดปกติเป็นเวลานาน จนคุณตาซึ่งอยู่บนตึกใหญ่ได้ยินจึงให้คนใช้มาถามว่าเป็นอะไร แต่ไม่ทราบสาเหตุ ได้อุ้มปาลไปลงเปลที่ตึกหลังบ้านจึงสงบ แม่นึกสังหรณ์เกรงว่าพ่อจะเป็นอันตราย เพราะการเดินทางไปอำเภอวังน้อยไม่สะดวกต้องนั่งเรือจากอยุธยา ไม่เหมือนทุกวันนี้ซึ่งมีความเจริญมาก พอรุ่งเช้าวันที่ ๒๔ มิถุนายน พาลาลลงไปถ่ายรูปในสนามหญ้าหน้าบ้าน ผนตกหยิมๆ ไม่มากนัก ท่านเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ได้มาที่บ้าน บอกว่าเกิดเหตุใหญ่ คือคนเรือของท่านที่จอดอยู่หน้าบ้านวัดสามพระยามารายงานว่า มีทหารกลุ่มหนึ่งพร้อมทั้งรถถังมาจับทูลหม่อมชายไป (สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต) ท่านเจ้าพระยายมราชมาถามดูเชื่อว่าทางบ้านเราพอจะรู้อะไรบ้าง เมื่อยังไม่ได้รับความพอดีมีเพื่อนคุณตามาที่บ้าน

ในขณะนั้น ท่านจึงขอให้คุณตาและเจ้าคุณคนนั้นออกไปสืบหาความจริง และท่านยังกำชับไม่ให้หนึ่งรถเก๋งเพราะเกรงว่าจะเป็นที่ขวางหูขวางตา จึงไปกับรถเจ้าคุณคนนั้นซึ่งเป็นรถประทุน ส่วนทางบ้านก็เป็นห่วงเจ้านายที่ถูกเชิญตัวไป จนบ่ายคุณตากับเพื่อนกลับมา ได้ความว่ามีพันเอกพระยาพหลข เป็นหัวหน้ายึดอำนาจการปกครอง แต่ไม่ทราบรายละเอียด ขณะนั้นคนงานที่โรงพิมพ์นิติสารสินได้มารายงานว่ามีทหารมา ๑ คันรถ สั่งให้พิมพ์ใบปลิว ซึ่งเข้าใจว่าเรียงพิมพ์ไว้แล้ว ท่านผู้ใหญ่ซึ่งอยู่ในขณะนั้นบอกว่าให้ทำตามเขาเถิด ต่อมาเมื่อเพื่อนคุณตามาที่บ้านพูดทำนองว่า พ่อมีส่วนเกี่ยวข้องกับการยึดอำนาจ แต่เห็นทางบ้านเราไม่รู้อะไรจึงกลับไป พอเวลาค่ำประมาณ ๓ ทุ่ม ได้มีชายผู้หนึ่งกับผู้ติดตาม ๒ คนมาที่ประตูบ้านซึ่งปิดแล้ว บอกว่าชื่อ ชิม วีระไวทยะ มาขอรับเครื่องแต่งตัว พ่อเพื่อประชุมเสนาบดีในวันพรุ่งนี้ พร้อมทั้งขอเสบียงอาหารด้วย เพราะตั้งแต่เช้ายังไม่ได้รับประทานอาหาร คุณตาไม่ให้เปิดประตูเพราะไม่รู้จัก แต่เผอิญญาติแม่ซึ่งเป็นผู้พิพากษาและอยู่ในบ้านรู้จัก จึงได้จัดของให้ไป และทราบทันทีว่าพ่อมีส่วนเกี่ยวข้องในเหตุการณ์วันนี้ แม่ขอเพิ่มเติมว่า ประตูบ้านป้อมเพชร เป็นประตูเหล็กเป็นซี่ๆ โปร่งมองเห็นกัน

ตั้งแต่เย็นวันที่ ๒๓ มิถุนายน พ่อไม่ได้กลับบ้านเลยจนวันที่ ๓ กรกฎาคม พ่อได้เขียนจดหมายถึงแม่จากพระที่นั่งอนันตสมาคมขอโทษที่ไม่ได้พูดความจริง เพราะเกรงเรื่องจะแตก และว่าเจ้าหน้าที่สืบทราบ

พ่อทำงานหนักมาก
ต้องจัดระเบียบ
ราชการตั้งแต่เป็น
เลขาธิการคนแรก
ของสภาผู้แทน
จัดงานเกี่ยวกับสำนัก
เลขาธิการคณะรัฐมนตรี
ฯลฯ ต่อมาทางรัฐบาล
ได้มอบให้พ่อร่าง
เค้าโครงการเศรษฐกิจ

และจะจับพ่อในวันที่ ๒๔ บอกว่าที่เข้าไปเพื่อเห็นแก่ชาติและราษฎร ๑๒ ล้าน (ในขณะนั้น) ได้บุญยิ่งกว่าไปบวช คิดถึงลูก แต่ขณะนี้ควรอยู่กับทหารดีกว่า ฯลฯ ระหว่างนั้นพ่อได้ให้นายกรัฐมนตรีมาเยี่ยมแม่แทนตัว จนถึงเดือนกรกฎาคม จึงย้ายมาทำงานที่วังปารุสกวัน ซึ่งทางการจัดให้อยู่ที่ตึกหลังเล็กๆ ในบริเวณเดียวกัน ต่อมาปลายเดือนกรกฎาคม แม่จึงพาลิลิตากับคนเลี้ยงไปอยู่ด้วย พ่อทำงานหนักมาก ต้องจัดระเบียบราชการตั้งแต่เป็นเลขาธิการคนแรกของสภาผู้แทนฯ จัดงานเกี่ยวกับสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ฯลฯ ต่อมาทางรัฐบาลได้มอบให้พ่อร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจตามที่ได้มีการแถลงไว้ในประกาศของคณะราษฎร เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ แต่เมื่อนำเสนอต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรี ปรากฏว่ารัฐมนตรีส่วนมากไม่เห็นชอบด้วย

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๖ พระยามโนปกรณย์ ปิดสภาผู้แทนราษฎร และงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา พร้อมกันนั้นได้ออกกฎหมาย “พระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ ๒๔๗๖” และออกแถลงการณ์ประณามพ่อว่า “เป็นคอมมิวนิสต์” อีกทั้งบังคับให้พ่อออกจากประเทศไทย พ่อได้เลือกไปประเทศฝรั่งเศส และพาแม่ไปด้วย เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน ๒๔๗๖ ซึ่งเป็นการไปยุโรปครั้งแรกของแม่

ระหว่างที่พ่อกำลังอยู่ในประเทศฝรั่งเศส พ่อได้ทำงานศึกษาค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมโดยไปหอสุมุดแห่งชาติเกือบทุกวัน ส่วนแม่ก็ไปเรียน

ภาษา ได้มีโอกาสพักผ่อนหย่อนใจด้วยการไปชมการแสดงและดู
ภาพยนตร์ดูกระทิงละครสัตว์ ลืมเล่าไปว่าการเดินทางจากกรุงเทพฯ ไป
สิงคโปร์ เราโดยสารเรือของบริษัท B.I. ในวันเดินทางที่ท่าเรือ B.I.
มีผู้คนไปส่งล้นหลาม จนเจ้าหน้าที่ต้องปิดประตู เอนจินีเยร์ของเรือสนใจ
พ่อและฉันมาคุยด้วย เมื่อเราไปถึงฝรั่งเศสสมาชิกสภาอังกฤษพรรค
Independent Labour ชื่อ Mr.Maxton ได้เชิญให้พ่อไป House of
Commons เพื่อฟังการประชุมสภา

เราพำนักอยู่ในปารีสจนถึงเดือนมิถุนายน ก็ได้ข่าวว่าทาง
กรุงเทพฯ มีการเปลี่ยนแปลง คือ เจ้าคุณพหลฯ ได้ยึดอำนาจการ
ปกครองประเทศอีกครั้งหนึ่ง เพื่อประสงค์ให้เปิดสภาผู้แทนราษฎร
เมื่อเจ้าคุณพหลฯ จัดตั้งรัฐบาลแล้ว ได้เรียกพ่อให้กลับเพื่อมาช่วยงาน
เราได้ออกเดินทางจากฝรั่งเศสมาถึงกรุงเทพฯ เมื่อปลายเดือนกันยายน

เมื่อมาถึงกรุงเทพฯ พ่อแม่ก็แยกกันอยู่คือ พ่อตรงไปวังปารุสกวัน
ทันที ส่วนแม่กลับมาอยู่บ้านคุณตาคุณยาย ภายหลังที่เรากลับมา
ไม่นานนัก ก็เกิดขบถบวรเดช ซึ่งขณะนั้นแม่ไปพักผ่อนที่บ้านคุณป้าเล็ก
(สารี) ที่จังหวัดสมุทรปราการ ทางบ้านในกรุงเทพฯ ได้ส่งคนมารับแม่
กลับกรุงเทพฯ สมัยนั้นถนนยังไม่ถึงปากน้ำ เราเดินทางไปและกลับด้วย
รถรางไฟฟ้า พวกขบถเริ่มก่อตัวจากจังหวัดนครราชสีมา และรุกเรื่อย
มาจนถึงดอนเมือง หลักสี่ พอตกเย็นได้ยินเสียงปืนดังถึงบ้านเรา

ครอบครัวเราได้ย้ายไปอยู่บ้านซึ่งคุณตาให้ที่ดิน 360 ตารางวา แต่เราปลูกบ้านเองจากเงินค่าขายหนังสือ*ประชุกฎหมายไทย* ทุกวันเสาร์ เย็นลูกๆ คุณตาที่ออกเรือนแล้วจะไปรับประทานข้าวร่วมกันที่บ้าน ป้อมเพชร บ้านที่เราย้ายไปให้ชื่อว่า “พูนสุข” เลขที่ ๑๓๖ ส่วนบ้าน ป้อมเพชรเลขที่ ๑๔๘ ซึ่งอยู่ฝั่งคลองสีลมห่างกันไม่กี่โกลน

กลับถึงบ้านแล้วไม่กี่เดือนแม่ได้ให้กำเนิดลูกผู้หญิงเมื่อต้นเดือน มีนาคม ๒๔๗๖ (๒๔๗๗)^๕ และต่อมาไม่กี่วันพ่อได้รับแต่งตั้งให้เป็น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย พ่อได้ทำงานหลายอย่างที่กระทรวงนี้ ซึ่งไม่จำเป็นต้องกล่าว แต่ที่จะพูดถึงคือในปี พ.ศ. ๒๔๗๘ พ่อได้เดินทางไปยุโรป ที่อังกฤษพ่อได้เจรจาลดดอกเบี้ยเงินกู้ที่สมัยรัชกาลที่ ๖ กู้มา เพื่อบำรุงสาธารณูปโภคจาก ๖% ทำให้ประเทศได้ประหยัดเงินไม่ใช่น้อย ส่วนประเทศต่างๆ ในยุโรปได้เจรจาห้ามบอกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรม และเดินทางกลับผ่านอเมริกาและญี่ปุ่น ในระหว่างที่พ่อไม่อยู่ แม่ได้ให้กำเนิดลูกคนที่ ๔ เป็นชาย และเมื่อพ่อถึงญี่ปุ่น แม่ได้เดินทางไปพบเพื่อกลับเมืองไทยพร้อมกัน แม่ได้เห็นหิมะครั้งแรกที่ญี่ปุ่น ขณะนั้นค่าครองชีพถูกมาก แม่จึงซื้อเปียโนเล็กมาเป็นของฝากลูกทุกคน ซึ่งแป่วก็ได้เริ่มหัดจากเปียโนอันนี้ การไปญี่ปุ่น แม่เดินทางโดยเรือสินค้า

---

^๕ สมัยนั้น วันที่ ๑ เมษายนขึ้นจุลศักราชใหม่

ชวนศิษย์พ่อคนหนึ่งไปด้วย พร้อมทั้งคนรับใช้ ๑ คน ค่าโดยสารถูกมาก เสียคนละ ๙๐ บาทเท่านั้น การเดินทางโดนคลื่นลมอย่างแรง แม่ไม่เมาคลื่นแต่กินอาหารญี่ปุ่นไม่ได้เลย กว่าจะถึงโกเบ น้ำหนักลดไปหลายกิโล จากโกเบนั่งรถไฟไปโตเกียว ซึ่งพ่อถึงก่อนและรอรับอยู่ ได้ท่องเที่ยวเมืองใหญ่ๆ หลายเมืองเป็นเวลา ๑๒ วัน จึงเดินทางกลับ พ่อได้เข้าเฝ้า พระจักรพรรดิญี่ปุ่น และได้รับตรา Rising Sun ชั้นที่ ๑ (สายสะพาย)

ต่อมาพ่อได้ย้ายไปเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ และเริ่มเจรจาทำสนธิสัญญาใหม่ซึ่งรัฐบาลได้รับเอกราชอธิปไตยสมบูรณ์ ในด้านการเมือง การศาล และเศรษฐกิจ ระยะเจรจານี้ เราไปงานเลี้ยงรับรอง และเราก็เลี้ยงพวกทูตานุทูตบ่อยครั้งเหมือนกัน

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ ที่ประเทศฝรั่งเศสมีงาน Exposition Internationale เพื่อให้ผู้คนไปชมงานนี้ ทางกรมได้ลดราคาค่าโดยสารเรือเดินสมุทร ลดค่ารถไฟและโรงแรม แม่เห็นเป็นโอกาสที่จะไปทัศนาวรด้วยราคาเยา จึงไปพร้อมทั้งแป้ว ซึ่งมีอายุเพียง ๓ ขวบครึ่ง และมีน้ำนิด^๖ ร่วมเดินทางไปเรียนต่อ ระหว่างพักที่ปารีสแม่ได้มีโอกาสเฝ้า ในหลวงรัชกาลที่ ๘ และองค์ปัจจุบัน พร้อมทั้งสมเด็จพระพี่นางและพระราชชนนี ซึ่งเสด็จจากสวิสมาปารีส และในวันเฉลิมพระชนมพรรษา

พูนสุข (อายุ ๒๕ ปี) กับแป้ว (สุตา)
กรุงปารีส พ.ศ. ๒๔๘๐

---

^๖ นวลจันทร์ ณ บ่อมเพชร

Pavillion du Siam (ศาลาสยาม) งานมหกรรมนานาชาติ กรุงปารีส พ.ศ. ๒๔๘๐

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ประทับกลาง พร้อมด้วยสมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ และพระราชชนนี (พูนสุข นั่งที่ ๓ จากซ้าย)

ในหลวงรัชกาลที่ ๗ แม่ก็ได้ไปเฝ้าถวายพระพรด้วย แม่พักอยู่ปารีสเป็นเวลา ๓ เดือน ได้ส่งแป๋วเข้า ร.ร.อนุบาล ส่วนตัวแม่ก็ไปเรียนภาษาอิตาลี การเดินทางกลับเรากลับเพียง ๒ คนแม่ลูก โดยขึ้นรถไฟจากปารีสไปเยนัว และลงเรืออิตาเลียนซึ่งใช้เวลาเร็วกว่าเรือบริษัทอื่น คือสองสัปดาห์ก็ถึงสิงคโปร์ ที่สิงคโปร์ลุงเอียด^๗ คอยมารับและขึ้นรถไฟไปป็นังพัก ๑ คืน เดินทางจากสถานีไปถึงกรุงเทพฯ

ในขณะที่พ่ออยู่กระทรวงต่างประเทศ เวลามีเลี้ยงใหญ่ได้จัดให้นักเรียนเตรียม ม.ธ.ก. รุ่น ๑ แต่งชุดสมุทราเสนามาช่วยบริการแขก น่าเอ็นดูมาก นอกจากนี้พ่อยังไปตรวจชายแดนทั้งภาคอีสานและภาคใต้ ซึ่งแม่ไม่ได้ไปด้วยเลย ในต้นปี ๒๔๘๒ แม่ได้ให้กำเนิดลูกหญิงคือดุขฎิ ที่ให้ชื่อดุขฎิเพราะพ่อได้รับเหรียญดุขฎิมาลา เข็มศิลปวิทยา เป็นความชอบที่แก้ไขสนธิสัญญากับนานาประเทศให้เสมอภาค

ต่อมาพ่อย้ายมาอยู่กระทรวงการคลัง พ่อได้สร้างเสถียรภาพทางการเงินและการคลังให้กับชาติไทยหลายด้านที่สำคัญ อาทิ เช่น ยกเลิกเงินภาษีรัชชูปการ ยกเลิกอากรค่านา ปรับปรุงภาษีอากรให้เป็นธรรมสถาปนา “ประมวลรัษฎากร” เป็นแบบฉบับครั้งแรกในประเทศไทย และการโอนวิสาหกิจยาสูบของบริษัทอังกฤษ อเมริกัน เป็นของรัฐบาลสำเร็จ

---

^๗ เข็ม ฦ บ่อมเพชร

ก่อนที่ญี่ปุ่นจะยึดไประหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ นอกจากนี้จัดเรื่อง
เงินทุนสำรอง และเสนอจัดตั้งธนาคารชาติไทย ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการ
จัดตั้งธนาคารแห่งประเทศไทย

ในระหว่างนั้นสถานการณ์ในยุโรปมีแนวโน้มที่จะเกิดสงคราม
พอได้สร้างภาพยนตร์เรื่อง “พระเจ้าช้างเผือก” เป็นภาพยนตร์เสียงใน
ฟิล์มพูดภาษาอังกฤษ เพื่อโน้มน้าวให้เกิดสันติภาพ โดยชักชวนเพื่อนฝูง
ที่มีความรู้ด้านเทคนิคมาช่วย ส่วนผู้แสดงนั้นได้เลือกผู้ที่มีเลือดผสมไทย
กับชาวตะวันตกเป็นตัวแสดงสำคัญ ส่วนตัวแสดงรองๆ ก็เชิญผู้สูงอายุ
หลายท่านมาร่วม เช่นคุณทวดและคุณปู่ของเทียน (ชัยวัฒน์ บุณนาค)
สำหรับทหารทั้งสองฝ่ายก็ใช้นักเรียนเตรียมธรรมศาสตร์และครูพล
ศึกษา การถ่ายทำฉากภายในได้เช่าบริษัทไทยฟิล์มซึ่งตั้งอยู่ที่ทุ่ง
มหาเมฆ (ปัจจุบันกองดุริยางค์ทหารอากาศ) ฉากรบก็ใช้ทุ่งนาใกล้
โรงถ่าย (ปัจจุบันสมาคมธรรมศาสตร์และที่ทำการทหารเรือ) การถ่ายทำ
นั้นเฉพาะวันหยุดราชการและบางครั้งก็ถ่ายทำในเวลากลางวัน ตัวแสดง
ที่รำละครก็ขอจากกรมศิลปากร ต่างคนต่างช่วยกันทำงาน แม่มีหน้าที่
เลี้ยงผู้แสดง และบางทีก็ช่วยแต่งหน้าผู้แสดงหญิงบ้าง นอกจากนี้
ยังได้ยกกองถ่ายไปจังหวัดแพร่ ในฉากล่องช้าง ซึ่งมี ส.ส. จังหวัดแพร่
(เจ้าวงศ์ แสนสิริพันธ์) ช่วยหาช้างมาถ่ายทำหลายสิบเชือก และยังจัดหา
เครื่องแต่งกายของนักแสดง ด้วยเหตุสถานการณ์สงครามในภูมิภาค

ตั้งเครียด จึงทำให้เรื่องที่ตั้งใจจะฉายเผยแพร่ก็เลยเป็นอันไม่สำเร็จ

ต่อมาแม่ได้ให้กำเนิดลูกคนเล็กเป็นหญิง ก่อนหน้านี้เกิดมีกรณีพิพาทอินโดจีน ตามบ้านต้องพรางไฟ ป้องกันการทิ้งระเบิด เมื่อลูกอายุได้ ๕ เดือน เกิดสงครามเอเซียบูรพา คือในวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๘ ญี่ปุ่นได้ยกพลขึ้นบกหลายจุดในประเทศไทย พ่อถูกเรียกไปประชุมรัฐมนตรีในตอนดึกของวันที่ ๗ ในคืนวันที่ ๖ พ่อแม่ไปงานเลี้ยงนักฟุตบอลที่ธรรมศาสตร์ เสร็จการเลี้ยงแล้วแวะเยี่ยมเจ้าคุณพลางกูรฯ ที่ ร.พ. จุฬาย เนื่องจากท่านไปหมดสติที่สนามฟุตบอล ทราบจากแพทย์ว่าเส้นโลหิตในสมองแตก พอกลับถึงบ้านคนที่บ้าน (พูน พุกกระวีรัตน์) รายงานว่าพันเอกโมริยาโทรศัพท์มาว่าจะขอพบแม่ พอทราบดังนั้นพ่อจึงให้โทรเชิญตัวมาพบในคืนนั้นเอง พันเอกโมริยาเคยเป็นทูตทหารประจำเมืองไทยและคุ้นเคยกับครอบครัวเรา เพราะเขาพูดภาษาฝรั่งเศส เมื่อมาพบพ่อเรา บอกว่าเขามีเรื่องด่วน แต่ก็ไม่บอกว่าเรื่องอะไร ในคืนวันที่พ่อถูกเชิญไปประชุม เมื่อถึงที่ประชุมคณะรัฐมนตรีซึ่งอยู่ใกล้กับวังสวนกุหลาบและทราบว่าอะไรเป็นอะไร ได้ให้รถกลับมาบ้านและส่งคนมาบอกแม่ว่าให้พาลูกๆ ลงมาอยู่ชั้นล่าง แม่พอเดาเหตุการณ์ได้จึงเปิดวิทยุรับฟังข่าวจากต่างประเทศ จึงทราบว่าญี่ปุ่นได้เปิดฉากสงครามแล้ว โดยบุกขึ้นหลายจุดในภาคใต้ของประเทศไทย และที่ใกล้กรุงเทพฯ คือบางปู พ่อกลับจากการประชุมรุ่งขึ้นตอนบ่าย หน้าตาทรุดโทรมมาก

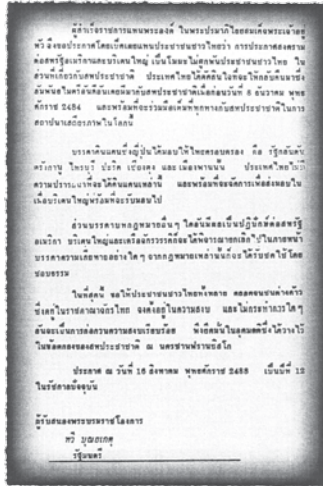
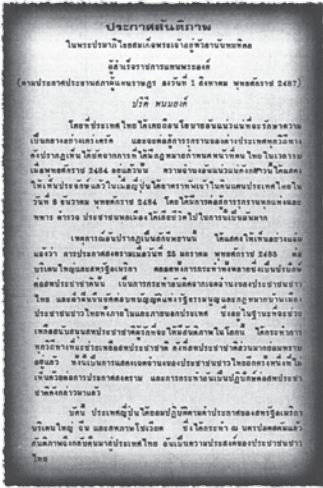

การทิ้งระเบิดบ่อยครั้ง
ขึ้น แม่จึงอพยพไปพัก
ที่คุ้มขุนแผน จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา และ
พาลูกๆ ไปหมด คือ
ลูกชาย ๒ คน จาก
ร.ร.วชิราวุธ ลูกผู้หญิง
จากเซนต์โยเซฟ
และลูกๆ ที่ยังไม่เข้า
เรียน ส่วนพ่อนั้นยังอยู่ใน
กรุงเทพฯ

ได้เชิญผู้ที่ใกล้ชิดมาปรึกษาเนื่องจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ต่อมาในวันที่
๑๖ ธันวาคม สภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติแต่งตั้งพ่อให้เป็นผู้สำเร็จราชการ
แทนพระองค์ ทราบมาว่าญี่ปุ่นไม่พอใจพ่อ แต่ก็ไม่กล้าทำอะไรที่
รุนแรง เครื่องบินสัมพันธมิตรได้มาทิ้งระเบิดครั้งแรกใกล้บ้านเราคือ
ที่สุขศาลาบางรัก (ปัจจุบันคือ ร.พ. เลิดสิน) ได้รับการเสียหายและมี
ผู้เสียชีวิตด้วย ต่อมามีการทิ้งระเบิดบ่อยครั้งขึ้น แม่จึงอพยพไปพักที่
คุ้มขุนแผน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และพาลูกๆ ไปหมด คือลูกชาย
๒ คน จาก ร.ร. วชิราวุธ ลูกผู้หญิงจากเซนต์โยเซฟ และลูกๆ ที่ยังไม่
เข้าเรียน ส่วนพ่อนั้นยังอยู่ในกรุงเทพฯ ที่อยุธยาแม่ได้จัดหาครูมาสอน
หนังสือลูกๆ ต่อมาทางการได้จัดบ้านที่สมเกียรติคือ ทำเนียบท่าช้าง
ให้อยู่ เมื่อแม่กลับจากอพยพก็เข้าอยู่ในบ้านแห่งนี้และได้จัดครูมาสอน
ลูกอีก มีลูกๆ เจ้าคุณพหลฯ และลูกนายควงมาร่วมเรียนด้วย ใน
ระหว่างสงคราม ประชาชนทั่วไปได้รับความเดือดร้อนมาก เนื่องจาก
ขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภค ไหนเครื่องบินมาทิ้งระเบิด ไหนจะเกิด
น้ำท่วมใหญ่ ทำให้แม่ในฐานะแม่บ้านซึ่งรับผิดชอบดูแลคนในบ้านและ
ความกังวลใจเรื่องที่พ่อทำงานได้ดินต่อสู้ออกนอกและอธิปไตย เครื่อง
บินสัมพันธมิตรได้มาทิ้งระเบิดถี่ขึ้น จากมาในเวลาเดือนหงาย ต่อมาใน
เวลากลางวัน พ่อในฐานะผู้สำเร็จราชการฯ ได้ทูลเชิญเสด็จสมเด็จพระ
พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าไปประทับแรมที่อยุธยา ครอบครัวเราก็อพยพไป

สวนสนามเสรีไทย ณ ถนนราชดำเนิน
๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๘
ปรีดีหรือ "รู้" หัวหน้าขบวนการเสรีไทย ยืนอยู่หน้าสุด

อยุธยาเป็นครั้งที่สอง ต่อมาเมื่อสงครามเข้มข้นขึ้น จึงได้เชิญเสด็จไปประทับที่พระราชวังบางปะอิน ครอบครัวเราก็ติดตามเสด็จไปพักในบริเวณพระราชวัง แม่ได้ตั้งโรงเรียนสำหรับลูกและผู้ที่อยู่พวยพในบริเวณใกล้เคียงคือโรงเรียนหลังคาจาก ๒ หลัง ซึ่งเดิม ร.ร.วชิราวุธเคยอพยพไป และขออนุญาตเป็นสาขาของ ร.ร. อยุธยาอนุสรณ์ โดยให้ผู้ที่อพยพไปด้วยเป็นครู เช่น นำนิต คุณฉลบ^๙ สมวงศ์^{๑๐} ต่อมาเมื่อนักเรียนเพิ่มขึ้น จึงยืมครูจาก ต.ม.ธ.ก.^{๑๑} มาช่วยอีก ๒ คน

ตอนหลังๆ การสู้รบเข้มข้น จนถึงเดือนสิงหาคมสหรัฐอเมริกาได้ทิ้งระเบิดปรมาณูที่เมืองฮิโรชิมา ญี่ปุ่นจึงยอมแพ้โดยปราศจากเงื่อนไขทางประเทศไทยก็ได้มีพระบรมราชโองการประกาศสันติภาพ

^๘ อาจารย์นวนจันทร์ ณ ป้อมเพชร์
^๙ ครูฉลบชัลลีย์ พลังกูร
^{๑๐} ครูสมวงศ์ ปทุมรส
^{๑๑} โรงเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.)

ตามหาคุณแม่

พูนสุข อายุ ๓๔ ปี สหรัฐอเมริกา (พ.ศ. ๒๕๒๙)

เมื่อข้าพเจ้าเข้าเฝ้าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง และ สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า*

๑. ช่วงพุทธศักราช ๒๔๕๕-๒๔๘๔

ร.ศ. ๑๓๐ (พุทธศักราช ๒๔๕๔) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ รัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หลวงวิจิตรวาทการไปรับราชการในตำแหน่งเจ้าเมืองจังหวัดสมุทรปราการ และพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “พระสมุทรบุรานุรักษ์” (ข้า)

พระสมุทรบุรานุรักษ์ บิดาของข้าพเจ้า ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระยาวรุณฤทธิศรีสมุทรปราการ พระยาเพชรฆา และพระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา ตามลำดับ

สมัยนั้นชายฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาที่เมืองสมุทรปราการมีพลับพลาที่ประทับแรมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งเสด็จไปเปลี่ยนพระอิริยาบถในฤดูร้อน

พลับพลาที่ประทับแรมอยู่ในบริเวณเดียวกับจวนเจ้าเมือง

---

* พิมพ์ครั้งแรกใน *สารคดี*,
๒๓:๒๖๙ (มกราคม ๒๕๕๐),
หน้า ๘๕-๘๖ หมายเหตุ:
บันทึกเมื่อ มกราคม -
พฤษภาคม ๒๕๔๙

ปลายเดือนพฤษภาคม ร.ศ. ๑๓๑ หรือ พ.ศ. ๒๔๕๕ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง (สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี) ได้เสด็จไปประทับ ณ พลับพลา นั้น

พระสมุทรมุรานุรักษ์กับภริยาถวายการต้อนรับสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง เป็นที่พอพระราชหฤทัย พระองค์ทรงทราบว่า พระสมุทรมุร เป็นน้องชายท่านผู้หญิงตลับ สุขุม ภริยาของเจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม)

พระสมุทรมุร กับภริยาได้นำบุตรวัย ๔ เดือนเศษเข้าเฝ้าเพื่อขอพระราชทานนาม

วันที่ ๓๐ พฤษภาคม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชเลขาณุกการในพระองค์ฯ อัญเชิญพระราชหัตถเลขา พระราชทานนามเด็กหญิงนั้นว่า “พูนสุข” และพระราชทานเหรียญทองลงยาอักษรพระนาม “ส.ผ.”

สมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร พระราชธิดาในสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี (สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา) ได้ตามเสด็จสมเด็จพระศรีพัชรินทราฯ ดังนั้น ในการเข้าเฝ้าสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวงครั้งนี้ จึงได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ฯ ด้วย

(จากซ้าย)

พระเจ้าน้องนางเธอ

พระองค์เจ้าสว่างวัฒนาฯ

พระเจ้าน้องนางเธอ

พระองค์เจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ฯ

และพระเจ้าน้องนางเธอ

พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ

ตราสกุล “ณ ป้อมเพชร”

ในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เสด็จประทับแรมที่
อ่างศิลา จังหวัดชลบุรี ในเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ นั้น
เมื่อวันที่ ๒ กรกฎาคม ได้พระราชทานนามสกุล “ณ ป้อมเพชร” แก่
พระสมุทรบริวารนุรักษ์ ดังปรากฏในราชกิจจานุเบกษา ว่าด้วยการ
พระราชทานนามสกุลครั้งที่ ๓ เมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๖
เป็นอันดับที่ ๑๕๐

ปรีดี พนมยงค์ เขียนไว้ในบทความเรื่อง “การพระราชทาน
นามสกุล ณ ป้อมเพชร” ตอนหนึ่งว่า

ท่านเจ้าคุณ^๑ ผู้รับพระราชทานนามสกุลได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟัง
ว่า ในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เสด็จประทับแรม
ที่อ่างศิลานั้น ท่านเจ้าคุณขณะนั้นเป็นผู้ว่าราชการเมือง (ต่อมา
เปลี่ยนเรียกว่าจังหวัด) สมุทรปราการซึ่งเป็นเขตติดต่อกับจังหวัด
ชลบุรี ได้ไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทโดยยังมีได้คิดขอพระราช-
ทานนามสกุล เพราะเรื่องนี้ยังมีได้ปรึกษาญาติที่สืบจากบรรพบุรุษ
เดียวกัน แต่เมื่อได้เข้าเฝ้าถวายบังคมแล้ว พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าฯ ได้ทรงมีพระราชกระแสขึ้นก่อนว่า ‘ท่านจะมาขอ

---

^๑ พระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา (ขำ ณ ป้อมเพชร)

นามสกุลละกระมัง' (ระหว่างนั้นกำลังทรงพระสำราญในการทรงพระราชดำรินามสกุลของข้าราชการที่ใกล้ชิด) ท่านเจ้าคุณฯ ก็เลยกราบบังคมทูลสนองพระราชกระแสรับสั่ง ครั้นแล้วพระองค์ก็ทรงปรารภในท่ามกลางผู้เข้าเฝ้าหลายคน อาทิ พระยาโบราณราชธานินทร์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลอยุธยา) ถึงการที่ทรงทราบประวัติบรรพบุรุษของพระสมุทราช (ข้า) พระองค์ทรงคุ้นเคยกับพระยาไชยวิชิตสิทธิสาตรา (นาค) อดีตผู้รักษากรุงฯ บิดาของพระสมุทราช และเสด็จพระราชดำเนินไปทรงรับบิณฑบาตที่บ้านท่านผู้นี้ ขณะที่พระองค์ดำรงอิสริยยศมกุฎราชกุมาร ทรงผนวชที่วัดบวรนิเวศน์ และทรงคุ้นเคยกับท่านผู้หมื่นยมราช (ตลับ สุขุม) พี่สาวของพระสมุทราช ขณะที่พระองค์ทรงศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ พระองค์ทรงปรารภว่า บรรพบุรุษของพระสมุทราช เป็นคนในบ้านสมเด็จพระปฐมยุคล (พระราชบิดารัชกาลที่ ๑) ตั้งบ้านอยู่บริเวณป้อมเพชรรัชกาลที่ ๑ ได้ทรงอุทิศที่ดินส่วนใหญ่สร้างเป็นวัดสุวรรณดาราราม ที่เหลืออยู่ก็ให้ข้าหลวงเดิมตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บริเวณป้อมเพชรต่อๆ กันมา และตั้งลูกหลานเป็นผู้ช่วยผู้รักษากรุงฯ บ้างผู้รักษากรุงฯ บ้างต่อๆ มาหลายชั่วคน แล้วรับสั่งว่า “จะให้ว่า ณ อยุธยา ก็ไม่ได้ เพราะอยุธยาเป็นของฉัน” คือทรงหมายถึง

โรงเรียน

ขอให้นักเรียนทุกคนช่วยกัน
หา (หา) ตามที่ขอมาชื่อว่า "หนังสือพิมพ์"
(เก็บหนังสือพิมพ์ที่โรงเรียน) (Don't forget)
ชื่อหนังสือพิมพ์

ขอให้ส่งชื่อหนังสือพิมพ์มาให้
เร็วที่สุดเร็วที่สุดมาส่งที่
ที่โรงเรียน

ช่างศิลป์

พิมพ์ที่โรงเรียน ม.ศ. ๖๕๕

พระองค์เคยทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น กรมหลวงเทพทวาราวดี ศรีอยุธยา (ควรสังเกตว่าขณะแรกมี พ.ร.บ. นามสกุลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ นั้นได้โปรดเกล้าฯ ให้บุคคลที่สืบสายจากราชสกุลนั้นใช้คำว่า ณ กรุงเทพฯ ต่อท้าย ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนเป็น ณ อยุธยา เริ่มใช้ตั้งแต่วันที่มหาจักรีที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๘ ครั้นแล้วมีพระราชดำรัสให้ราชเลขาณุกการที่ตามเสด็จเขียนบัตรตั้งนามสกุลโดยพระองค์ ทรงลงพระปรมาภิไธยวชิราวุธ ป.ร. พระราชทานแก่พระสมุทรบูรณารักษ์ (ข้า) ว่า ณ ป้อมเพชร์ เขียนเป็นอักษรโรมันว่า *na Pombejra*

พระสมุทรฯ จึงได้แจ้งให้ญาติที่สืบสายจากบรรพบุรุษทราบตามความสมัครใจของผู้ที่ประสงค์ใช้นามสกุลนี้ แต่ก็มีบางสายที่ได้รับพระราชทานนามสกุลอย่างอื่น

เมื่อบิดาข้าพเจ้ากลับพระนคร ได้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมราชทัณฑ์ มารดาข้าพเจ้าได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบาย อยู่เสมอ

งานเฉลิมพระชนมพรรษาในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบาย หลายครั้งโปรดเกล้าฯ พระราชทานการ์ดเป็นพระราชเสาวนีย์ให้มารดาข้าพเจ้านำบุตรธิดาเข้าเฝ้ารับพระราชทานเลี้ยง ณ วังพญาไท

สมเด็จพระราชปิตุจฉา
เจ้าฟ้าฯ ไลยอลงกรณ์
กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร

พระองค์รับสั่งถามเด็ก ๆ ที่เข้าเฝ้าว่า “ชื่ออะไร” “ลูกใคร”

จากนั้นพระราชทานสลากของเล่นแก่บุตรธิดาข้าราชการบรรจุกู้
ในตลับเซลลูลอยด์เล็กๆ โดยมีคุณข้าหลวงพาไปรับของเล่นพระราชทาน
ส่วนอาหารพระราชทานในวันนั้นที่จำได้มี ทอดมันกุ้ง หมูหวาน
แกงจืด และขนมหวาน

พ.ศ. ๒๔๖๒ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรม
ราชชนนีพันปีหลวงเสด็จสวรรคต สิริพระชนมายุ ๕๗ พรรษา

สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ ไลยอลงกรณ์ฯ ประทับ ณ ตำหนักในสวนสุนันทา

มารดาข้าพเจ้าเข้าเฝ้าทูลกระหม่อมฟ้าหญิงฯ เป็นประจำ ทุกครั้งจะ
ถวายสิ่งละอันพันละน้อย เช่นน้ำปลาดี ที่บรรจุในภาชนะนำมารับประทาน
ด้วยฝีมือของมารดาข้าพเจ้า

ตอนเย็นๆ ทูลกระหม่อมฟ้าหญิงฯ จะเสด็จไปวังสระปทุม

มารดาข้าพเจ้าก็มักจะไปวังสระปทุมและเข้าเฝ้าสมเด็จพระศรี-
สวรินทิราฯ จนเป็นที่ทรงคุ้นเคย สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ ทรงมีพระ
มหากรุณาธิคุณ รับสั่งให้ “คุณหญิงเพ็ญ” มารดาข้าพเจ้าเข้าเฝ้าที่บริเวณ
อัมรินทร์ ชั้นสองของพระตำหนัก

สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ ทรงฉลอง ๖๐ พรรษา เมื่อวันที่ ๑๐
กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๕ มีงานสมโภชใหญ่ มารดาข้าพเจ้าได้เข้าไป
ช่วยงานที่ตำหนักทูลกระหม่อมฟ้าหญิงฯ ในสวนสุนันทา

สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ พระราชทานเข็มกลัด พระนามาภิไธย “สว” ทองลงยาให้มารดาข้าพเจ้า ส่วนลูกๆ ได้รับพระราชทานเหรียญ “สว” เงินลงยา

เมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๗๑ ข้าพเจ้าเข้าสู่พิธีมงคลสมรสกับนายปรีดี พนมยงค์ และมารดาข้าพเจ้าได้พาข้าพเจ้าในเวลาต่อมา

ในการเข้าเฝ้าครั้งนั้น สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ ทรงถามถึงการศึกษาของนายปรีดี เมื่อทรงทราบว่า สำเร็จการศึกษาจากประเทศฝรั่งเศส สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ จึงรับสั่งถามว่า “พูดได้กี่ภาษา”

สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ ได้พระราชทานเข็มเงินลงยา “เจริญสุข” ทูลกระหม่อมฟ้าหญิงฯ ประทานปลอกผ้าเช็ดมือถมเงิน ก่อนหน้านั้นยังประทานบุหงาเป็นของขวัญในงานสมรส นับเป็นพระกรุณาธิคุณอย่างสูง

ทูลกระหม่อมฟ้าหญิงฯ ประทานชื่อบุตรสาวคนโตของข้าพเจ้าว่า “ลลิตา” และประทานเหรียญห้อยคอทองลงยามีอักษรพระนาม “วอ”

มารดาข้าพเจ้านำน้องสาว ๓ คนของข้าพเจ้า เพียงแข, นวลจันทร์, อุษา เข้าเฝ้าทูลกระหม่อมฟ้าหญิงฯ พระองค์ทรงรับอุปถัมภ์เป็น “ข้าหลวงเรือนนอก” ให้ศึกษาที่ ร.ร. ราชนี

หลังเปลี่ยนแปลง

การปกครอง

พ.ศ. ๒๔๗๕ มารดา

ข้าพเจ้า และข้าพเจ้า

ได้เข้าเฝ้าทูลกระหม่อม

ฟ้าหญิงฯ พระองค์มิได้

ทรงกริ้วในเหตุการณ์

ที่เกิดขึ้น รับสั่งว่า

“ทั่วโลกเขาก็เป็น

แบบนี้ แต่ต้องทำด้วย

ความรอบคอบ”

ฤดูหนาวปีหนึ่ง อากาศหนาวเย็น สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ ทรงให้คุณข้าหลวงนำผ้าห่มมาพระราชทานมารดาข้าพเจ้าที่บ้านป้อมเพชร พระองค์รับสั่งว่า “อากาศหนาว เห็นใจคนแก่”

พุทธศักราช ๒๔๘๑ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และพระอนุชา เสด็จนิวัติพระนคร สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า โปรดเกล้าฯ ให้ ม.ร.ว. สัน นพวงศ์ ข้าหลวงอาวุโส นำพระราชเสาวนีย์รับสั่งโปรดเกล้าฯ ให้มารดาข้าพเจ้าตามเสด็จไปปากน้ำ สมุทรปราการ เพื่อรับเสด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ ซึ่งต่อมาเรือพระที่นั่งของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ ได้เทียบท่าที่ท่าราชวรดิษฐ์

บรรดาคุณข้าหลวงในสมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ มีอยู่ท่านหนึ่ง คือ นางสาวอำไพ ณ ป้อมเพชร ญาติข้าพเจ้า เป็นธิดาของพระยาเพชรภู (สอาด) กับ ม.ล. จิตรจุล (สกุลเดิม กุญชร) พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้คุณอำไพไปประเทศสวีตเซอร์แลนด์ เพื่อถวายพระอักษรภาษาไทย พระราชนัดดา คุณอำไพ ณ ป้อมเพชร นั้นเสียชีวิตในเวลาต่อมาที่ประเทศสวีตเซอร์แลนด์

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ มารดาข้าพเจ้า และข้าพเจ้าได้เข้าเฝ้าทูลกระหม่อมฟ้าหญิงฯ พระองค์มิได้ทรงกริ้วในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น รับสั่งว่า “ทั่วโลกเขาก็เป็นแบบนี้ แต่ต้องทำด้วยความรอบคอบ”

ทูลกระหม่อมฟ้าหญิงฯ ทรงพระเมตตาamarดาข้าพเจ้ามาก พระองค์เสด็จไปต่างประเทศเพื่อรักษาพระวรกาย ๒ ครั้ง เมื่อเสด็จกลับ ครั้งแรก ประทานกระเป๋าใส่เครื่องสำอางแก่มารดาข้าพเจ้า ในนั้นมี ขวดแก้วลูกขวดสีม่วง สวยงามสะดุดตา ครั้งที่ ๒ พระราชทานผ้าแพรคลุมไหล่ มารดาข้าพเจ้าไปเผ้าที่วังคันธवास ถนนวิฑูฯ ขณะนั้น พระองค์กำลังประชวร และจากนั้นไม่นานพระองค์ก็สิ้นพระชนม์

เป็นที่น่าเสียดายยิ่งที่สิ่งของประทานต่างๆ ได้สูญหายไปเมื่อครอบครัวข้าพเจ้าเผชิญสภาพ “บ้านแตกสาแหรกไม่ขาด” อันเนื่องจกมรสุมการเมืองครั้งแล้วครั้งเล่า

๒. ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พุทธศักราช ๒๔๘๔-๒๔๘๘)

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อทหารสัมพันธมิตรเริ่มเป็นฝ่ายโจมตีกองทัพญี่ปุ่นในประเทศไทย จุดยุทธศาสตร์ต่างๆ ของญี่ปุ่นในพระนครเป็นเป้าการโจมตีทางอากาศของเครื่องบินฝ่ายสัมพันธมิตร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ พระที่นั่งอนันตสมาคมถูกระเบิดเสียหาย

นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะหัวหน้าขบวนการเสรีไทย ได้ติดต่อขอให้ฝ่ายสัมพันธมิตรละเว้นการทิ้งระเบิดบริเวณพระบรมมหาราชวัง และโบราณสถานอันทรงคุณค่าของชาติไทย และได้กำชับมิให้ทิ้งระเบิด

วังสระปทุม อันเป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

ด้วยสถานการณ์สงครามทวีความรุนแรงและไม่เป็นที่ไว้วางใจ นายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้ถวายความปลอดภัยแด่สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ด้วยการอัญเชิญมาประทับ ณ พระราชวังบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงประทับในเรือพระที่นั่งประพาสแสงจันทร์

ดร. ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เสรีไทยสายอังกฤษ เขียนไว้ในบทความ “พระบรมวงศานุวงศ์ และขบวนการเสรีไทย” ตอนหนึ่งว่า

ระหว่างที่ผมส่งวิทยุอยู่ดังกล่าวข้างต้นนั้น ทางทหารอังกฤษได้ส่งเครื่องบินมาทิ้งระเบิดในประเทศไทยเป็นระยะๆ หัวหน้าเสรีไทยจึงได้มีโทรเลขแจ้งไปยังอังกฤษว่า บางทีเครื่องบินทหารอังกฤษมาทิ้งระเบิดปะปะ ขอให้ระมัดระวังให้ดี เฉพาะอย่างยิ่ง อย่าทิ้งที่พระบรมมหาราชวังหรือวังของเจ้านายต่างๆ ให้หลีกเลี่ยงพระบรมวงศานุวงศ์และที่ตั้งรัฐบาล กับที่ทำการเสรีไทยต่างๆ ได้แจ้งสถานที่ต่างๆ ที่ควรหลีกเลี่ยงไปอย่างชัดเจน ทางอังกฤษก็ตอบรับคำว่าจะปฏิบัติตาม

เครื่องบินฝ่ายสัมพันธมิตรทิ้งระเบิด
ที่สะพานพระพุทธยอดฟ้า

ครั้งหนึ่งมีพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งจะเป็นผู้ใดบ้างผมจำไม่ได้ หลายองค์เสด็จหลบภัยไปบางปะอิน เผอิญในระยะนั้นมีเครื่องบิน ของอังกฤษบินไปทางบางปะอินและทิ้งระเบิดด้วย แต่เคราะห์ดีที่ ไม่มีผู้ใดเป็นอันตราย รุ่งขึ้นผมได้รับคำต่อว่าอย่างรุนแรงจาก หัวหน้าเสรีไทยในเรื่องนี้ และได้ส่งคำประท้วงไปอย่างคุเดื่อต่อ กองบัญชาการทหารอังกฤษ ทางการอังกฤษจึงมีโทรเลขตอบ ขอโทษ และรับรองว่าจะพยายามมิให้เกิดความพลาดพลั้งอย่างนี้ ขึ้นอีก

การที่เสรีไทย โดยเฉพาะหัวหน้าเสรีไทย ได้แสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ ถวายความอารักขาให้พ้นภัยสงครามครั้งนั้น สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ได้ทรงซาบซึ่งพระทัยดี และเมื่อสิ้นสงคราม ได้รับสั่งเรียกนายปรีดี พนมยงค์ ไปที่ประทับและขอบใจ ซึ่งคณะเสรีไทยถือว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณเป็นอย่างยิ่ง

ทุกครั้งที่นายปรีดีมาบางปะอิน ก็จะเข้าเฝ้าสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

นับจากวันที่นายปรีดีเข้าเฝ้าพระองค์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ มาถึงขณะนั้น เป็นเวลา ๑๕-๑๖ ปีแล้ว

สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ ขณะเสด็จประทับที่อยู่ยานั้น ทรงมีพระชันษากว่า ๘๐ พรรษาแล้ว ท่านทรงทราบตำแหน่งเก่า หรือเทียบบรรดาศักดิ์เก่ากับตำแหน่งของคนนั้นๆ เมื่อท่านเสด็จถึงอยุธยา ข้าพเจ้าเบิกข้าราชการเข้าเฝ้า เริ่มต้นด้วย “ข้าหลวงตรวจการมหาดไทยภาค” ข้าพเจ้ากราบทูลตำแหน่งตามระบบราชการใหม่นั้น สังเกตว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ยังไม่เข้าพระทัย จึงกราบทูลใหม่ว่า “เทศา” ก็ทรงเข้าพระทัย ครั้นแล้วข้าพเจ้าเบิกคนรองไปถวายตัวก็มีได้กราบทูลตำแหน่งของผู้ใหม่นี้ว่า “ข้าหลวงประจำจังหวัด” คือข้าพเจ้ากราบทูลว่า “เจ้าเมือง” ตลอดไปถึงสรรพสามิตจังหวัดที่เป็นชื่อตำแหน่งใหม่ ข้าพเจ้าก็ได้กราบทูลว่า “หัวหน้าฝิ่นสุรา” ก็เข้าพระทัยได้ดี ๒๒

ในช่วงนั้น สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ โปรดเกล้าฯ ให้ข้าหลวงในพระองค์นำอาหารมื้อกลางวันและเย็นพระราชทานแก่ครอบครัวข้าพเจ้า ซึ่งหลบภัยสงครามที่บางปะอิน

---

^๒ ปรีดี พนมยงค์: “คำชี้แจงเพิ่มเติมประกอบ บางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒”

ณ ที่นี้ ข้าพเจ้าขออนุญาตบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับการศึกษา
ของลูกหลานในยามสงคราม และพระมหากษัตริย์คุณในสมเด็จพระ-
ศรีสวรินทิราฯ

ด้วยนายปรีดีกับข้าพเจ้าตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษา
ไม่ยากให้ลูกหลานปล่อยเวลาไปอย่างเปล่าประโยชน์ จึงปรึกษากันว่า
น่าจะตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กๆ ที่ครอบครัวอพยพมาอยู่บางปะอินและ
บ้านแปง

สาขาโรงเรียนอยุธยาอนุสรณ์จึงได้ก่อตั้งขึ้น ตามกฎของกระทรวง
ศึกษาธิการ

ห้องเรียนเป็นโรงจาก ๓ หลัง ตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานพระราชวัง
บางปะอิน

โรงจากหลังใหญ่อยู่ข้าง “สภาคารราชประยูร” เป็นห้องเรียนเด็กโต
ระดับมัธยมศึกษา

โรงจากสองหลังเล็กอยู่หน้า “สภาคารราชประยูร” เป็นห้องเรียน
เด็กเล็ก ระดับประถมศึกษา

ครูอาจารย์แต่ละท่านความรู้ดี การสอนสนุกสนาน ทำให้เด็กๆ ได้
ความรู้และเพลิดเพลิน

ครูผู้สอนส่วนใหญ่เป็นอาจารย์จากโรงเรียนเตรียมปริญญา
มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.) อาทิ มหายุ้ง

คงสมจิต กับ มหาอุบล เปรี๊ยณู ๙ ประโยค มีความรู้และเชี่ยวชาญ
ภาษาบาลี-สันสกฤต และภาษาไทย

ครูประสิทธิ์ คุณะดิลก สอนภาษาอังกฤษ ครูฉนวนจันทร์ ณ ป้อม-
เพชร์ สอนภาษาฝรั่งเศส

นอกจากนั้น ยังมีครูจากโรงเรียนทรุโณทยาน ครูฉลบชลัย์
พลางกูร เจ้าของและผู้ก่อตั้งโรงเรียนทรุโณทยาน เชียงสะพานหัวช้าง
ถนนพญาไท ภรรยาของคุณจำกัด พลางกูร เสรีไทยที่ถูกส่งไปปฏิบัติ
ภารกิจรับใช้ชาติที่เมืองจุงกิง ประเทศจีน

ครูฉลบชลัย์มีหน้าที่กวดวิชาให้เด็กนักเรียนแบบเข้มข้นตัวต่อตัว
ทั้งวิชาภาษาอังกฤษ ภาษาไทย เลขคณิต วิชาคณหนึ่งของเจ้าพระยา
รามราชมพิก็เป็นศิษย์ของครูฉลบชลัย์ และยังมีครูสมวงศ์ ปทุมรส ซึ่ง
เป็นครูที่มากด้วยความสามารถ

นักเรียนสาขาโรงเรียนอยุธยาอนุสรณ์นี้มีเจ้านายที่เป็นหม่อมเจ้า
หม่อมราชวงศ์ และหม่อมหลวงชาย-หญิงจากราชสกุล “เทวกุล”
“ชยางกูร” “สวัสดิวัตน์” “ดิศกุล” “ไชยยันต์” “ฉัตรชัย” “ศุขสวัสดิ์” และ
“องอรณ” ฯลฯ ซึ่งท่านเหล่านี้ตามเสด็จสมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ มา
บางปะอิน นอกจากนี้ลูกหลานนายปรีดีกับข้าพเจ้า ลูกหลานข้าราชการ
หลายครอบครัวก็เรียนที่โรงเรียนนี้

สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงพระเมตตาบรรดาครู พระ
ราชทานอาหารเลี้ยงครูทุกมื้อ ทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้ พญ.วิมลรัตน์
กรัยวิเชียร แพทย์ประจำพระองค์ รักษาพยาบาลครูและนักเรียนด้วย

พระราชจริยวัตรในสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ระหว่างประทับ
ที่พระราชวังบางปะอินนั้น หม่อมเจ้าหญิงอัปภัศราภา เทวกุล ประทาน
เล่าไว้ในหนังสือ สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บางตอนว่า

๓ เดือนผ่านไป ลูกระเบิดลงที่เกาะสีชัง และรอบๆ เกาะ ก็
เกาะสีชังนั้นมิได้อยู่ห่างจากศรีราชาเท่าใดนัก ทำให้ผู้นำพรันพริง
ท่านผู้ควบคุมขบวนเสด็จจึงนำความเข้ามาทูลประธานผู้สำเร็จ
ราชการแทนพระองค์ เพราะเมื่อสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ
ต่อที่ศรีราชานั้น ประธานผู้สำเร็จราชการคือ พระเจ้าวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ตรัสสั่งไว้ว่า

“ดีแล้ว ที่จะประทับโรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ
ปทุมก็ไม่ปลอดภัยเสียแล้ว ถ้ามีเหตุอะไรให้เข้ามาบอกจะจัดการ
ถวายใหม่”

เมื่อประธานผู้สำเร็จฯ ทรงทราบแล้วตรัสว่า “เรื่องนี้นะรอ
อีก ๓ วันค่อยมาฟัง เพราะท่านปรีดีได้บอกไว้ว่า ถ้าถึงคราวจะ
อพยพสมเด็จพระพันวัสสา ท่านปรีดีจะจัดถวายเอง”...

ไม่มีใครเข้าใจว่า
เหตุใด ดร.ปรีดี ซึ่งเป็น
หัวหน้าคนสำคัญ
ในการบั่นทอนอธิปไตย
ของพระมหากษัตริย์
กลับมาขออาสาเป็นรัฐ
ในการที่ถวายเป็น
ความปลอดภัย
ความสะดวกแต่
สมเด็จพระอัยยิกาเจ้า
หลายคนแคลงใจ
หลายคนชื่นชม

ไม่มีใครเข้าใจว่าเหตุใด ดร.ปรีดี ซึ่งเป็นหัวหน้าคนสำคัญในการบั่นทอนอธิปไตยของพระมหากษัตริย์ กลับมาขออาสาเป็นรัฐระในการที่ถวายเป็นความปลอดภัยความสะดวกแต่สมเด็จพระอัยยิกาเจ้าหลายคนแคลงใจ หลายคนชื่นชม แต่จะแคลงใจหรือชื่นชมก็ตามความปลอดภัยของสมเด็จพระอัยยิกาเจ้าอยู่เหนือสิ่งใด สำหรับผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในขบวนเสด็จอพยพ

ในที่สุดสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จจากโรงพยาบาลศิริราชมาประทับที่โรงพยาบาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา คงเหลืออยู่แต่พระองค์เจ้าวาปี ประทับรักษาพระองค์อยู่ต่อไป เพราะทรงพระประชวร ดร.ปรีดี พนมยงค์ มารับเสด็จ และเชิญเสด็จลงประทับในเรือพระที่นั่งประพาสแสงจันทร์ นำเรือไปจอดที่นนทบุรีตรงข้ามกับเรือนจำบางขวาง ๑๕ วัน เพื่อรอการจัดที่ประทับที่อยุธยา ระหว่างที่เสด็จอพยพหลบภัยอยู่นี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จไปเยี่ยมสมเด็จพระอัยยิกาเจ้าที่อยุธยา ได้ตรัสว่า

“ดีใจ ดีใจ หลานอยู่เมืองนอกไม่ต้องมาลำบากอย่างนี้ ไม่อย่างนั้นฉันคงเอาไม่รอด ห่วงหลาน”

ที่อยุธยา ดร.ปรีดีและภรรยาได้เข้าเฝ้าฯ แหวน กราบทูลซักถามถึงความสะดวกสบายอยู่เป็นเนืองนิจ จนคนที่กลางแคลงอยู่บางคนชักจะไม่แน่ใจ เพราะกิริยาพาทีในเวลาเข้าเฝ้าฯ นั้นเรียบร้อย

นัก นุ่มนวลนัก นัยน์ตาก็ไม่มีแววอันควรจระแวง ครั้งแรกที่เข้า
เฝ้า ม.จ. อภัยศรามา เทวกุล ผู้ควบคุมกระบวนเสด็จ กราบทูลว่า
หลวงประดิษฐ^๓ มาเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ไม่เคยทรงรู้จักหลวงประดิษฐ
มาก่อนเลย หลวงประดิษฐ์ คนเดียวที่ทรงรู้จักคือหลวงประดิษฐ์
บาทุก^๔ เจ้าของห้างทำรองเท้ามีชื่อแห่งหนึ่งในพระนคร เป็น
ผู้ทรงพระกรุณาในเรื่องเงินทองอยู่เสมอ จึงตรัสว่า

“อ้อ เขาเอาเงินมาใช้ฉันนะ”

“ไม่ใช่เพคะ...” ม.จ. อภัยศรามา กราบทูล

“ไม่ใช่คนนี่ คนนี้เขาเป็นผู้แทนพระองค์พระเจ้าอยู่หัว”

กราบทูลแล้วเห็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ยังทรงสงสัยอยู่ก็กราบทูลต่อไปว่า

“สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ยังไงล่ะเพคะ”

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ก็ทรงเข้าพระทัยทันที ทรงมีพระราชปฏิสันถาร
ด้วยเป็นอย่างดี

“มาซิ พ่อคุณ อุตสำหรับมาเยี่ยม”

ตรัสซักถามถึงที่พัก และเมื่อทรงทราบว่าพักอยู่ที่คุ้มขุนแผน
ก็ทรงหันไปทางข้าหลวง ตรัสสั่งว่า

---

^๓ หลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์)

^๔ หลวงประดิษฐ์บาทุก (เซ่งชง)

“ดูข้าวปลาไปให้เขากินนะ”

เวลาเย็นๆ ผู้สำเร็จราชการฯ ก็เชิญเสด็จประทับรถยนต์
ประพาสรอบๆ เกาะ

“หลานฉันยังเติกนะ ผากด้วย”

เป็นกระแสพระราชดำรัสครั้งหนึ่ง ผู้สำเร็จราชการฯ ก็
กราบทูลสนองพระราชประสงค์เป็นอย่างดีด้วยความเคารพ ทำให้
ผู้ที่ชื่นชมก็ทวีความชื่นชมยิ่งขึ้น ผู้ที่เคลงก็เริ่มจะไม่แน่ใจ
ตนเอง

วันหนึ่งที่วัดมงคลบพิตร จังหวัดอยุธยา สมเด็จพระสังฆราช

“ฉันจะไปปิดทอง”

ตรัสแล้วทรงซื้อทองที่วางขายอยู่ในบริเวณนั้น เมื่อเสด็จไปถึง
องค์พระปรากฏว่าทรงปิดไม่ถึง ผู้สำเร็จราชการฯ จึงกราบทูลว่า

“ข้าพระพุทธเจ้าจะไปปิดถวาย”

สมเด็จพระสังฆราช จึงประทานทองให้ไปพร้อมตรัสว่า

“เอาไปปิดเถอะ คนที่ทำบุญด้วยกัน ซาดิหน้าก็เป็นญาติกัน”

เล่าสืบกันว่า กระแสพระราชดำรัสนั้นทำให้ผู้สำเร็จราชการฯ
ซาบซึ้งมาก พวกที่ชื่นชมก็สรรเสริญพระปรีชาสามารถในสมเด็จพระสังฆราช
ว่าทรงเปลี่ยนใจคนที่เคยเขียนประกาศประณามพระราชวงศ์ได้
อย่างตรงไปตรงมา พวกที่เคลือบแคลงอยู่ก็ยังคงเฝ้าดูต่อไป

ประทับอยู่อยุธยาได้ ๓ เดือน ก็ต้องทรงอพยพใหม่เพราะ
เกิดพายุใหญ่พัดเอาหลังคาที่ประทับพัง ต้องเสด็จคืนเข้าสู่พระ
นคร แต่มิได้ไปประทับที่วังสระปทุมเพราะบริเวณนั้นมีสภาพ
เป็นดงญี่ปุ่น เสด็จประทับที่พระตำหนักในพระบรมมหาราชวัง

สมเด็จพระที่นั่งพระบรมมหาราชวังได้ ๖ เดือน ก็
ต้องตกพระทัยอย่างยิ่ง เพราะวันหนึ่งได้มีการทิ้งระเบิดในพระนคร
ครั้งใหญ่ ลูกระเบิดลงที่บางกอกน้อย วัดสุทัศน์ และในพระบรม
มหาราชวังลงที่พระที่นั่งบรมพิมาน และพระที่นั่งพิมานรัตยา อัน
อยู่ขวาซ้ายของพระตำหนักที่ประทับไม่กี่เส้น ผู้สำเร็จราชการแทน
พระองค์จึงเชิญเสด็จหลบภัยไปประทับอยู่ที่พระราชวังบางปะอิน
โดยทอดเรือพระที่นั่งประพาสแสงจันทร์ให้เป็นทีประทับอยู่หน้า
พระที่นั่งวโรภาศ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์ประทับที่ตำหนัก
ของสมเด็จพระองค์เจ้าประดิษฐาสารีประทับที่ตำหนักพระ
ราชเทวี สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศย ประทับที่ “เก้าห้อง”
พระองค์เจ้าอาทรย ประทับที่ตำหนักพระราชชายา ข้าราชการบริวาร
ก็พักตามเรือนเล็กตำหนักน้อยทั่วกันไป ม.จ. พูนพิศมัย ดิศกุล
และ ม.จ. พัฒนายุ ดิศกุล ประทับที่วัดนิเวศธรรมประวัติ ตรงข้าม
พระราชวัง พระราชวังบางปะอินก็กลับคืนสู่สภาพมีชีวิตขึ้นบ้าง
ผู้สำเร็จราชการฯ นั้นจอดเรือประจำทวีปอยู่ที่หน้า สภาคารราช

สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ

(ประทับยืนซ้าย)

ม.จ.หญิงอัปภัศราภา เทวกุล

(ขวา)

ประยูร” อันเคยเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร เขตพระราชวังบางปะอินก็เป็นเขตพระราชฐานโดยแท้จริง ผู้ใดจะกล้ากราบเข้าไปไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็ นพลเรือนหรือทหารทั้งไทยทั้งญี่ปุ่น พระบารมีของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาบวรวิมลประยูรเป็นท้าวพระยาอยู่ ณ บังลังก์มาแต่บัดนั้น

ชาวบ้านในแถบนั้นก็กลับมีขวัญดีชวนกันมาเฝ้า หาอะไรแสดงถวายให้ทอดพระเนตรเพื่อทรงพระสำราญดังที่บรรพบุรุษเคยปฏิบัติมาในกาลก่อน บางวันก็มาแข่งเรือถวายให้ทอดพระเนตร บางวันก็มาเล่นเพลงเรือถวายให้ทรงฟัง บางคืนก็มารำวงถวาย เพราะการรำวงในสมัยนั้นแพร่หลายมาก ทางราชการเองก็ให้หยุดวันพุธครึ่งวัน เพื่อข้าราชการได้หัดรำวงกัน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาบวรวิมลประยูรเป็นท้าวพระยาอยู่ ณ บังลังก์มาแต่บัดนั้น ของเหล่านี้ในระหว่างสงครามแพงมากที่สุด แต่ผู้สำเร็จราชการฯ จัดหาถวายจาก “อ.จ.ส.” คือร้านค้าของทางราชการในราคาถูก

เย็นๆ ก็เสด็จขึ้นทรงโครเกที่สนามหน้าพระที่นั่งวโรภาศ และก็เช่นเคย ทรงรำลึกถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรัสว่า

“ฉันเคยเล่นโครเกกับพระพุทธเจ้าหลวงที่สนามข้างใน นี่ไม่มีใครจะเล่นกับฉันได้ตายกันเสียหมด”

ม.จ.หญิงอัปภัศราภา เทวกุล
(ที่ 2 จากซ้าย)
และหม่อมเสมอ สวัสดิวัตน์
(ขวาสุด)
บ้านองโตนี่ พ.ศ. ๒๕๑๕

ผู้สำเร็จราชการฯ ก็หมั่นเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอยู่เสมอ
จนเจ้านายที่ตามเสด็จที่เคยไม่โปรดก็เริ่มจะโปรด เสด็จพระองค์
ประดิษฐาฯ เคยตรัสเล่าให้ผู้เขียนฟังวันหนึ่งว่า

“ผู้สำเร็จฯ นี่เขาดีนะ เมื่อก่อนเขาเดินผ่านมาเห็นชุดดินปลูก
ต้นไม้อยู่ เขาว่าดี ได้ออกกำลัง”

วันเกิดผู้สำเร็จฯ ผู้คุมกระบวนเสด็จก็จัดให้มีการแสดงละคร
สิ่งละอันพันละน้อยให้เป็นการตอบแทนน้ำใจ พวกที่ชื่นชมยินดี
ในการกลับใจได้ของ ดร. ปรีดี ก็ชื่นชมไป ฝ่ายที่กลางแกลงและ
หัวแข็งก็ยังไม่ยอมลงใจสนิท แก้วเดือนในบางปะอินเป็นแก้วเดือน

แห่งความสุขของทุกคนที่บางปะอินอย่างดีที่สุดที่จะหาได้ในยาม สงคราม ส่วนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวรไข้หวัด เมื่อหาย ประชวรแล้ว พระอริษฐานที่เคยทรงไว้เมื่อครั้งถวายพระเพลิง สมเด็จพระราชบิดาพระองค์เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ว่า ขอให้ทรงลืมห ทุกสิ่งทุกอย่างให้หมด เริ่มจะเป็นผลบ้าง แต่ทุกคราวที่มีคนมาเฝ้า ก็ตั้งพระสติได้ ผู้สำเร็จราชการฯ นั้นทุกคราวที่มาเฝ้า จะทรง ต้อนรับอย่างดี เคยตรัสด้วยว่า

“พ่อคุณเถอะ ผากหลานด้วยนะ พ่อมาทำบุญกับคนแก่นี่ พ่อได้กุศล”

ผู้สำเร็จฯ ก็รับพระราชเสาวนีย์ด้วยกิริยามารยาทอันงดงาม เจ้านายทั้งหลายเห็นใจในการที่ผู้สำเร็จฯ มาอยู่ใกล้ชิดเป็นประจำ ทำให้อุ่นพระทัยกันทั่ว แต่ไม่มีสักพระองค์หรือสักคนจะทราบว่ ภายใ “สภาคารราชประยูร” อันเป็นที่พักของผู้สำเร็จฯ นั้น คือ สถานที่บัญชาการเสรีไทยในประเทศ มีเครื่องรับ-ส่งวิทยุอันทันสมัยอยู่ชั้นล่างอย่างมิดชิด

นายเฉลียว ปทุมรส ผู้อยู่ในตำแหน่งรองราชเลขาธิการ สำนักพระราชวังก็กว้างขวาง ได้รับการนับหน้าถือตาอย่างแพร่ หลายในกระบวนเสด็จ และกว้างขวางอยู่ต่อมาอีกนานจนเสร็จ สงคราม

เกี่ยวกับคำเล่าประทานของหม่อมเจ้าหญิงอัปภัศราภา เทวกุล นี้ นายปรีดี ได้เขียนไว้ในบทความ “คำชี้แจงเพิ่มเติมประกอบ บางเรื่อง เกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒” ว่า

ต่อมาเมื่อปลายเดือนมีนาคมปี^๕ หม่อมเจ้าหญิงอัปภัศราภา เทวกุล ที่ได้ทรงรับใช้ใกล้ชิดสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ตั้งแต่ท่านหญิงมีพระชันษา ๗ พรรษา จนกระทั่งสมเด็จพระองค์นั้นสวรรคต ได้นำหนังสือ สมเด็จพระศรีสวรินทิรา มาประทาน ข้าพเจ้า ๑ เล่ม ในหนังสือเล่มนั้นมีตอนหนึ่งที่ท่านหญิงได้ประทานเล่าเรื่องไว้เกี่ยวกับข้าพเจ้าและเสรีไทย บางคนที่ถวายเป็นความปลออดภัยแต่สมเด็จพระองค์นั้น และพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ระหว่างสงครามครั้งที่แล้ว ท่านหญิงฯ กล่าวไว้ในคำนำหนังสือเล่มนั้นว่า ก่อนที่จะทรงเล่าให้ผู้จัดพิมพ์นำไปลงพิมพ์นั้น ท่านหญิงฯ ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน มีพระราชกระแสรับสั่งว่า “ถ้าเป็นความจริงก็เล่าได้” ท่านหญิงฯ จึงเขียนในท้ายคำนำว่า “ยึดถือตามพระราชกระแสคำสั่งนั้น ถ้าเป็นความจริงที่ข้าพเจ้าได้ยินกับหูเห็นด้วยลูกนัยน์ตา

---

^๕ พ.ศ. ๒๕๑๕

ก็จะเล่าให้คุณสมภาพ^๖ (ผู้จัดทำหนังสือเล่มนั้น) ฟัง เพื่อช่วย
คุณสมภาพให้เขียนเรื่องได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น”

๓. หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒

เมื่อสงครามสิ้นสุด สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพัน
วัสสาอัยยิกาเจ้า เสด็จกลับมาประทับ ณ วังสระปทุมดังเดิม

ข้าพเจ้าเข้าเฝ้าพระองค์เป็นประจำเช่นเคย บางครั้งก็พาบุตรสาว
เข้าเฝ้าด้วย

พระองค์ทรงถามชื่อบุตรสาวคนเล็กของข้าพเจ้า เมื่อพระองค์ทรง
ทราบชื่อ “วาณี” พระองค์ตรัสว่า “ชื่อเหมือนพี่ฉัน”

พระองค์ทรงถามและตรัสเช่นนี้ทุกครั้งที่ข้าพเจ้าพาบุตรสาวคนเล็ก
เข้าเฝ้า

ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๑๐ กันยายน ๒๔๘๙ ข้าพเจ้าไปเฝ้า
ถวายพระพร พระองค์ทรงมีพระมหากุณานิคุณเหมือนเดิม ยังความ
ซาบซึ้งใจตราบเท่าทุกวันนี้

---

^๖ สมภาพ จันทระประภา

ตามหาคุณ

พูนสุข อายุ 16 ปี (พ.ศ. ๒๔๗๑)

ร.ร.เซนต์โยเซฟคอนเวนต์กับข้าพเจ้า*

ข้าพเจ้าเกิดเมื่อวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๕ ในจวนเจ้าเมืองสมุทรปราการริมปากน้ำเจ้าพระยา เมื่อข้าพเจ้าอายุได้ ๔ ขวบ บิดาข้าพเจ้า (พระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา) ได้ย้ายเข้าพระนคร มาดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมราชทัณฑ์คนแรก ครอบครัวเราพำนักที่บ้านริมฝั่งเจ้าพระยา ตรงข้ามกรมเจ้าท่า

ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ ข้าพเจ้ามีอายุ ๖ ขวบ ได้เข้าเรียนชั้น Preparatory หรือชั้นเตรียมประถมที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ เข้าๆ ฟึ่ๆ น่องๆ นั่งเรือจ้างจากบ้านมาขึ้นที่กรมเจ้าท่า แล้วนั่งรถประทุนต่อมายังโรงเรียน

โรงเรียนเซนต์โยเซฟฯ ในขณะนั้นมีนักเรียนประมาณ ๒๐๐ คน เมื่อก้าวเข้าสู่ประตูโรงเรียนผ่านถนนในโรงเรียนก่อนเข้าไปยังลานที่เล่นมีตีก ๒ ชั้นอยู่หลังหนึ่ง เดินไปทางซ้าย มีตีกแนวยาวอยู่ด้านข้างอีกหลังหนึ่ง สองข้างของลานยาวเรียงรายด้วยม้านั่งสำหรับนักเรียนนั่งเล่น

---

* บทความเรื่อง “ร.ร.เซนต์โยเซฟคอนเวนต์กับข้าพเจ้า” บันทึกไว้เมื่อเดือนสิงหาคม ๒๕๔๓ ขณะเมื่อมีอายุ ๘๘ ปี

สุดลานเป็นถ้ำพระแม่มาลี ด้านหลังถ้ำมีตึกแนวขวางอีกหลังหนึ่ง

ข้าพเจ้าเข้าเรียนชั้นเดียวกับพี่สารี พี่สาวคนที่สองของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าสนุกสนานตามประสาวัยเด็กกับเพื่อนที่โรงเรียน เรากระโดดเชือก เล่นหมากเก็บ เล่นตักหอยกัน เพื่อนวัยเด็กเหล่านี้ หลายคนต่อมา เป็นมิตรแท้ของข้าพเจ้า มิตรภาพของเรายืนยาวกว่า ๘๐ ปี

ต่อมาครอบครัวข้าพเจ้าย้ายไปพำนักที่บ้านข้างวัดสามพระยา บางขุนพรหม แล้วสุดท้ายบิดาข้าพเจ้ามาปลูกบ้านที่ถนนสีลม เมื่อ ๘๐ กว่าปีก่อนนี้ ถนนสีลมยังเปลี่ยวอยู่ มิได้มีรถราสัญจรไปมามากมาย น้ำในคลองสีลมเหลืองขุ่น แต่มิได้เน่าเสีย ชาวถนนสีมรู้จักมักคุ้นกันดี ผู้ใหญ่ไปมาหาสู่กัน เด็กๆ เป็นเพื่อนกัน เมื่อย้ายมาอยู่บ้านป้อมเพชร ในตอนแรก ถนนสีลมยังไม่มีรถราง หลังจากนั้น ๔-๕ ปี จึงมีรถรางแล่น ผ่านจากปลายถนนสีลมไปจนถึงศาลาแดง

คราวนี้นั่งรถประทุนจากบ้านป้อมเพชรมายังโรงเรียนสะดวกมาก ๕ นาทีก็ถึงแล้ว ในตอนเย็น “แม่ดำ” หรือ “แม่ดัม” (ชื่อนำหน้าที่นักเรียนเรียกครูที่เป็นนักบวชหญิงในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก เป็นคำที่คนไทยออกเสียงเพี้ยนจากคำว่า “Madame” ในภาษาฝรั่งเศส) ยืนส่งเด็กนักเรียนกลับบ้านที่หน้าประตูโรงเรียน

ในระหว่างที่ข้าพเจ้าเรียนอยู่ที่ ร.ร.เซนต์โยเซฟฯ มีอธิการ ๒ คน คือ มาแอมร์ Xavier และมาแอมร์ Françoise

นอกจากนั้นแล้ว
นักเรียนยังต้องเรียน
การฝีมือ คัดลายมือ
ด้วยปากกา drawing
ผลของการกวัดขัน
ในเรื่องนี้ ทำให้
นักเรียนลายมือสวย
ในสมัยสงครามโลก
ครั้งที่ ๒ ญี่ปุ่นยึดครอง
ประเทศไทย ข้าพเจ้า
ได้รับมอบหมายจาก
หัวหน้าขบวนการเสรี
ไทย คัดลอกรหัสติดต่อกับ
ฝ่ายสัมพันธมิตร
ด้วยลายมือบรรจง

เวลานั้น โรงเรียนเซนต์โยเซฟฯ แบ่งเป็นแผนกภาษาอังกฤษ กับ
แผนกภาษาฝรั่งเศส ข้าพเจ้าเป็นนักเรียนแผนกภาษาอังกฤษ

ครูฉนวน เป็นครูคนแรกของข้าพเจ้า

แม่ดัม Claire สอนชั้น Preparatory

แม่ดัม Joseph สอนชั้น Elementary

แม่ดัม Thérèse สอนชั้น Standard I

แม่ดัม Claire สอนชั้น Standard II

แม่ดัม Gertrude (นักเรียนเรียกท่านว่า “แม่ดัมเกอทรุท”) สอนชั้น
Standard III และ IV

แม่ดัม Agnes (นักเรียนเรียกท่านว่า “แม่ดัมเยส”) สอนชั้น
Standard V, VI และ VII

“แม่ดัมเยส” เป็นคนเชื้อสายเยอรมัน ใจดี รักศิษย์ นักเรียนทุกคน
ก็รัก “แม่ดัม” ท่านนี้ ข้าพเจ้าเป็นศิษย์ท่านถึง ๓ ปี

การเรียนการสอนที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟฯ เน้นด้านภาษา อย่าง
ข้าพเจ้าเรียนแผนกภาษาอังกฤษ การเรียนการสอนทฤษฎีในห้องเรียน
แม้แต่วิชาคณิตศาสตร์ก็สอนเป็นภาษาอังกฤษ นอกห้องเรียนนักเรียนก็
ต้องพูดภาษาอังกฤษกัน ส่วนภาษาไทยนั้น เรียนวันละ ๑ ชั่วโมง

นอกจากนั้นแล้ว นักเรียนยังต้องเรียนการฝีมือ คัดลายมือด้วย
ปากกา drawing ผลของการกวัดขันในเรื่องนี้ ทำให้นักเรียนลายมือสวย

เมืองดาลัด พ.ศ. ๒๔๗๙
ประเทศเวียดนาม
(พูนศุขยี่นขาวสุต)

ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ญี่ปุ่นยึดครองประเทศไทย ข้าพเจ้าได้รับมอบหมายจากหัวหน้าขบวนการเสรีไทย คัดลอกรหัสติดต่อกับฝ่ายสัมพันธมิตรด้วยลายมือบรรจง ในปัจจุบัน ด้วยวัยใกล้ ๙๐ อย่างข้าพเจ้า เวลามีคนชมว่า “ลายมือสวย” ข้าพเจ้าจะต้องนึกขอบคุณ “แม่ดัม” ทุกท่าน

ค่าเล่าเรียนในตอนนั้นคิดเป็นเดือนเดือนละ ๗ บาท ถ้าใครต้องการเรียนดนตรี อย่างเช่นเรียนเปียโน ต้องจ่ายอีกเดือนละ ๑๐ บาท

Madame De Sa (มาดามเดอซา) แม่หม้ายชาวปอร์ตุเกส เป็นครูสอนเปียโนคนแรกของข้าพเจ้า เธอมุ่งมวยและเสียบหวีสับหลายเล่ม

บนเรือนผม ดูแปลกตาและติดตามจนทุกวันนี้ ต่อมาข้าพเจ้าได้เรียน
กับ Miss Mina Fricker และ Miss Carmen (หรือที่นักเรียนเรียกท่านว่า
“มิสซ่าเหม็น”) ท่านผู้นี้ต่อมาคือ Soeur Renée ที่มีลูกศิษย์โด่งดัง
หลายคน ภายใต้การสอนของ Soeur Renée ข้าพเจ้าเคยออกงาน
โรงเรียนแสดงเปียโนร่วมกับเพื่อนอีกคนหนึ่ง ๒ ครั้ง และเมื่อข้าพเจ้า
แต่งงานแล้ว ได้เรียนเปียโนกับหม่อมวิจิตร (ภรรยาชาวฝรั่งเศสของ
หลวงวิจิตรวาทการ)

เมื่อข้าพเจ้าเรียนถึงชั้น Standard VII ได้ลาออกจากโรงเรียนมา
แต่งงานกับนายปรีดี พนมยงค์

สายใยระหว่างข้าพเจ้ากับโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์มิเคย
ขาดตอน บุตรสาว ๓ คนของข้าพเจ้า สุดา ดุษฐี และวาณี ก็เข้าเรียนที่
โรงเรียนแห่งนี้ สถานภาพของข้าพเจ้าจากนักเรียนเปลี่ยนเป็นศิษย์เก่า
และผู้ปกครองนักเรียน ครูบางคนเคยสอนข้าพเจ้าก็มาสอนบุตรสาวของ
ข้าพเจ้าอีก Soeur Renée เป็นครูสอนเปียโนของสุดาและดุษฐี
ได้ปลูกฝังให้ศิษย์รักดนตรี ปัจจุบันสุดาและดุษฐีเป็นครูสอนดนตรีเช่น
เดียวกับ Soeur Renée และ Soeur Thérèse

เริ่มตั้งแต่สงครามอินโดจีนเรื่อยมาจนถึงสงครามโลกครั้งที่ ๒
บุคคลในสัญชาติฝรั่งเศสจะถูกถือเป็นชาติศัตรู บางคนถูกขับออกจาก
ประเทศไทย นายปรีดี พนมยงค์ สามิข้าพเจ้าซึ่งขณะนั้นเป็นรัฐมนตรี

ว่าการกระทรวงการคลังและต่อมาสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ มิได้เห็นด้วยกับมติของคณะรัฐมนตรี ได้แสดงความเห็นอกเห็นใจนักบวชสัญชาติฝรั่งเศส หาทางยับยั้งการขับไล่ออกจากประเทศไทย สัมพันธภาพระหว่างครอบครัวข้าพเจ้ากับ “แม่ดัม” โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์มีความเข้าใจดีตลอดมา ในยามที่ครอบครัวข้าพเจ้าโดนภัยการเมืองคุกคาม “แม่ดัม” ให้ความเอาใจใส่สูงๆ ข้าพเจ้าเป็นอย่างดี

ข้าพเจ้าเป็นพุทธศาสนิกชน เรียนโรงเรียนคอนเวนต์ ในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ทำให้มีความเข้าใจคำสอนทั้งในสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระเยซูคริสต์ หลักแห่งกตัญญูรู้คุณ ซึ่งมีทั้งสองศาสนาได้หลอมข้าพเจ้า ให้รำลึกถึงพระคุณของ “แม่ดัม” ทุกท่านอยู่เสมอและทุกครั้งเมื่อมีโอกาสที่จะแสดงกตัญญูกตเวที ข้าพเจ้าตั้งใจที่ได้ไปเยี่ยมคารวะอธิการมาแมร์ Françoise ถึงเมืองไซ่ง่อน อินโดจีน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ เมื่อคราวไปส่งน้องสาวสองคนเรียนที่เมืองดัลัด และ ๑๐ กว่าปีมานี้ หลังจากข้าพเจ้ากลับมาพำนักถาวรในบ้านเกิด ข้าพเจ้าได้แวะเวียนเยี่ยมเยียน “แม่ดัม” ๒ ท่านอยู่เสมอ ท่านแรกคือ Soeur Renée ครูเปียโนของข้าพเจ้า อีกท่านหนึ่งคือ Soeur Geneviève “แม่ดัม” ของบุตรสาวข้าพเจ้า จนกระทั่ง ทั้งสองท่านลาจากโลกไปในวัย ๘๐ กว่าปี

ข้าพเจ้าเป็น
พุทธศาสนิกชน เรียน
โรงเรียนคอนเวนต์
ในศาสนาคริสต์นิกาย
โรมันคาทอลิก
ทำให้มีความเข้าใจ
คำสอนทั้งในสมเด็จพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้า
และพระเยซูคริสต์
หลักแห่งกตัญญูรู้คุณ

พูนศุข กับ Soeur Renée (ขวา)
และ Soeur Geneviève (ซ้าย)
ที่บ้านซอยสวนพลู พ.ศ. ๒๕๓๕

โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์สอนให้ข้าพเจ้าชื่อสัตย์ มีวินัย มีมารยาทในสังคม มีวิชาความรู้ โดยเฉพาะภาษาอังกฤษ และฝรั่งเศส ทำให้ข้าพเจ้าทำหน้าที่ภรรยาของนักการเมืองและแม่ของลูกได้อย่างมีความอดทน เชื่อมั่นและไม่ท้อแท้ แม้บางครั้งครอบครัวข้าพเจ้าจะถูกมรสุมการเมืองโถมกระหน่ำอย่างไร้ความปราณี ข้าพเจ้าเคยถูกจับกุมคุมขังในข้อหาทบฏภายในและภายนอกราชอาณาจักรเป็นเวลาถึง ๘๔ วัน

วันเวลาอันยาวนานได้ผ่านไป เหลือไว้แต่ความทรงจำดีๆ และสิ่งที่ข้าพเจ้าภูมิใจในชีวิต ก็คือได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขและเป็นกำลังใจให้นายปรีดี พนมยงค์ นักการเมืองที่รับใช้ประเทศชาติและราษฎรด้วยความซื่อสัตย์สุจริต มีผลงานเป็นที่ประจักษ์ ซึ่งองค์การ UNESCO ได้ยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลกและบรรจุไว้ในปฏิทินการเฉลิมฉลองระหว่าง ค.ศ. ๒๐๐๐ - ๒๐๐๑ (พ.ศ. ๒๕๔๓ - ๒๕๔๔)

ขอบคุณ “แม่ดัม” ทุกท่านจากใจ

อนุทิน ๑๖๖๖

พูนสุข ไนวัย ๒๘ ปี (พ.ศ. ๒๔๘๓)

เพื่อนร่วมชั้นข้าพเจ้าชื่อ... จำกัด พลากร ป่วย อังภาภรณ์ ฯลฯ*

๗๓ ปีมาแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ ข้าพเจ้าได้แต่งงานกับนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งสำเร็จการศึกษาวิชากฎหมายจากประเทศฝรั่งเศส ส่วนข้าพเจ้าเรียนแผนกภาษาอังกฤษจากโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ และในหลักสูตรมีการสอนภาษาฝรั่งเศสด้วย ด้วยใจรักภาษาฝรั่งเศส ข้าพเจ้าชวนเพื่อนที่เคยเรียนด้วยกันจากโรงเรียนเซนต์โยเซฟฯ ไปสมัครเรียนภาษาฝรั่งเศสที่สมาคมฝรั่งเศส (Alliance Française) ถนนสาทรใต้ ในสมัยนั้นไม่ต้องเสียค่าสมัครและค่าเรียน เรียนทุกวัน วันวันอาทิตย์ตั้งแต่เวลา ๑๗ น. ถึง ๑๘ น.

ขณะนั้นสมาคมฝรั่งเศสเป็นเรือนไม้ใต้ถุนสูง ชั้นบันไดทางทิศตะวันออกด้านถนนจะมีระเบียงกว้างประมาณ ๒ เมตร ยาวไปตามถนน มีห้องสมุดและห้องเรียนอยู่ด้านซ้าย ก่อนเข้าเรียน นักเรียนมักจะยืนรอครูอยู่ที่ระเบียงหน้าห้อง

---

* พิมพ์ครั้งแรกใน มติชน
สุดสัปดาห์, ๕ พฤศจิกายน
๒๕๔๔ และได้แปลเป็น
ภาษาฝรั่งเศส ลงในนิตยสาร
af LE Magazine ฉบับ ๙๐ ปี
สมาคมฝรั่งเศส (พ.ศ. ๒๕๔๕)

ห้องข้าพเจ้ามีนักเรียนประมาณ ๑๐ กว่าคน ข้าพเจ้าแปลกใจว่าทำไมไม่มีการสอบวัดระดับ ทั้งๆ ที่ระดับความรู้ภาษาฝรั่งเศสของแต่ละคนต่างกัน นักเรียนส่วนใหญ่เป็นนักเรียนจากโรงเรียนอัสสัมชัญแผนกฝรั่งเศส ซึ่งมีพื้นฐานความรู้ภาษาฝรั่งเศสมากกว่าใครๆ และมีจากโรงเรียนเทพศิรินทร์หนึ่งคน นอกจากนี้มีข้าราชการจากกระทรวงการต่างประเทศจากกรมรถไฟ และข้าพเจ้ากับเพื่อน

ครูที่สอนชื่อ Monsieur Planterose วัย ๕๐ ปี รับราชการเป็นที่ปรึกษากฎหมายกระทรวงยุติธรรม การสอนของครูผู้นี้จะแปลกเพราะให้ทำ Dictée (เขียนตามคำบอก) จากหนังสือ *La Mule du Pape* ของ Alphonse Daudet ทุกครั้งที่เรียน ทำให้ไวยากรณ์ฝรั่งเศสแม่นยำ ข้าพเจ้าและเพื่อนเป็นผู้หญิงเพียง ๒ คน เลื่อนนั่งแถวหน้า และชวนญาติข้าพเจ้าซึ่งเป็นนักเรียนแผนกภาษาฝรั่งเศสจากอัสสัมชัญมานั่งใกล้กันเพื่อช่วยเวลาที่ครูอธิบายแล้วไม่เข้าใจ และยังมีคุณจำกั๊ด พलगูร์ อีกคนหนึ่งที่นั่งแถวหน้าด้วยกัน จำได้ว่าคุณจำกั๊ดยังเรียนอยู่ที่ ร.ร. เทพศิรินทร์ เวลามาเรียนที่ Alliance Française สวมใส่ชุดเครื่องแบบนักเรียน นุ่งกางเกงขาสั้นสีดำ

บรรยากาศในห้องเรียน เหมือนกับการเรียนในโรงเรียนเซนต์-โยเซฟฯ ครูชาวฝรั่งเศสพูดแต่ภาษาฝรั่งเศส นักเรียนในห้องต้องปรับตัวให้เข้าใจภาษาฝรั่งเศส Monsieur Planterose จะใช้วิธีชี้ให้นักเรียนตอบ

จำกั๊ด พलगูร์

Monsieur Planterose (ยืนกลาง)
ขณะแสดงละครเวทีของสมาคม
ฝรั่งเศสในประเทศไทย

คำถาม นักเรียนจากโรงเรียนอัสสัมชัญมักจะได้ตอบกับ Monsieur Planterose เป็นภาษาฝรั่งเศสได้คล่องแคล่วพอควร

ข้าพเจ้าเรียนอยู่เกือบปีจึงเลิกเรียน เพราะมีบุตร ข้าพเจ้าว่างเว้นจากการไปเรียนที่สมาคมฝรั่งเศสอยู่ ๒-๓ ปี จนลูกๆ ของข้าพเจ้าโตขึ้น จึงได้กลับไปเรียนภาษาฝรั่งเศสที่สมาคมฝรั่งเศสอีก มีครูคนใหม่ เพื่อนใหม่และความรู้ใหม่ๆ Mr. Hutcheson เป็นหนึ่งในครูคนใหม่ ท่านเป็นชาวอังกฤษ คู่กันเคยกับครอบครัวข้าพเจ้า เพราะท่านเช่าบ้านพระยาสุพรรณสมบัติย (ดิน บุนนาค) ที่ซอยเตโช รั้วบ้านติดกับหลังบ้านป้อมเพชร ถนนสีลม ท่านเป็นคนที่มีสุภาพมาก พบกันที่ไร ท่านจะ “มืออ่อน” ยกมือไหว้ก่อน ลูกศิษย์ต้องรีบยกมือไหว้ตอบ จนเพื่อนข้าพเจ้าสัพยอกว่า “ให้ครูยกมือไหว้ก่อน คงไม่ได้วิชา”

บรรดาผู้ที่เรียนรู้นั้นเดียวกับข้าพเจ้าในเวลาต่อมา หลายคนได้กลายเป็นผู้ที่มีความสำคัญในการรับใช้ชาติ อาทิ

คุณจำกัต์ พลังกูร อดีตนักเรียนทุนกระทรวงศึกษาธิการ บัณฑิตจากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ประเทศอังกฤษ ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ได้ปฏิบัติการเพื่อให้ชาติไทยได้เอกราชอธิปไตยสมบูรณ์กลับคืนมา โดยได้รับมอบหมายจาก “รัฐ” หรือนายปรีดี หัวหน้าขบวนการเสรีไทย ให้เป็นตัวแทนเสรีไทยในประเทศติดต่อกับสัมพันธมิตร ถูกส่งตัวไปปฏิบัติการที่เมืองจุงกิง ประเทศจีน คุณจำกัต์ประสบอุปสรรคนานัปการ จนในที่สุดเสียชีวิตอย่างเดี๋ยวดายในต่างแดน ในวัยเพียง ๒๘ ปี

ในที่นี่ ข้าพเจ้าใคร่จะกล่าวถึงคุณฉลบชัลย์ พลังกูร ภรรยา คุณจำกัต์สักเล็กน้อย เธอมิได้เรียนที่ Alliance Française เมื่อจบจากร.ร. ราชนีแล้วเข้าเรียนที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรียนจนสำเร็จอนุปริญญาประโยคมัธยม (ป.ม.) ก็ได้สอบชิงทุน King's Scholarship และได้รับทุนเล่าเรียนหลวงไปศึกษาวิชา Kindergarten (อนุบาลศึกษา) ในประเทศอังกฤษ ซึ่งได้พบคุณจำกัต์ที่นั่น เมื่อสำเร็จการศึกษากลับมาประเทศไทย ทั้งสองได้ตั้งโรงเรียนดรุณทยานขึ้นที่เชิงสะพานหัวช้าง ถนนพญาไท ดำเนินการสอนระบบ Montessori ตามที่เล่าเรียนจากศาสตราจารย์ผู้นี้มา ด้วยความที่มีอุดมการณ์ประชาธิปไตยร่วมกัน คุณจำกัต์และคุณฉลบชัลย์ ได้ไปมาหาสู่กับนายปรีดีกับข้าพเจ้า

อย่างสนิทสนม หลังจากคุณจำกัดพลีชีพเพื่อชาติ คุณฉลบบชลัยย์สานต่อความตั้งใจของสามี ดำเนินกิจการโรงเรียนดรุณาทยานเรื่อยมาอย่างมีคุณภาพ ปัจจุบัน ร.ร. ดรุณาทยานตั้งอยู่ที่ท่าทราย ถนนประชาชื่น ในวัย ๘๕ ปี คุณฉลบบชลัยย์ยังสอนหนังสือทุกวัน คุณฉลบบชลัยย์เป็นคนที่ไม่เห็นใครถูกรังแกเป็นไม่ได้ เธอจะช่วยเหลือโดยไม่ได้หวังผลตอบแทนใดๆ ดังนั้นคุณฉลบบชลัยย์จึงมีลูกๆ หลานๆ ที่มีได้เป็นสายเลือดของตนเรียนฟรีที่ ร.ร. ดรุณาทยาน เช่นลูกๆ ของ ๔ อดีตรัฐมนตรี ที่ถูกตำรวจยุค พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ สังหารโหดที่บางเขน ลูกๆ ของผู้ต้องหากรณีสวรรคต ผู้บริสุทธิ์ที่ถูกประหารชีวิต ลูกๆ ของนักการเมืองที่ต่อต้านเผด็จการ ไม่ก็ถูกลอบสังหาร ไม่ก็ต้องลี้ภัยในต่างแดน คุณฉลบบชลัยย์ให้การอบรมดูแลจนสำเร็จการศึกษาในระดับสูง และเมื่อ ๒๕ ปีก่อนคุณฉลบบชลัยย์ได้มี “หลานป้า” รุ่นใหม่เป็นอดีตผู้ต้องหา ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ คุณฉลบบชลัยย์ไม่ได้รู้จัก สุธรรม แสงประทุม หรือ ๑๘ ผู้ต้องหาคนใดมาก่อน แต่ด้วยความเห็นใจผู้บริสุทธิ์ถูกอำนาจเผด็จการกลั่นแกล้ง คุณฉลบบชลัยย์แวะเวียนนำอาหารไปเยี่ยมพวกเขาที่เรือนจำเกือบทุกสัปดาห์ จนทราบว่าใครขอรับประทานอะไร ไม่ขอรับประทานอะไร เป็น “คุณป้า” ที่หลานๆ เคารพรักจนถึงปัจจุบันนี้ ในส่วนตัวกับข้าพเจ้าพบกันครั้งแรกที่กรุงปารีส เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๐ โดยการแนะนำของคุณจำกัด ตั้งแต่นั้นมาคุณฉลบบชลัยย์คือมิตรแท้ที่เผชิญเหตุการณ์คับขัน

พูนสุข ไปเยี่ยม คุณฉลบชลัย์ พलगูร ก่อนละสังขารเพียง ๕ วัน (๖ พ.ค. ๕๐)
ที่บ้านตรุโทยาน

มาด้วยกัน เป็นเวลาร่วม ๖๐ ปี

ขอกลับมาเรื่องเพื่อนร่วมชั้นที่ Alliance Française ต่อ

คุณกนต์ธีร์ ศุภมงคล จากโรงเรียนอัสสัมชัญ ต่อมาเข้าเรียนต่อที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จากนั้นได้รับทุนรัฐบาลไปศึกษาต่อยังประเทศฝรั่งเศส เมื่อกลับมาประเทศไทย คุณกนต์ธีร์รับราชการกระทรวงการต่างประเทศ ระหว่างกองทหารญี่ปุ่นรุกรานประเทศไทย คุณกนต์ธีร์รับนโยบายจาก “รัฐ” ในการดำเนินการปฏิบัติการไต่ดินของขบวนการเสรีไทย หลังสงคราม คุณกนต์ธีร์ เคยดำรงตำแหน่งเลขาธิการองค์การ สปอ. (SEATO) และเป็นเอกอัครราชทูตหลายประเทศ คุณกนต์ธีร์มีความผูกพันกับนายปรีดีและครอบครัวเสมอมา เมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ คุณกนต์ธีร์ได้มอบรายได้จากการจำหน่ายหนังสือ *การวิเทโศบายของไทย ระหว่างปีพุทธศักราช ๒๔๘๓ ถึง ๒๔๙๕* สมทบทุนมูลนิธิปรีดี พนมยงค์ เพื่อเป็นอนุสรณ์วันประกาศสันติภาพของประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๘

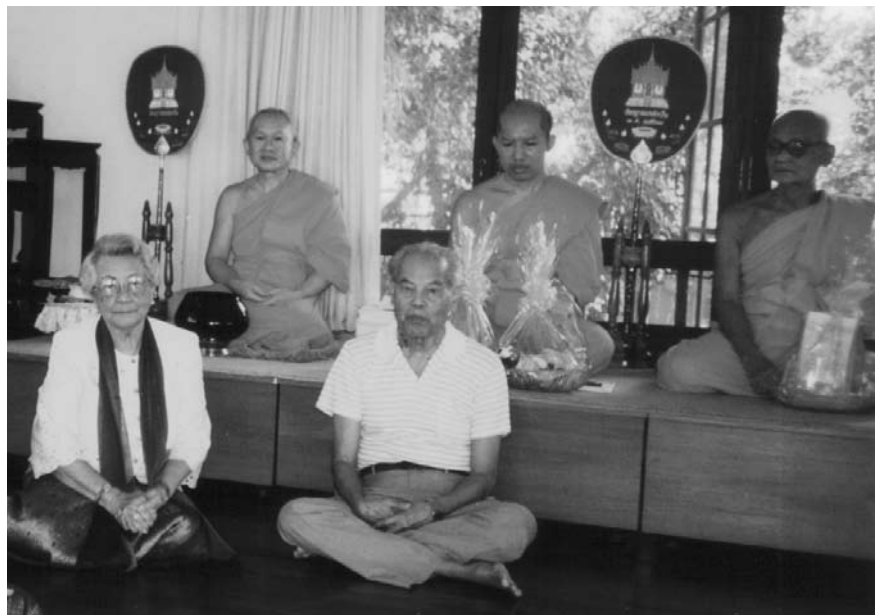
คุณป๋วย อึ้งภากรณ์ จากโรงเรียนอัสสัมชัญ ต่อมาเข้าศึกษาที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เป็นศิษย์คนหนึ่งของนายปรีดี คุณป๋วยได้รับทุนรัฐบาลไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นตัวแทนเสรีไทยสายอังกฤษมากกระโดดร่มในประเทศ ทำหน้าที่เป็นพนักงานวิทยุ เชื่อมการติดต่อระหว่างเสรีไทยใน

คุณป๋วยเยือนปรีดี-พูนศุข
ที่บ้านองโตนี พ.ศ. ๒๕๒๐

ประเทศกับสัมพันธ์มิตร หลายปีต่อมาหลังสงครามสิ้นสุด คุณป๋วยเคยดำรงตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยเป็นเวลาหลายปี และยังได้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในเวลาต่อมา คุณป๋วยได้ชื่อว่าเป็นสุภาพบุรุษที่ซื่อสัตย์สุจริตและตรงไปตรงมา ในยามที่นายปรีดีลี้ภัยการเมืองในประเทศฝรั่งเศส คุณป๋วยไปมาหาสู่อย่างเปิดเผยโดยมีหัวหน้ากองการเฟื่องเลี้ยงของรัฐบาลเผด็จการแม่แต่น้อย คุณป๋วยได้ช่วยประสานงานจนกระทั่งนายปรีดีได้หนังสือเดินทางประเทศไทย แจกเช่นพลเมืองไทยพึงได้รับ

นมัสการท่าน ป.อ.ปยุตโต
กนต์ธีร์ ศุภมงคล
(นั่งพื้นขวามือ)

นอกจากนั้นแล้ว ผู้ที่เป็นเพื่อนร่วมชั้นข้าพเจ้ายังมี ชุนพิพิธวิรัช-
การ (วงศ์ กระแสสินธุ์) จากกระทรวงการต่างประเทศ อดีตเอกอัครราช-
ทูตหลายประเทศ นายแพทย์ประพัทธ์ ณ ป้อมเพชร แพทย์ประจำ
โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ และคุณเกษม
มิลินทจินดา ในวงการบันเทิง ส่วนเพื่อนข้าพเจ้าที่เรียนด้วยกันที่
โรงเรียนเซนต์โยเซฟฯ นั้นชื่อ คุณเจริญ ชูพันธ์ เป็นเพื่อนที่ซื่อสัตย์
มาตลอดจนละโลกนี้ไปเมื่ออายุเกือบ ๘๐ ปี คุณเจริญมีความสามารถ
พิเศษในการตัดเย็บเสื้อผ้า จนได้รับหน้าที่สำคัญเป็นผู้เย็บฉลองพระองค์

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในพระราชาภิเษกพิธีราชาภิเษกสมรส และพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

มาจนถึงปัจจุบันนี้เพื่อนนักเรียน Alliance Française ของ ข้าพเจ้าที่ยังมีชีวิตอยู่เหลือเพียงคนเดียวคือ คุณกนต์ธีร์ ศุภมงคล

อีกหลายปีต่อมา หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ ข้าพเจ้า ไม่ได้ไปเรียนที่ Alliance Française แล้ว คนที่แวะเวียนไปห้องสมุด Alliance Française บ่อยๆ กลับเป็นนายปรีดี มีอยู่วันหนึ่งขากลับจาก ทำงานที่วังสราญรมย์กระทรวงการต่างประเทศ (ขณะนั้นนายปรีดีเป็น รัฐมนตรีว่าการกระทรวง) ก่อนกลับ “บ้านพูนศุข” ถนนสีลม นายปรีดี แวะห้องสมุด Alliance Française เหมือนเช่นเคย แล้วจึงกลับบ้าน ขณะผ่านถนนคอนแวนต์ได้ยินเสียงร้องเอะอะ และเห็นมีคนวิ่งออกมา จากบ้านหลังหนึ่ง (อาคาร Quality House ในปัจจุบัน) ซึ่งอยู่ติดกับ บ้านหลวงชาติตระการโกศล นายปรีดีสั่งให้หยุดรถ แล้วให้นายตำรวจ ติดตามลงไปดูว่าเกิดอะไรขึ้น ร.ต.ต. ช่อม สนิทวาชีวะ เร่งฝีเท้าวิ่งไล่กวด คนร้ายและมาจับได้ในซอยหน้าโรงเรียนเซนต์โยเซฟฯ ทราบในภายหลังว่า คนร้ายลอบเข้าไปยิงนายอึ้งยุคหลง ล่าช้า จนถึงแก่ความตาย ในคืนวันเดียวกันนั้น พ.ต.อ. หลวงอดุลเดชจรัส (บัตร พังพระคุณ) อธิบดี กรมตำรวจได้มาขอขอบคุณและชมเชย ร.ต.ต. ช่อม ที่ “บ้านพูนศุข” ต่อมา คุณจุลินทร์ ล่าช้า มอบจักรยานให้ ร.ต.ต. ช่อมคันหนึ่ง เพื่อแสดงความ

การเรียนรู้ของคนเรา
ไม่มีวันสิ้นสุด
เรียนไปได้เรื่อยๆ
ข้าพเจ้ายึดถือ
ความจริงในข้อนี้

.....
หลายสิบประเทศ
ทั่วโลก นำวิทยากร
ก้าวหน้าของตนมา
จัดแสดงให้ชมในงาน
Exposition
Internationale
ทำให้ข้าพเจ้าได้ความรู้
วิทยากรใหม่ๆ

ขอบคุณที่จับคนร้ายมือปืนสังหารบิดาได้

การเรียนรู้ของคนเราไม่มีวันสิ้นสุด เรียนไปได้เรื่อยๆ ข้าพเจ้ายึดถือความจริงในข้อนี้ ดังนั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ (ค.ศ. ๑๙๓๗) มีงานแสดง Exposition Internationale (งานมหกรรมนานาชาติ) ที่กรุงปารีส มีการลดราคาค่าโดยสารเรือเดินสมุทร (ซึ่งขณะนั้นยังไม่มีเครื่องบินโดยสาร) ค่าโดยสารรถไฟ ค่าโรงแรมในอัตราครึ่งราคา ข้าพเจ้าจึงเดินทางไปประเทศฝรั่งเศสอีกครั้ง โดยเรือเดินสมุทร André Lebon การเดินทางครั้งนี้ สุดาบุตรสาวข้าพเจ้ากับบวลจันทร์น้องสาวข้าพเจ้า ซึ่งเตรียมจะศึกษาต่อที่ประเทศฝรั่งเศสไปพร้อมกัน หลายสิบประเทศทั่วโลกนำวิทยากรก้าวหน้าของตนมาจัดแสดงให้ชมในงาน Exposition Internationale ทำให้ข้าพเจ้าได้ความรู้วิทยากรใหม่ๆ และในช่วงเดือนสิงหาคม-พฤศจิกายน ปีเดียวกันนั้น ข้าพเจ้าได้เข้าชั้นเรียนที่ Alliance Française, Boulevard Raspail ณ กรุงปารีส อีกวาระหนึ่ง

นางสาว นันทิมา
นาย นันทิมา

ในเรือ HAKUSAN
MARU ระหว่าง
เดินทางไปฝรั่งเศส
เมษายน ๒๔๗๖

ระหกระเหินจากบ้านเกิดครั้งที่ ๑*

หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นายปรีดี พนมยงค์ ในขณะนั้นมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงประดิษฐมนูธรรม ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ร่วมพิจารณาปรับปรุงธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราวฉบับวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕

ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฉบับวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ นายปรีดีกับคณะกรรมการที่สภาผู้แทนราษฎรแต่งตั้ง ได้ยึดหลัก ๖ ประการของคณะราษฎรเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นเจตนารมณ์ในการเปลี่ยนแปลงการปกครองของนายปรีดีมาตั้งแต่ก่อตั้งคณะราษฎรที่กรุงปารีสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐

ในทางปฏิบัตินั้น นโยบายทางเศรษฐกิจแห่งชาติยังไม่เป็นรูปเป็นร่าง ดังนั้นด้วยการผลักดันของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร รัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาได้มอบให้นายปรีดีเป็นผู้กว้างโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ

---

* พิมพ์ครั้งแรกใน *มติชน* สดุดีปรีดาห์ ฉบับวันที่ ๑๙ และ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๔๔

ในหมวดที่ ๑ ของร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจ (หรือที่รู้จักในชื่อ “สมุดปกเหลือง”) นายปรีดีได้กล่าวว่า

“การบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรนี้ เป็นจุดประสงค์อันยิ่งใหญ่ของข้าพเจ้า ในการทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ข้าพเจ้ามิได้ปรารถนาที่จะเปลี่ยนพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวมาเป็นหลายองค์ ซึ่งเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตยแต่เปลือกนอกเท่านั้น ข้าพเจ้ามุ่งต่อสาระสำคัญคือ ‘บำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎร’ และถือว่ารัฐธรรมนูญเปรียบประดุจกุญแจที่จะไขประตูเปิดช่องทางให้ราษฎรได้มีส่วนมีเสียงในการปกครองให้จัดถูกต้องตามความต้องการของตน และเมื่อประตูที่กีดกันอยู่ได้เปิดออกแล้ว รัฐบาลก็ต้องนำราษฎรผ่านประตูนั้น เข้าไปสู่ชัยภูมิแห่งความสุขสมบูรณ์ มิใช่ทำให้ราษฎรเดินถอยหลังเข้าคลองด้วยเหตุดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของรัฐบาลซึ่งรับหลัก ๖ ประการของคณะราษฎรที่จะต้องจัดการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของคณะราษฎรนั้น”

หรือเช่นในหมวดที่ ๓ นายปรีดีได้เสนอว่า “ราษฎรที่เกิดมาย่อมจะได้รับประกันจากรัฐบาล ตั้งแต่เกิดมาจนกระทั่งสิ้นชีพ ซึ่งในระหว่างนั้นจะเป็นเด็กหรือเจ็บป่วย หรือพิการ หรือชรา ทำงานไม่ได้ก็ดี ราษฎรจะมีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ ..... การประกันนี้ย่อมวิเศษดียิ่งกว่าการสะสมเงินทอง เพราะเงินทองนั้นเองก็ย่อมเป็นของไม่เที่ยงแท้ดังได้พรรณนามาแล้ว”

“การบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรนี้ เป็นจุดประสงค์อันยิ่งใหญ่ของข้าพเจ้า ในการทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ข้าพเจ้ามิได้ปรารถนาที่จะเปลี่ยนพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวมาเป็นหลายองค์ ซึ่งเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตยแต่เปลือกนอกเท่านั้น ข้าพเจ้ามุ่งต่อสาระสำคัญคือ ‘บำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎร’ และถือว่ารัฐธรรมนูญเปรียบประดุจกุญแจที่จะไขประตูเปิดช่องทางให้ราษฎรได้มีส่วนมีเสียงในการปกครองให้จัดถูกต้องตามความต้องการของตน

ปัจจัยสำคัญที่จะลบล้างวัตถุประสงค์ดังกล่าวมาแล้วนั้น “รัฐบาลเป็นผู้ประกอบเศรษฐกิจเอง” นายปรีดีระบุถึงการดำเนินจัดการปัญหาที่ดิน แรงงาน และเงินทุนนั้นว่า มิใช่การริบทรัพย์ของผู้มั่งมี แต่เป็นการใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์เต็มที่ รัฐบาลจัดตั้งสหกรณ์ จัดหางานให้ราษฎรเป็นข้าราชการ ระวังมิให้มนุษย์กลายเป็นสัตว์ไร้แรงงานของผู้ที่เกิดมาหนักโลกนี้ให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง ส่วนเงินทุนนั้นหาจากภาษีทางอ้อม เช่น ภาษีมรดก ภาษียาสูบ เป็นต้น**

นายปรีดีได้ร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร (Assurance Sociale)** พระราชบัญญัติว่าด้วยการประกอบเศรษฐกิจ พุทธศักราช... ซึ่งใน พ.ร.บ. ฉบับนี้ ได้เสนอให้รัฐบาลจัดให้มีธนาคารแห่งชาติ โดยเอาเงินทุนสำรองของรัฐบาล และเงินที่จะกู้จากเอกชนมาเป็นทุนของธนาคารแห่งชาติ

เดือนมีนาคม ๒๔๗๖ พระยามโนปกรณนิติธาดา นายกรัฐมนตรี ได้ตั้งคณะกรรมการพิจารณาร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ โดยมี นายกรัฐมนตรีเป็นประธานซึ่งกรรมานุการส่วนข้างมากเห็นชอบกับร่างโครงการนี้ เสียส่วนข้างน้อยไม่เห็นชอบ

** รายละเอียดดูใน “ร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจ”

*** Assurance Sociale (ภาษาฝรั่งเศส) หรือ ประกันสังคม

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ รัชกาลที่ ๗ ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่า “แต่ในส่วนโครงการเศรษฐกิจแบบหลวงประดิษฐ์ฯ นี้ ควรเลิกล้มความคิดเสีย เพราะแทนที่จะนำมาซึ่งความสุขสมบูรณ์ของประเทศชาติบ้านเมืองดังกล่าวนั้น จะกลายเป็นสิ่งนำมาซึ่งความเดือดร้อนทุกหย่อมหญ้า จนเป็นความหายนะถึงแก่ความพินาศแห่งประเทศและชาติบ้านเมืองอันเป็นมรดกที่เราคนไทยได้รับมาแต่บรรพบุรุษ”

ครั้นต่อมา วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๖ พระยามโนฯ ได้นำความกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ให้ทรงลงพระปรมาภิไธยในพระราชกฤษฎีกา ปิดสภาผู้แทนราษฎรและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตราพร้อมกันนั้น เมื่อวันที่ ๒ เมษายน ได้ออกกฎหมาย “พระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์” นายปรีดีเป็นเหยื่อคนแรกของ พ.ร.บ. นี้ ถูกประณามว่าเป็นคอมมิวนิสต์และบังคับให้เดินทางออกนอกประเทศ

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เพื่อความปลอดภัยในการทำงาน นายปรีดีกับคณะพักในบริเวณพระที่นั่งอนันตสมาคม ในเดือนกรกฎาคม ได้ย้ายมาพำนักที่วังปารุสกวัน และได้รับครอบครัวมาอยู่ด้วย เดือนกุมภาพันธ์ ๒๔๗๕ (ตามปฏิทินเดิม) หลวงวิจิตรถนินนิภา (ชาว ณ ป้อมเพชร์) พี่ชายข้าพเจ้าถึงแก่กรรมด้วยโรคไส้ติ่งอักเสบแบบเฉียบพลัน ยิ่งความเศร้าโศกเสียใจมาสู่ครอบครัวข้าพเจ้าเป็นอย่างมาก วิจิตรวงศ์ อายุ ๒ ขวบ ส่วนป้อมเพชร์ บุตรชาย

คนเล็กของคุณชาวเพ็งจะอายุได้ ๓ เดือน ต่อมากลางเดือนมีนาคม หลังจากให้นายปรีดีเสนอร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจ บรรยายภาคทางการเมืองค่อนข้างจะตึงเครียด นายปรีดีก็กับครอบครัวจึงย้ายกลับมาอยู่บ้านป้อมเพชร ถนนสีลม

นายปรีดีรู้ตัวว่าต้องออกนอกประเทศในวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๖ ซึ่งเป็นวันปิดสภาผู้แทนราษฎรนั่นเอง การเตรียมตัวค่อนข้างฉุกเฉินหุกระทุงรัฐบาลโดยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศได้ออกหนังสือรับรองว่าเป็นการเดินทางไปดูงานด้านเศรษฐกิจในต่างประเทศในฐานะพลเมืองสามัญ และขอให้ได้รับความเอื้อเฟื้อและความสะดวกทุกอย่างตามอัธยาศัย

ช่วงบ่ายเวลา ๑๕.๐๐ น. ของวันที่ ๑๒ เมษายน ที่ท่าเรือบีไอ (British-India) บิดาข้าพเจ้ากับมารดานายปรีดีตลอดจนญาติมิตร เพื่อนร่วมก่อการ ๒๔๗๕ ประชาชนข้าราชการ ผู้เคารพนับถือไปส่งนายปรีดีอย่างล้นหลาม ทำให้บริเวณท่าเรือคับแคบไปถนัดตา กรมกรมรถรางต้องพังประตูท่าเรือจึงเข้าไปในบริเวณท่าเรือได้ พระยาพหลพลพยุหเสนาได้กอดจุนนายปรีดีเป็นการแสดงความอาลัยต่อหน้าฝูงชน ซึ่ง นสพ. ศรีกรุงในวันต่อมา (๑๓ เมษายน) ได้รายงานเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่บริเวณท่าเรืออย่างละเอียดลออ

“พระยาพหลย หลวงประดิษฐ์ จุบลากัน คนส่งนับพันใจหาย
ถึงกับร้องไห้

รัฐมนตรีเป็นอันมาก สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ข้าราชการ ทหาร
บก ทหารเรือ ตำรวจ พลเรือน พ่อค้า คหบดี นักเรียน ลูกเสือไทย
ลูกเสือแขก พระภิกษุสามเณรไทย นักบวชฝรั่ง ประชาชนทุกชั้นทุก
ภาษา ทั้งหญิงชายผู้ใหญ่และเด็ก ประมาณ ๒,๐๐๐ คน ไปส่งหลวง
ประดิษฐ์ มนุธรรม (ปรีดี พนมยงค์) ด้วยน้ำตาอันไหลพรากไปตามๆ กัน
เป็นส่วนมาก เสียงไชโยก้องกังสดาล (หมายถึง “กังวาน” - พูนศุข) นับครั้ง
ไม่ถ้วน จนกระทั่งเรือโกล่าเคลื่อนออกกลับตาไป

การส่งหลวงประดิษฐ์มนุธรรมออกจากกรุงเทพฯ ไปประเทศฝรั่งเศส
ณ วันที่ ๑๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๖ นั้น เป็นประวัติการณ์แห่ง
การส่งได้ครั้งหนึ่ง ตั้งแต่ได้มีการส่งอำลาซึ่งกันและกันมา การส่งกันเขา
ย่อมว่า ถึงหากจะมีการร้องไห้ก็เฉพาะในวงศาตาคณาญาติและมิตรที่รัก
สนิทสนมกันเท่านั้น แต่การส่งคราวนี้มองดูหน้าใครๆ เกือบน้ำตาไหล
หรือหล่อหน่วยหรือดวงตาแดงกำไปเกือบทุกคน บางคนถึงกับสอึกสอื้น
พุ่มพวยก็มี แม้พระยาพหลย ผู้เป็นประธานในที่นั้นและตัวหลวง
ประดิษฐ์ เอง ก็กล่ำกลืนน้ำตาไว้ไม่อยู่ ผู้ที่ไปกับหลวงประดิษฐ์ คือ
นางประดิษฐ์มนุธรรม ผู้ภรรยา กับมีผู้ไปส่งถึงสิงคโปร์สามคนคือ หลวง
ทัศนายนิยมศึก ร.ท. ทวน วิชัยชัทคะ และนายจรรยา สืบแสง

ถนนเจริญกรุงตอนท่าपीไอ ตั้งแต่เวลา ๑๕ น. มีรถยนต์จอดข้าง ถนนยาวยืดยาวและบางแห่งถึงกับจอดซ้อนกันแบบจะกั้นถนนมิให้เป็นทาง สาธารณะ ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยที่จอดรถยนต์ในบริเวณท่าเรือนั้นยัดเยียดไปด้วยรถยนต์และมหาชนที่ไปส่ง ทั้งประตู่ท่าเรือได้ปิดเสียครู่หนึ่ง โดยกลัวคนจะเข้าไปยุ่งย่ามทำความไม่เรียบร้อย จึงเกิดออกกันอย่างแออัด ครั้นเมื่อผู้ใหญ่ขอให้เปิดประตู่ได้แล้ว ก็พากันไหลหลังประตู่ น้ำไหลเข้าไปที่สะพานซานชลาท่าเรือ ทันใดนั้นพระยาพหลฯ พร้อมด้วยคุณหญิงตรงเข้าไปส่งกระเช้าผลไม้ให้นางประดิษฐ์มธุธรรมและพระยาพหลฯ ได้สวมพวงมาลัยอันร้อยกรองอย่างวิจิตรให้แก่หลวงประดิษฐ์ฯ แล้วทั้งสองก็จุบปากกันกลมไปก็กลมมารวม ๕ วินาที เสียงไซโยก็ระเบิดออกมาอย่างสนั่นก้อง เสียงร้องไห้ของสตรีเข้าแทรกประดุจฆ้องไซย เสียงสอึกสอื้นของหลายคนประดุจดนตรีบรรเลงพร้อมกันนั้นต่างชูหมวกและผ้าเช็ดหน้า กวาดแกว่งประดุจธงสบัดคล้องถ้ายูโรปอบ้างได้กระทำหน้าที่กันจำละหวั่น ครั้นแล้วพวกก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งร่วมตายมากับหลวงประดิษฐ์ฯ ทั้งทหารบก ทหารเรือ และพลเรือนก็เข้ากอดจูบและจับมือบีบด้วยความอาลัย ทั้งๆ ที่มีน้ำตาบ้าง ไม่มีบ้าง

ต่อเนื้ไปหลวงประดิษฐ์ฯ ก็เดินขึ้นสะพานเรือ จับมือสำแดงความอาลัยกับผู้ไปส่งตลอดทาง เสียงไซโยไม้ขาดสายจนกระทั่งเข้าไปในห้องอาหาร ซึ่งมีตรสหายได้จัดของว่างไว้รับ ตอนนั้นก็จับมือกันพักใหญ่อีก

บางคนได้เข้าสวมกอดจับกับหลวงประดิษฐีย์ เช่น หลวงวิจิตรวาทการ พระสารศาสน์ประพันธ์ เป็นอาทิ บางคนขอลูบมือด้วยความศรัทธา เมื่อหลวงประดิษฐ์ได้กราบลามารดาของท่านอีกแล้ว ก็ออกจากห้องอาหารขึ้นไปบนห้องโถงบนเรือ ได้มีโอกาสจุบลากับคณะราษฎรผู้ก่อการทั่วหน้า และพอพระยาพหลฯ ขึ้นไปจุบลาก็เป็นครั้งสุดท้ายก็พอดีได้อาณัติสัญญาณเรือออก

ต่อไปนี้มหาชนกียีนรอกันที่สะพานชานชลาเพื่อรอส่งเวลาเรือกลับลำแล่นผ่านท่าอีกครั้ง เวลา ๑๖.๓๐ น. เศษ เรือโกล่าก็แล่นผ่านท่าเรือ บีไอ หลวงประดิษฐ์ และคณะที่ไปก็แกว่งโบกด้วยผ้าเช็ดหน้า พุดขอลาก่อน ฝ่ายผู้ส่งก็โบกตอบและเปล่งเสียงไชโยกึกก้องจนกระทั่งเรือลับตาหายไป

พระยาพหลฯ ได้สนทนาปราศัยแก่บรรดาผู้ไปส่งตามสมควร ท่านหวังเสมอว่าความสงบจะได้อยู่เป็นมิ่งขวัญของชาติสืบไป

คณะรัฐมนตรีที่ไปส่งในวาระนั้นเท่าที่จำได้คือ พระยาพหลฯ พระยาฤทธิอัคเนย์ พระยามานวราชเสวี พระประศาสน์พิทยายุทธ หลวงศุภชลาศัย ส่วนผู้ใหญ่ทางสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรก็คือ พระยาศรยุทธเสนี รองประธานสภา นอกจากนี้ยังมีกองลูกเสือโรงเรียนอัสสัมชัญ พิยะฮวิทยาลัย ตำบลบางคอแหลม ได้ไปตั้งแถวส่งตลอดเวลา มีเสียงกล่าววล้ายๆ กันว่า ทั้งนี้ประหนึ่งส่งมหาत्मคานเรือออกจากประเทศ

อินเดียนทีเดียว

โอกาสนี้เราและประชาชนขอส่งความสวัสดิ์มีชัยแด่หลวงประดิษฐ์มนูธรรมและภรรยากับคณะอีกครั้งหนึ่งด้วยไชโยสามครั้ง*

สำหรับข้าพเจ้าแล้ว การเดินทางครั้งนี้เป็นการเดินทางไกลครั้งแรกในชีวิต ไม่อาจคาดการณ์ว่า เมื่อใดจึงจะกลับมาอยู่พร้อมหน้าพร้อมตากันคุณพ่อคุณแม่และลูกเล็กทั้ง ๒ คน ข้าพเจ้าฝากกลิตตา (อายุ ๓ ขวบ) กับปาล (อายุขวบเศษ) ให้อยู่ในความดูแลของคุณแม่ หัวใจของข้าพเจ้าแทบสลายด้วยความเป็นห่วงลูก ข้าพเจ้าจูบลาลูกทั้งสองที่หน้าตึกบ้านป้อมเพชร ถนนสีลม

เรือ GOLLA ออกจากอ่าวไทย ตรงไปยังเกาะสิงคโปร์ ในขณะที่นั้นเป็นอาณานิคมของอังกฤษ มีเพื่อนร่วมก่อการ ๒๔๗๕ สามคนเดินทางไปส่งคือ พ.ต. หลวงทัตไฉนนิยมติ (ทัตไฉน มิตรภักดี) คุณจรรยา สิบแสง และ ร.ท. ทวน วิชัยทัตคะ (ยศในขณะนั้น)

Chief Engineer (หัวหน้าห้องเครื่องยนต์) ในเรือ ขอเข้าพบนายปรีดี บอกว่า อยากเชิญนายปรีดีไปอังกฤษ เพื่อพบ Mr. Maxton หัวหน้าพรรค Independent Labour ของอังกฤษ ซึ่งมีความคิดในแนวสังคมนิยม

---

* คัดจากหนังสือพิมพ์ ศรีกรุง ตามอักขรวิธีที่ใช้กันในขณะนั้น -พูนศุข

สำหรับข้าพเจ้าแล้ว
การเดินทางครั้งนี้
เป็นการเดินทางไกล
ครั้งแรกในชีวิต
ไม่อาจคาดการณ์ว่า
เมื่อใดจึงจะกลับมาอยู่
พร้อมหน้าพร้อมตา
คุณพ่อคุณแม่และ
ลูกเล็กทั้ง ๒ คน
ข้าพเจ้าฝากกลิตตา
(อายุ ๓ ขวบ) กับปาล
(อายุขวบเศษ) ให้อยู่ใน
ความดูแลของคุณแม่
หัวใจของข้าพเจ้า
แทบสลายด้วยความ
เป็นห่วงลูก

นิยม และเป็น ส.ส. หนึ่งเดียวของพรรคนี้ในสภาผู้แทนราษฎรอังกฤษ
สำหรับ Chief Engineer ผู้นี้เป็นสมาชิกพรรค Independent Labour
ด้วย

เมื่อเรือ GOLA ถึงสิงคโปร์ พระมิตรกรรมรักษา (นัดดา บุรณะศิริ)
กงสุลใหญ่มารับ และยังมีชาวญี่ปุ่นอีกหลายคน

จากนั้น ได้เปลี่ยนเป็นเรือเดินสมุทรสัญชาติญี่ปุ่นชื่อ HAKUSAN
MARU ที่มีขนาดระวางขับน้ำ ๑๐,๐๐๐ ตัน ตรงไปยังปีนัง ร.อ.หลวง
ธำรงนาวาสวัสดิ์ ร.น. (ถวัลย์ ธารีสวัสดิ์) ผู้ก่อการ ๒๔๗๕ สายทหารเรือ
ไปรอส่งที่ปีนัง

เรือ HAKUSAN MARU บ่ายหน้าสู่มหาสมุทรอินเดีย แวะเมือง
Colombo เกาะซีลอน และเมือง Eden ริมทะเลแดง ผ่านคลองซูเอซ
เมือง Port Said แล้วจึงเข้าสู่ทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ผ่านช่องแคบ
Messina ปลายคาบสมุทรอิตาลีที่เป็นรูปเกือกบูต เรือมาหยุดพักขนถ่าย
สินค้าที่เมือง Naples มองเห็นภูเขาไฟ Vesuvius อยู่ไกลลิบๆ เป็นครั้งแรก
ที่ข้าพเจ้าสัมผัสแผ่นดินทวีปยุโรป แสงไฟฟ้าสว่างไสวยามค่ำคืน
สตรีนิยมสวมใส่ด้วยเสื้อผ้าสีดำ กรรมกรฝรั่งแบกหามถ่านหินลงเรือ คือ
ภาพแรกที่อยู่ในความทรงจำ

เรือ HAKUSAN MARU เป็นเรือโดยสารขนาดใหญ่ เปรียบเสมือน
โรงแรมลอยน้ำชั้น ๑ กลางมหาสมุทร ผู้โดยสารส่วนมากเป็นชาวยุโรป

และญี่ปุ่น มีอาหารหลัก ๓ มื้อ และยังมีอาหารว่าง อีก ๓ มื้อ อาหารค่ำ ผู้โดยสารแต่งตัวด้วยชุดราตรี กัปตันมาร่วมรับประทานอาหารด้วย ในเรือลำนี้ได้รู้จักนาย Satsuma เศรษฐีชาวญี่ปุ่นที่บริจาคเงินสร้าง อาคารหอพักนักศึกษา Fondation Japonaise ในบริเวณ Cité Universitaire (เมืองมหาวิทยาลัย) ในกรุงปารีส ก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ นาย Satsuma ได้มาเยือนประเทศไทย และภายหลังรัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน ได้มีจดหมายถึงข้าพเจ้าถามข่าวนายปรีดีด้วยความห่วงใย

เรือ HAKUSAN MARU รอนแรมในทะเลเป็นเวลา ๓ สัปดาห์ ต้นเดือนพฤษภาคมจึงถึง Marseille เมืองท่าทางใต้ของฝรั่งเศส ข้าพเจ้าตื่นตาตื่นใจไปทุกอย่างที่พบเห็น รู้สึกว่าบ้านเมืองที่นี่เจริญกว่าประเทศสยามของเรามาก กงสุลกิตติมศักดิ์เป็นชาวฝรั่งเศสมารับถึงท่าเรือ พักอยู่ Marseille ๒ วัน จากนั้นนั่งรถทัวร์ชมทัศนียภาพ Côte d'Azur ท้องทะเลสีฟ้าครามเข้มออกเขียว ตึกงามบ้านช่องสวยงามเรียงรายเลียบถนนชายหาด Riviera รูปพระจันทร์เสี้ยว จากเมือง Nice ต่อไปยัง Monte Carlo และ Menton ระหว่างพักที่เมือง Nice ได้รับโทรเลขจาก หลวงสิริราชไมตรี (จรูญ สิงหเสนี) แจ้งการถึงแก่กรรมของหลวงทัศนัยนิยมศึก (ทัศนัย มิตรภักดี) ข้าพเจ้ายังจำข้อความในโทรเลขนั้นได้

“Tasanai est mort le 10 Mai après courte maladie.” (ทัศนัยถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม หลังจากป่วยกะทันหัน)

นายปรีดีกับข้าพเจ้ารู้สึกเสียใจมาก โดยเฉพาะนายปรีดี คุณทัศนัยเป็น ๑ ใน ๗ คนของผู้ร่วมก่อตั้งคณะราษฎรที่กรุงปารีส เป็นนักเรียนทุนส่วนตัว เมื่อแรกได้ศึกษาวิชาสัตวแพทย์ ครั้นมุ่งมั่นจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้เปลี่ยนมาเรียนวิชาการทหาร เป็นเพื่อนร่วมก่อการ ๒๔๗๕ ที่ยึดมั่นในอุดมการณ์ และเมื่อ ๓ อาทิตย์ก่อน ได้เห็นหน้ากันครั้งสุดท้าย คุณทัศนัยลงเรือ GOLLA มาส่งถึงสิงคโปร์

จาก Côte d'Azur นายปรีดีกับข้าพเจ้าขึ้นรถไฟตรงมาปารีส

เมื่อแรกถึงปารีส เราพักที่โรงแรม จากนั้นเช่าอพาร์ทเมนต์ที่อาคาร ๑๗๘ Boulevard Berthier เป็นอาคารที่สร้างหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ การเดินทางสะดวกมาก มีสถานีรถไฟใต้ดิน Porte de Champerret อยู่หน้าบ้าน

ข้าพเจ้าเรียนภาษาฝรั่งเศสกับแหม่มคนหนึ่งใกล้ๆ Cluny ครูคนนี้สอนแต่เขียนเรียงความ ส่วนนายปรีดีวันๆ เข้าแต่ห้องสมุดแห่งชาติ Bibliothèque Nationale ที่ถนน Richelieu ใกล้ๆ โรงละคร Opéra ห้องสมุดแห่งนี้มีหนังสือเก่าแก่มากมาย บางทีก็ไปห้องสมุด Sainte-Geneviève เขต Quartier Latin ข้าพเจ้าตามไปบ้างเป็นครั้งคราว

ในอพาร์ทเมนต์ที่มีมุมครัวเล็กๆ เช้าๆ มีคนมาส่งนมสดถึงหน้าห้องพัก เรารับประทานอาหารเช้าแบบชาวฝรั่งเศส กาแฟใส่นมในชามกลมใบใหญ่ แล้วเอาขนม croissant บ้าง หรือขนมปัง baguette บ้าง จุ่มลงไปให้ชุ่มแล้วจึงรับประทาน ส่วนกลางวันมักจะรับประทานแซนด์วิช “ขนมปังท่อนซุง” (ลักษณะของขนมปัง baguette คล้ายท่อนซุง) อาหารมีมูลค่าอยู่ถูกลิ้นถูกปากและราคาย่อมเยากว่าอาหารฝรั่ง เรามักรับประทานอาหารเช้าที่เขต Quartier Latin สมัยที่นายปรีดีเป็นนักศึกษา รับประทานอาหารเช้าที่ 11 bis, Rue des Carmes เสมอ คราวนี้ นายปรีดีพาข้าพเจ้ามารับประทานที่นี้อีก Mr. Chung เจ้าของร้านให้การต้อนรับขับสู้อย่างดี

๕ เดือนกว่าในปารีส นายปรีดีชวนข้าพเจ้าดูภาพยนตร์บ้าง ละครบ้าง ละครสัตว์บ้าง หรือบางทีชมละครเพลงประเภทโอเปเรตต์ (Opérette) แต่ก็ไม่บ่อยนัก Maurice Chevalier คือนักร้องชายที่นายปรีดีชื่นชอบ ส่วน Joséphine Baker นั้น นายปรีดีชอบเพลง “J’ ai deux amours” (สองรักของฉัน) ที่เธอร้อง โดยเฉพาะท่อนสร้อยของเพลง “J’ ai deux amours, mon pays et Paris” (สองรักของฉันคือ-บ้านเกิดเมืองนอนและปารีส) เพลงนี้ อยู่ในใจของนายปรีดีเสมอมา

วันใดที่อากาศแจ่มใส นายปรีดีพาข้าพเจ้าไปเดินเล่นที่ถนน Henri Martin ในเขต ๑๖ ของกรุงปารีส สองข้างถนนร่มรื่นด้วยต้นไม้ใหญ่น้อย

ปรีดี-พูนศุข กรุงปารีส พ.ศ. ๒๔๗๖

และดอกไม้หลากสีสั้นในฤดูใบไม้ผลิ เมื่อครั้งที่นายปรีดีเป็นนักศึกษา เคยมาเดินเล่นและพูดคุยปัญหาบ้านเมืองกับเพื่อนคนหนึ่ง บางวัน ข้าพเจ้ากับนายปรีดีออกจากห้องสมุด Sainte-Geneviève แล้ว ก็มานั่งเล่นที่ร้านกาแฟ Café Select มุมถนน Rue des Ecoles ตัดกับ ถนน Boulevard Saint-Michel ใกล้เคียง กับพิพิธภัณฑ Cluny นายปรีดีเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่าที่ร้านกาแฟนี้ นายปรีดีและเพื่อนๆ ร่วมกันคิดเปลี่ยนแปลงการปกครอง ประารถนาให้สยามประเทศมีรัฐธรรมนูญ มีรัฐสภา มีเสรีภาพและประชาธิปไตย นายปรีดียังชี้ให้ข้าพเจ้าดูหอพักแห่งหนึ่งที่ถนน Rue du Sommarard ในเขต Quartier Latin ซึ่งเขตลาตินนี้เป็นถิ่นมหาวิทยาลัย นายปรีดีกับเพื่อนอีก ๗ คน เช่าห้องใหญ่ไว้เฉพาะการประชุมเป็นทางการครั้งแรกของคณะราษฎรเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐

เมื่อ ๒ ปีก่อน (พฤษภาคม ๒๕๔๒) ข้าพเจ้าหวนกลับไปปารีสอีกครั้ง ร้าน Café Select ปัจจุบันเป็นร้านขายเสื้อผ้า ไม่หลงเหลือสภาพเดิมให้ปรากฏ ข้าพเจ้าทราบว่า คนไทยไปทัวร์ปารีส มักจะไปร้านกาแฟ Café de la Paix ใกล้กับโรงละคร L' Opéra ซึ่งมีคนทักท้วงว่าเป็นสถานที่ที่นายปรีดีพบปะและปรึกษาเพื่อนนักศึกษาเรื่องเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งไม่ตรงกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์

ครั้งมาจากเมืองไทย รัฐบาลได้ให้ค่าใช้จ่ายจำนวน ๑,๐๐๐ ปอนด์
ดังนั้น นายปรีดีและข้าพเจ้า ต้องรู้จักการใช้จ่ายเงินก้อนนี้ให้เพียงพอ
ตลอด ๑ ปี

ตั้งที่เล่าแล้วว่า Chief Engineer ประจำเรือ GOLLA แนะนำให้
นายปรีดีรู้จัก Mr. Maxton หัวหน้าพรรค Independent Labour นายปรีดี
จึงตกลงจะไปประเทศอังกฤษ

ตามปกติ การข้ามช่องแคบอังกฤษมี ๒ ทาง คือ จากเมือง Calais
ไปเมือง Dover หรือ จาก Dieppe ไป Newhaven เส้นทางหลังเป็น
ส่วนกว้างของช่องแคบคลื่นลมแรง ค่าเรือโดยสารถูกกว่า เพื่อเป็นการ
ประหยัด นายปรีดีกับข้าพเจ้าเลือกเส้นทางหลัง ข้าพเจ้าเมาคลื่นเป็น
อย่างมาก

ที่กรุงลอนดอน Mr. Maxton เชิญให้ไปพบที่รัฐสภา และชมการ
ประชุมสภาผู้แทนราษฎรอังกฤษด้วย

กลับมาที่กรุงปารีส ได้พบปะสังสรรค์ข้าราชการสถานทูตไทยและ
นักเรียนไทยเป็นครั้งคราว อาทิ นางสาวเพียร ฮุน (หรือที่รู้จักกันดีใน
เวลาต่อมาในชื่อ “หมอมเพียร”) คุณเทอด บุนนาค (รู้จักกันตั้งแต่นายปรีดี
เป็นนักศึกษา ตอนนั้นคุณเทอดเป็นนักเรียนรุ่นเยาว์) หลวงวิสูตรวิรัชเทศ
(วิสูตร อรรถยุติ) ฯลฯ

พูนศุขกับบลิดาและปาล (พ.ศ. ๒๔๗๖)

การติดต่อกับทางกรุงเทพฯ จดหมายส่งทางเรือเป็นไปอย่างล่าช้า
ข้าพเจ้าซื้อพิมพ์ดีดมาเครื่องหนึ่ง ฝึกฝนจนพิมพ์คล่องพอควร

วันที่ ๒๐ มิถุนายน เพื่อนฝูงทางกรุงเทพฯ โทรเลขมาบอกข้าพเจ้า
คุณพลฯ ยึดอำนาจ ถึงกระนั้น นายปรีดียังกลับกรุงเทพฯ ทันทีไม่ได้

รอจนถึงเดือนกันยายน ทางรัฐบาลจึงเรียกตัวให้กลับเมืองไทย
เนื่องจากไม่ได้จองตั๋วเรือเดินสมุทรไว้ก่อนล่วงหน้า แทนที่จะได้
ห้อง ๒ เตียง กลับเป็นว่าได้ห้องเตียงเดี่ยว ๒ ห้องติดกัน

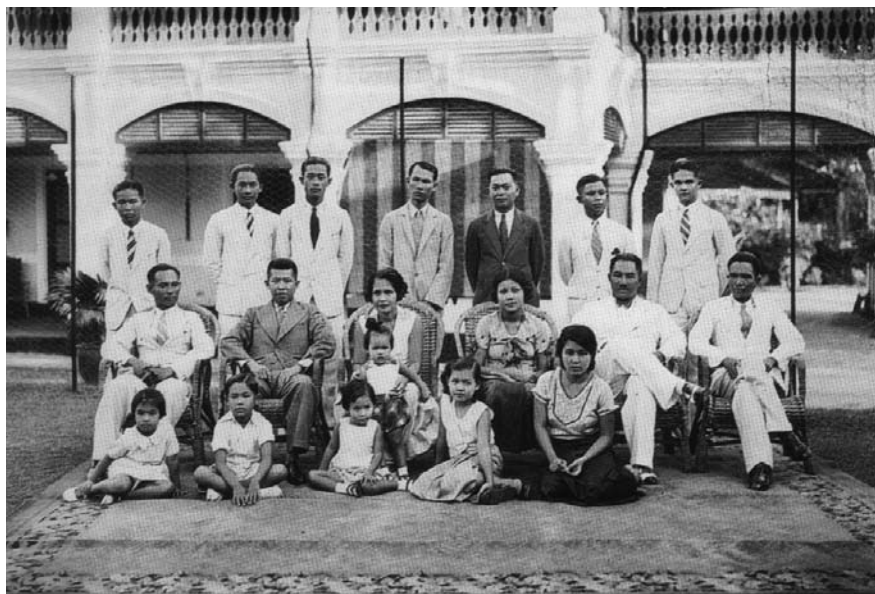
เรือ HAKONE MARU ฝากลิ้นลม ย้อนศรจาก Marseille มายัง
สิงคโปร์คราวนี้ ข้าพเจ้าไม่ได้ชมทัศนียภาพของมหาสมุทรอินเดียที่
เว้งกว้างใหญ่ เพราะมีอาการแพ้ท้องบุตรคนที่ ๓ บางวันอาเจียน
หลายครั้ง นายปรีดีดูแลข้าพเจ้าเป็นอย่างดี

ก่อนถึงสิงคโปร์ มีเรือเจ้าหน้าที่สิงคโปร์มารับนายปรีดีกลางทะเล
ลึก พระมิตรกรรมรักษากงสุลใหญ่ก็มารับด้วย

นายปรีดีกับข้าพเจ้าเข้าพักที่สถานกงสุล ภริยาคุณพระมิตรกรรมฯ
สั่งให้คนครัวทำแกงส้มผักบุง ทำให้อาการแพ้ท้องของข้าพเจ้าทุเลาลง
เป็นอย่างมาก

จากสิงคโปร์ เปลียนเป็นโดยสารเรือ GOLA ลำเดิม เพื่อนก่อนการ
๒๔๗๕ และลูกศิษย์ลูกหานายปรีดี อาทิ หลวงเสรีเริงฤทธิ์ (จรูญ รัตนกุล)
หลวงสัมฤทธิ์สุขุมวาท (สัมฤทธิ์ สุขุมวาท) ร.ต.ท. ฉัตร หนุณภักดี

ถ่ายภาพพร้อมกับครอบครัววงสุลใหญ่
ที่สิงคโปร์ (พ.ศ. ๒๔๗๖)

ร.ต.แสง จุลละจาริตต์ คุณเอก สุภโปฏก คุณทวี ตะเวทิกุล และ
นายดาบศิริ คชหิรัญ ไปรับถึงสิงคโปร์ และลงเรือ GOLLA กลับมา
กรุงเทพฯ พร้อมกัน

เรือ GOLLA แล่นสู่อ่าวไทย พอถึงปากอ่าว เรือยามฝั่งจากราชนาวิ
มารอรับนายปรีดี แล้วพามาขึ้นที่ท่าน้ำวังบางขุนพรหม จากนั้นตรงไป
ที่วังปารุสกวัน คณะนักเรียนกฎหมายราว ๔๐๐ คน ได้พากันไปยัง
วังปารุสกวัน โบกมือร้องไชโยต้อนรับนายปรีดีผู้เป็นอาจารย์ นาย
บุญรักษ์ เจริญไชย ได้กล่าวคำต้อนรับในนามของคณะนักเรียนกฎหมาย

ส่วนข้าพเจ้ายังคงอยู่ในเรือ GOLLA มาขึ้นที่ท่าเรือบีไอ คุณพ่อ และญาติมิตรมาต้อนรับด้วยความยินดีและพาข้าพเจ้ากลับไปที่บ้าน ป้อมเพชร ข้าพเจ้าน้ำตาคลอเบ้ากอดลูกน้อยสองคนด้วยความคิดถึง

ขณะนั่งรถกลับบ้านป้อมเพชร ถนนสีลม ข้าพเจ้ารู้สึกแปลกใจว่า ผู้คนหายไปไหน ท้องถนนมีรถราและผู้คนสัญจรน้อยมาก ที่แท้แล้ว ผู้คนไม่ได้หายไปไหน แต่เป็นเพราะตอนนี้อยู่ยุโรป ผู้คนบนท้องถนน ชั่วกั๊วไปมาจนทำให้ข้าพเจ้าเกิดภาพลวงตา

หลังเดินทางกลับสยาม นายปรีดีได้ดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และวันที่ ๑ ตุลาคม ได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี ในคณะรัฐมนตรีคณะที่ ๔ ที่มีพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี

วันที่ ๒๘ ตุลาคม ๒๔๗๖ ได้เกิดกบฏพระองค์เจ้าบวรเดชกับพวก นายปรีดียังพำนักอยู่ในวังปารุสกวัน

ในวันเดียวกัน สภาให้ความไว้วางใจนายปรีดีเป็นเอกฉันท์ และในที่ประชุมสภา นายปรีดีได้ชี้แจงตอบโต้คำถามต่างๆ ก่อนจบคำชี้แจง นายปรีดีได้กล่าวปฏิญาณว่า **“จะไม่ดำเนินวิธีการแบบคอมมิวนิสต์เป็นอันขาด”**

วันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๔๗๗ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งประเภทที่ ๑ และประเภทที่ ๒ ได้ลงมติเห็นชอบกับความเห็นของ “คณะ

หลายสิบปีต่อมา
ในบั้นปลายชีวิต
นายปรีดีได้ปรารภถึง
เค้าโครงการเศรษฐกิจ
ว่า ถ้าได้ดำเนินการ
ตั้งแต่ตอนนั้น สยาม
ประเทศคงจะเจริญ
รุ่งเรืองทัดเทียม
นานาอารยประเทศ

กรรมวิธีการวิสามัญเพื่อสอบสวนว่าหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็น
คอมมิวนิสต์หรือไม่” ว่า **“หลวงประดิษฐมนูธรรม ไม่มีมลทินมัวหมอง
ตามที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์”**

หลายสิบปีต่อมา ในบั้นปลายชีวิต นายปรีดีได้ปรารภถึงเค้าโครง
การเศรษฐกิจว่า ถ้าได้ดำเนินการตั้งแต่ตอนนั้น สยามประเทศคงจะเจริญ
รุ่งเรืองทัดเทียมนานาอารยประเทศ นายปรีดีได้ให้สัมภาษณ์ผู้สื่อข่าว
รอยเตอร์เมื่อวันที่ ๓๐ กรกฎาคม ๒๕๑๗ ว่า “ข้าพเจ้าไม่มีความมุ่งมาด
จะทำลายลัทธิคนมีเงิน สิ่งที่ข้าพเจ้าพึงปรารถนาก็คือ เพื่อส่งเสริมสวัสดิ
ภาพของราษฎรเท่านั้น และทั้งข้าพเจ้าประสงค์อย่างยิ่งที่จะผดุงชาติไทย
ให้ได้ประกอบการอุตสาหกรรมและการทำงานต่างๆ ไป ลัทธิคอมมิวนิสต์ใน
กรุงสยามมีอิทธิพลเพียงเล็กน้อยเท่านั้น จะกล่าวตามความปรารถนา
ของข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้ามีจุดมุ่งไปในทางเดียวกับพรรคเลเบอร์ (พรรค
กรรมกร) ในอังกฤษเป็นอย่างยิ่ง”

แต่แล้วสภาวะใหม่ พลังใหม่ และความคิดใหม่ไม่อาจต้านแรง
เสียดทางสภาวะเก่า พลังเก่าและความคิดเก่าได้ เป็นผลให้คนที่
ปรารถนาดีต่อชาติบ้านเมือง กลับถูกกล่าวหาใส่ร้าย เค้าโครงการ
เศรษฐกิจถูกตัดค้ำาน หลัก ๖ ประการของคณะราษฎรไม่สามารถ
สัมฤทธิ์ผล บ้านเมืองจึงเป็นเช่นที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

ภาพนี้, ภาพแสดง
/ / /

เมือง Davos ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ (พ.ศ. ๒๔๘๐)

ชีวิตของข้าพเจ้าในยามสงคราม และสันติภาพ*

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ ในทวีปยุโรป ฟาสซิสต์อิตาลีและนาซีเยอรมันเริ่มรุกรานประเทศเพื่อนบ้าน ส่วนทวีปเอเชียนั้น ญี่ปุ่นก็ได้รุกรานและยึดครองภาคอีสานของจีน เมฆหมอกแห่งสงครามโลกครั้งใหม่กำลังปกคลุมไปทั่วโลก นายปรีดีได้ตระหนักถึงภัยอันตรายของสงครามที่จะมีผลกระทบกระเทือนต่อประเทศไทย ฉะนั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ จึงได้สร้างภาพยนตร์เรื่อง “พระเจ้าช้างเผือก” จากนวนิยายชื่อเดียวกันที่นายปรีดีเป็นผู้ประพันธ์ ซึ่งเป็นนิยายอิงประวัติศาสตร์ที่ใช้เค้าโครงของสงครามช้างเผือก และสงครามยุทธหัตถีของพระมหากษัตริย์ไทย โดยหวังให้ภาพยนตร์ “พระเจ้าช้างเผือก” เป็นบรรณาการเพื่อสันติภาพ นายปรีดีกล่าวว่า “ชัยชนะแห่งสันติภาพนั้นมิได้มีชื่อเสียงบรรลือนามน้อยไปกว่าชัยชนะแห่งสงครามแต่อย่างใด”

---

*พิมพ์ครั้งแรกในหนังสือ
วันสันติภาพไทย ๑๖ สิงหาคม
๒๕๓๓ และฉบับปรับปรุงเพิ่ม
เติม พฤศจิกายน ๒๕๔๔

เจ้าวงศ์ แสนศิริพันธ์ อดีต ส.ส. จังหวัดแพร่และเพื่อนฝูงของท่าน
ผู้นี้มีช้างหลายสิบเชือกเพื่อกิจการป่าไม้ นายปรีดีจึงได้ยืมช้างเหล่านี้

มาร่วมแสดงด้วย และได้ยกกองถ่ายภาพยนตร์ไปถ่ายทำนอกสถานที่ที่จังหวัดแพร่ โดยนายปรีดีซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังเป็นผู้อำนวยการสร้าง ส่วนผู้ที่เกี่ยวข้องกับภาพยนตร์ไม่ว่าจะเป็นผู้กำกับ ช่างภาพ หรือผู้แสดงต่างก็ไม่ได้รับค่าตัว ล้วนมาร่วมงานด้วยความสมัครใจ มีทั้งเพื่อนสนิทมิตรสหาย ครูบาอาจารย์จากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง และนักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑ รุ่น ๒ และ รุ่น ๓ ร่วมแสดง สำหรับทีมงานในการถ่ายทำครั้งนั้นมีประสาธ สุขุม ถ่ายภาพ ชาญ บุณนาค บันทึกลีเสียง บำรุง แนวพานิช ตัดต่อ พระเจนดุริยางค์ (ปิติ วาทยะกร) ประพันธ์เพลงและอำนวยเพลง ม.จ.ยาใจ จิตรพงศ์ กำกับศิลป์ แดง คุณะดิลก เขียนบท เจริจ่า เจ้าวงศ์ แสนศิริพันธ์ กำกับโขลงช้าง พระยาเทวาริราช (ม.ร.ว. ใ้ป๋ย มาลากุล) ที่ปรึกษาการจัดงานพระราชพิธีและเครื่องแต่งกาย สัณฑ์ วสุธาร กำกับการแสดง หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ (ประดิษฐ์ สุขุม) และใจ สุวรรณทัต ผู้ช่วยกำกับการแสดง ด้านนักแสดงมี เรณู กฤตยากร สุวัฒน์ นิลเสน ไพลิน นิลเสน หลวงศรีสุรางค์ และหลวง วิลาศปรีวรรต (ครูเหลี่ยม) ฯลฯ ส่วนข้าพเจ้ามีหน้าที่ดูแลกองถ่ายภาพยนตร์ และช่วยทำนุขนานาญฯ (หลุย อินทุโสภณ) แต่งหน้าให้กับนักแสดงฝ่ายหญิง ทุกคนสนุกสนานกับการถ่ายทำภาพยนตร์

คนปัจจุบันอาจคุ้นหูกับทำนองเพลง “ศรีอยุธยา” หรือ “ศรีอยุธยา” แต่บ่อยคนนักที่จะทราบว่าเป็นเพลงประกอบภาพยนตร์ “พระเจ้าช้างเผือก” นายปรีดีได้ไปพบโน้ตเพลง “สายสมร” เพียงสองบรรทัดจากจดหมายเหตุ Laloubère สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และได้ให้พระเจนดุริยางค์นำมาเรียบเรียงขึ้นใหม่โดยผสมผสานกับเพลงเก่าอีกหลายเพลง

“ศรีอยุธยา...ไทย

ไม่สุดสิ้นคนดี

ศรีศักดิ์ ไทยคงไทย

นิมิตรในการสืบสาย

ทุกสมัยไทยเรื่องฤทธิ์เกริกไกร...ไชโย”

การที่ภาพยนตร์ “พระเจ้าช้างเผือก” ได้ให้ผู้แสดงพูดภาษาอังกฤษในฟิล์มนั้น เป็นเพราะนายปรีดีต้องการให้ภาพยนตร์เรื่องนี้เผยแพร่ไปยังต่างประเทศ จะได้ประกาศให้ชาวโลกทราบว่าราษฎรไทยรักสันติภาพ คัดค้านสงคราม หลังจากถ่ายทำเสร็จได้นำออกฉายครั้งแรกที่นิวยอร์ก สิงคโปร์ และกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๔ เมษายน ๒๔๘๔

เป็นที่น่ายินดีว่า เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ในโอกาสครบรอบ ๑๐๐ ปี ภาพยนตร์โลก องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก (UNESCO) ได้จัดให้ภาพยนตร์ “พระเจ้าช้างเผือก” ซึ่งเป็นมรดกของชาติไทย เป็น ๑ ใน ๑๐๐ เรื่องของภาพยนตร์โลก

ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ได้เกิดกรณีพิพาทกับอินโดจีน ฝรั่งเศส รัฐบาลได้ปลุกระดมชาวไทยให้เดินขบวนเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส นายปรีดีเห็นว่าเรื่องนี้ควรแก้ไขด้วยการเจรจา มิควรมีการพิพาทด้วยความรุนแรง ในฐานะที่เป็นผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จึงได้กล่าวเตือนนักศึกษาว่าไม่ควรร่วมการเดินขบวน สิ่งที่นายปรีดีห่วงเกรงได้เกิดขึ้นในอีกสองเดือนต่อมา เมื่อญี่ปุ่นถือโอกาสเป็นอนุญาโตตุลาการไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทนี้ อันเป็นการสร้างอิทธิพลในประเทศไทย นายปรีดีได้ติดตามเหตุการณ์นี้ด้วยความห่วงใย

ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๘ สิงหาคม ๒๕๖๔ สภาผู้แทนราษฎรได้มีมติผ่านพระราชบัญญัติกำหนดหน้าที่คนไทยในเวลารบ ให้คนไทยทุกคนมีหน้าที่ป้องกันการรุกรานของต่างชาติทุกวิถีทาง แม้กระทั่งการใช้หมามุ่ยเพื่อสกัดกั้นศัตรูผู้รุกราน

สถานการณ์ทวีความตึงเครียดขึ้นทุกวัน ในคืนวันที่ ๖ ธันวาคม ๒๕๖๔ นายปรีดีและข้าพเจ้าได้ไปงานเลี้ยงนักฟุตบอลทีมมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นปีแรกในการแข่งขันฟุตบอลประเพณีที่ฝ่ายธรรมศาสตร์ แพ้จุฬาย เมื่อกลับมาถึงบ้านเวลาประมาณ ๔ ทุ่ม (๒๒.๐๐ น.) คนที่บ้านรายงานให้ทราบว่ามีคนแปลกหน้ามาพักที่บ้านรายงาให้ทราบว่า พันเอกโมริยา อดีตผู้ช่วยทูตทหารบกญี่ปุ่นประจำประเทศไทย โทรศัพท์มาเพื่อขอพบข้าพเจ้า อ้างว่ามีธุระด่วน นายปรีดีรู้สึกแปลกใจ จึงให้เขามาพบในคืนวันนั้น พันเอกโมริยาถามทุกข์สุขแล้วก็พูดว่า ขณะนี้สถานการณ์ตึงเครียดมากซึ่งเขาพูดย้ำอยู่หลายครั้ง แต่ก็ไม่บอกรายละเอียด

รุ่งขึ้นในคืนวันที่ ๗ ธันวาคม ข้าพเจ้าไปเที่ยวงานวันซ้อมใหญ่ของงานรัฐธรรมนูญซึ่งจะเริ่มขึ้นในวันที่ ๘ ธันวาคมที่สวนอัมพรกับพี่ๆ น้องๆ ระหว่างทางกลับบ้านเห็นคนเดินกันขวักไขว่ที่ถนนสีลม หลังจากกองทัพญี่ปุ่นบุกไทยแล้ว จึงทราบว่าเป็นชาวญี่ปุ่นที่เข้ามาประกอบอาชีพบังหน้าในเมืองไทย เป็นช่างตัดผมบ้าง ช่างถ่ายรูปบ้าง หมอฟันบ้าง ฯลฯ หน้าทีของบุคคลเหล่านี้คือทำหน้าที่จารกรรม และในคืน

วันนั้นเวลาประมาณสองยาม (๒๔.๐๐ น.) ได้มีโทรศัพท์จากวังสวนกุหลาบ เชิญนายปรีดีไปประชุมคณะรัฐมนตรี ในช่วงที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีไม่อยู่ในพระนครไปราชการต่างจังหวัด พล.ต.อ. อุดล อุดลเดชจรัส ซึ่งรักษาการแทนนายกรัฐมนตรีได้ทำหน้าที่เป็นประธานในที่ประชุม ขณะนั้นนายปรีดีเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ในการประชุมคืนนั้น คณะรัฐมนตรีมีความเห็นเป็นสองฝ่ายคือ ฝ่ายหนึ่งไม่สู้ญี่ปุ่น กับอีกฝ่ายหนึ่งคือนายปรีดี ต้องการสู้เพื่อรักษาเอกราชและอธิปไตย และอ้างถึงพระราชบัญญัติกำหนดหน้าที่คนไทยในเวลารบว่า หากประเทศไทยถูกรุกรานจากศัตรูภายนอก ราษฎรไทยจะต้องทำการต่อสู้จนถึงที่สุด เมื่อกองทัพญี่ปุ่นขึ้นตามจุดต่างๆ ในประเทศไทย ทหาร ตำรวจ และประชาชนได้ทำการต่อสู้อย่างเข้มแข็ง แต่เมื่อนายกรัฐมนตรีกลับมาถึงที่ประชุมในตอนเช้า ได้สั่งให้ผู้ที่ต่อสู้วางอาวุธ อ้างว่าราษฎรได้ตายไปเป็นอันมากและมีมติให้ทหารญี่ปุ่นเดินทัพผ่านประเทศไทย

ส่วนข้าพเจ้าอยู่ทางบ้านเห็นนายปรีดีหายไปทั้งคืนยังไม่กลับบ้าน เปิดวิทยุรับฟังจากสถานีต่างประเทศ ทราบว่ากองทัพญี่ปุ่นได้ขึ้นตามจุดต่างๆ หลายแห่งในประเทศไทย เกือบเที่ยงวันของวันที่ ๘ ธันวาคม นายปรีดีจึงกลับบ้านด้วยความอิดโรย เพราะประชุมคณะรัฐมนตรีตลอดคืนและตลอดช่วงเช้าในวันต่อมา และที่สำคัญ นายปรีดีรู้สึกเสียใจที่

ทหารญี่ปุ่นบุกประเทศไทย
เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔

คณะรัฐมนตรีกลับคำจากมติเดิม ยอมจำนนต่อทหารญี่ปุ่น อนุญาตให้ ยกทัพผ่านแดนประเทศไทย ตอนบ่ายๆ หลังการประชุมวิสามัญของ สภาเป็นการพิเศษ ซึ่งสภารับทราบเรื่องที่รัฐบาลยอมให้ญี่ปุ่นผ่านแดน ด้วยความเศร้าสลดแล้ว มี ส.ส. ๔-๕ คน เท้าที่จำได้มี นายพืง ศรีจันทร์ นายถวิล อุดล นายทอง กันทาธรรม ฯลฯ และเพื่อนบางคน อาทิ หลวง บรรณกรโกวิท (เปา จักกะพาก) มาที่ “บ้านพูนสุข” บริเวณป้อมเพชร นิคม ถนนสีลม ซึ่งนายปรีดีกับครอบครัวพำนักอยู่ ทุกคนที่มามีความรัก ซาดีอย่างแรงกล้า พวกเขาต้องการทราบว่านายปรีดีจะอย่างไรต่อไป และถ้าจะก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่น พวกเขา ก็พร้อมที่จะร่วมงานด้วย

ภายหลังญี่ปุ่นเดินทัพผ่านประเทศไทยได้ ๘ วัน ในวันที่ ๑๖ ธันวาคม สภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติแต่งตั้งให้นายปรีดีดำรงตำแหน่ง ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ อันเนื่องจากเจ้าพระยาযะมราช (ปั้น สุขุม) หนึ่งในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ถึงแก่อสัญกรรม ตำแหน่ง ว่างลง ฝ่ายญี่ปุ่นพอใจที่นายปรีดีพ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงการคลัง เพราะเข้าใจว่า เมื่อไปดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการ แทนพระองค์แล้ว ก็ย่อมหมดอำนาจสั่งการ จะได้ไม่มีโอกาสขัดขวาง ความต้องการเกี่ยวกับการเงินของญี่ปุ่นได้ เหตุการณ์เช่นนี้กลับทำให้นายปรีดีมีอิสระในการดำเนินการเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทยได้อย่างเต็มที่ นายปรีดีรวบรวมผู้รักชาติซึ่งมีความเห็นตรงกัน จัดตั้งการต่อสู้ผู้รัก

ทุกรูปแบบ เพื่อปกป้องเอกราชอธิปไตยของชาติ และได้ส่งคณะผู้แทนไปติดต่อกับสัมพันธมิตรและคนไทยในต่างประเทศ ส่วนภายในประเทศได้กำลังจากผู้แทนราษฎร ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ และประชาชนร่วมกัน ในขณะที่เริ่มแรกไม่ได้ตั้งชื่อขบวนการ แต่เมื่อติดต่อกับสัมพันธมิตรได้ใช้ชื่อว่า “ขบวนการเสรีไทย” เพื่อสะดวกในการติดต่อ นายปรีดีมีชื่อเป็นรหัสว่า “RUTH” (รูธ) ซึ่งสัมพันธมิตร (สหรัฐอเมริกา) ใช้เมื่อติดต่อกับผู้แทนชื่อจริงเพื่อเป็นการอำพราง เพราะฟังดูเป็นชื่อสตรี

ครั้นเมื่อดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ทางราชการได้จัดให้นายปรีดีกับครอบครัวย้ายเข้ามาพำนักที่ท่าเนียบท่าช้าง ถนนพระอาทิตย์ ซึ่งเดิมเป็นวังของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์

รัฐบาลในขณะนั้น นอกจากยอมให้กองทัพญี่ปุ่นตั้งกองกำลังในประเทศไทยแล้ว ยังได้ทำสัญญาความร่วมมือกับญี่ปุ่นอีกด้วย และต่อมาในวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๔๘๕ เวลาเที่ยงวัน (๑๒.๐๐ น.) ได้ประกาศสงครามกับบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา นายปรีดีซึ่งเป็นผู้หนึ่งในคณะผู้สำเร็จราชการฯ มิได้ลงนามร่วมด้วย คือขณะนั้นครอบครัวเราได้อพยพไปอยู่อยุธยา นายปรีดีจะไปเยี่ยมครอบครัวทุกสัปดาห์ จึงไม่ได้อยู่กรุงเทพฯ การที่ไม่ได้ลงนามกลับกลายเป็นผลดี เพราะเมื่อสงครามสิ้นสุดลง ได้อ้างถึงการลงนามไม่ครบองค์คณะผู้สำเร็จราชการฯ เป็นเหตุผล

ตามปกตินายปรีดี
ไม่เคยปรึกษาราชการ
บ้านเมืองกับข้าพเจ้า
เรามักจะคุยกันเรื่องข่าว
สารความเป็นมาของ
เหตุการณ์ทั้งใน
และต่างประเทศ
เมื่อการต่อสู้เพื่อคัดค้าน
ผู้รุกรานเป็นหน้าที่
ของราษฎรไทยทุกคน
ข้าพเจ้าได้ช่วย
นายปรีดีรับฟังวิทยุ
ต่างประเทศ.....

ที่ถือว่าการประกาศสงครามกับสัมพันธมิตรเป็นโมฆะ

อนึ่ง รัฐบาลไทยในขณะนั้น ได้แสดงตัวอยู่ข้างฝ่ายอักษะอย่างเต็มที่ ถึงกับระบอบเสียงของรัฐบาล (นายมั่น-นายคง) ได้ออกอากาศก้าวร้าวจวบจ้วงไปถึงราชวงศ์อังกฤษ เป็นต้น

ตามปกตินายปรีดีไม่เคยปรึกษาราชการบ้านเมืองกับข้าพเจ้า เรามักจะคุยกันเรื่องข่าวสารความเป็นมาของเหตุการณ์ทั้งในและต่างประเทศ เมื่อการต่อสู้เพื่อคัดค้านผู้รุกรานเป็นหน้าที่ของราษฎรไทยทุกคน ข้าพเจ้าได้ช่วยนายปรีดีรับฟังวิทยุต่างประเทศเพื่อทราบความเคลื่อนไหวของสัมพันธมิตร ข่าวการสู้รบในสมรภูมิต่างๆ ทั่วโลก และบางครั้งข้าพเจ้าก็ช่วยเขียนรหัสด้วยลายมือโดยไม่ใช้พิมพ์ดีด นอกจากนี้ก็อำนวยความสะดวกแก่เสรีไทยที่มาปรึกษางานกับนายปรีดี ศาลาริมน้ำที่ทำเนียบท่าช้างเป็นเสมือนสถานที่ทำงานของบรรดาเสรีไทย

การติดต่อกับสัมพันธมิตรในต่างประเทศนั้น มีเสรีไทยจากอังกฤษและอเมริกาเป็นตัวเชื่อม บางคนกระโดดร่มเข้ามาในประเทศ บางคนเข้ามาทางเรือดำน้ำ แล้วขึ้นชายฝั่งแถวเพชรบุรี-ประจวบคีรีขันธ์ หรือทางภาคใต้แถวจังหวัดระนอง อย่างเช่น คุณป๋วย อึ๊งภากรณ์ เสรีไทยจากอังกฤษที่มากกระโดดร่มที่จังหวัดชัยนาท ก็มีหน้าที่เป็นพนักงานรับส่งวิทยุ หลังจากถูกตำรวจไทยจับกุมและนำตัวมากรุงเทพฯ หลวงอดุลเดชจรัสอธิบดีกรมตำรวจในขณะนั้น ซึ่งก็เป็นเสรีไทยด้วยเช่นกันได้เปิด

“รัฐ” กำลังปรึกษางานของขบวนการเสรีไทย ที่ศาลาริมน้ำ ทำเนียบท่าช้าง

โอกาสให้คุณป่วยทำหน้าที่พนักงานวิทยุติดต่อกับฝ่ายสัมพันธมิตร ภายใต้การควบคุมของตำรวจไทย แต่ในขั้นต้นสัมพันธมิตรต้องการตรวจสอบว่าคุณป่วยมิได้ถูกญี่ปุ่นบังคับให้ส่งข่าว จึงโทรเลขถามที่อยู่ที่พักของแอนดรูว์ กิลคริสต์ (Andrew Gilchrist) อดีตนักการทูตอังกฤษประจำประเทศไทย สำหรับนายปรีดีแล้ว เหมือนงมเข็มในมหาสมุทร ถามใครก็ไม่มีใครทราบ นายปรีดีร้อนใจมาก ในที่สุดเอ่ยปากถามข้าพเจ้า ข้าพเจ้าตอบทันทีโดยไม่ลังเลว่าให้ถามที่คุณหญิงจีรี ธิดาใน ม.จ.สกลวรรณากร วรวรรณ เพราะสมัยก่อนสงคราม ในงานราตรีสโมสรของวงการทูต เห็นแอนดรูว์ กิลคริสต์ คู่้นเคยกับคุณหญิงจีรี และในที่สุดก็ได้ที่อยู่ของแอนดรูว์ กิลคริสต์ การตอบที่อยู่ของแอนดรูว์

ทำเนียบท่าช้าง

กิลคริสต์ อย่างถูกต้องทำให้กองกำลังพิเศษ ๑๓๖ ของฝ่ายสัมพันธมิตร เชื่อถือในข่าวที่คุณปวยส่งไปในระยะต่อมา หลังสงครามนักการทูต อังกฤษผู้นี้เป็น Sir Andrew Gilchrist อดีตเอกอัครราชทูตอังกฤษประจำ อินโดนีเซีย

การเคลื่อนไหวของขบวนการเสรีไทยเป็นเรื่องที่ต้องปกปิดเป็น ความลับ ถ้าหากแพร่พรายให้ญี่ปุ่นรู้เข้าจะเป็นอันตรายถึงชีวิต และ การทำงานต้องลุ่มเหลว นายปรีดีเองก็เคยมีเรื่องที่หนักใจเกี่ยวกับการ สร้างสนามบินลับที่ทางญี่ปุ่นเกือบจะสืบทราบ แต่เผชิญสงครามได้สิ้นสุด ลงจึงรอดตัวไป

ความลับเป็นวินัยสูงสุดของพลพรรคเสรีไทย มีอยู่เรื่องหนึ่งที่ ข้าพเจ้ายังจำได้แม่นยำ คือเรื่องของอานนท์ ณ ป้อมเพชร์ น้องชาย ข้าพเจ้าที่ศึกษาอยู่ในสหรัฐอเมริกา เมื่อสงครามเกิดขึ้นได้เข้าร่วม ขบวนการเสรีไทย แล้วถูกส่งตัวมายังเมืองซือเหมาในมณฑลยูนนาน ของประเทศจีน จากนั้นก็เดินเท้าเข้ามาประเทศไทย ขณะนั่งรถไฟเข้า กรุงเทพฯ ทราบข่าวบิดา (พระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา) ถึงแก่กรรม จากหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่ง ถึงแม้ว่าอยากกลับบ้านมาเคารพศพบิดา ก็ไม่อาจทำได้ เพราะการกลับมาเมืองไทยเป็นความลับ อานนท์ได้แต่นั่ง รอรางผ่านหน้าบ้านป้อมเพชร์ ถนนสีลม และมีอยู่ครั้งหนึ่งอานนท์ได้พบ ญาติสนิทบนรถราง ต่างคนต่างก็จำกันได้ แต่ไม่ได้ทักกัน ฉะนั้นจึงต่าง

กับผู้ไม่รู้ที่ได้เขียนนวนิยายหรือผู้ทำภาพยนตร์ในตอนหลัง บรรยายสภาพเสรีไทยว่าเป็นผู้ที่ไม่รักษาความลับ ปากโป้งเที่ยวป่าวประกาศใครต่อใครว่าตนเป็นเสรีไทย

ในระหว่างสงคราม นายพลโตโจแม่ทัพใหญ่ของกองทัพญี่ปุ่น ซึ่งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีด้วย ได้มาเยือนประเทศไทยที่เป็นฝ่ายอักษะด้วยกัน ตามธรรมเนียมการทูตที่ปฏิบัติกันอยู่ นายพลโตโจได้มาลงนามแสดงความคารวะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ที่ทำเนียบท่าช้างด้วยความอยากรู้อยากเห็นศาลาริมน้ำทรงกุบช้าง นายพลโตโจกับคณะได้เดินไปชมทัศนียภาพศาลาริมน้ำริมฝั่งเจ้าพระยา ข้าพเจ้าไม่ทราบว่ นายพลโตโจจะรู้หรือไม่ว่า ทำเนียบท่าช้างเป็นศูนย์กลางของขบวนการเสรีไทย และนายปรีดีเป็นหัวหน้าขบวนการต่อต้านญี่ปุ่น

เนื่องจากสัมพันธมิตรได้มาทิ้งระเบิดทั้งกลางวันและกลางคืน และทำเนียบท่าช้างอยู่ตรงข้ามสถานีบางกอกน้อยซึ่งเป็นจุดยุทธศาสตร์ ลูกระเบิดได้ตกลงในบ้านด้วย ครอบครัวเราจึงได้อพยพไปอยู่ที่คุ้มขุนแผน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ขณะเดียวกัน นายปรีดีได้กราบบังคมทูลอัญเชิญฯ สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า และทูลเชิญพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์เสด็จไปประทับที่พระราชวังบางปะอิน เพื่อถวายเป็นความปลอดภัยและความสะดวกและได้แจ้งให้สัมพันธมิตรรับ

ทราบเพื่อจะได้ไม่มาทิ้งระเบิดที่นั่น (รายละเอียดในเรื่องนี้หาอ่านได้
ในบทความเรื่อง “บางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่าง
สงครามโลกครั้งที่ ๒” ที่นายปรีดีได้เขียนไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕)

ข้าพเจ้าได้จัดชั้นเรียนสำหรับลูกๆ และบุตรธิดาของญาติสนิทมิตร
สหายและของข้าราชการบริพารในสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าที่อพยพ
ไปบางปะอิน ชั้นเรียนเหล่านี้ได้รับอนุญาตให้เป็นสาขาของโรงเรียน
อยุธยาอนุสรณ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในด้านครูบาอาจารย์ ได้จาก
ครูโรงเรียนเตรียมธรรมศาสตร์บางคนและญาติมิตรที่อพยพไปด้วยกัน

ในระหว่างสงคราม ราษฎรได้รับความเดือดร้อนมาก เนื่องจาก
ขาดเครื่องอุปโภคบริโภค (ลูกคนสุดท้ายของข้าพเจ้ายังไม่อดนม ขณะ
นั้นหาซื้อนมไม่ได้ จึงเลี้ยงด้วยมะละกอสุกและกล้วยน้ำว้า) โดยเฉพาะ
ขาดแคลนยารักษาโรค และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ น้ำท่วมใหญ่ ทำให้ราษฎร
ได้รับความเดือดร้อนถ้วนหน้า

สงครามดำเนินมารวม ๔ ปี เมื่อญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้ในวันที่ ๑๕
สิงหาคม ๒๔๘๘ นายปรีดีและข้าพเจ้าก็เหมือนชาวไทยทั้งปวงที่รู้สึกดีใจ
เป็นอย่างยิ่ง สัมพันธมิตรได้ส่งสาส์นด่วนถึงนายปรีดีให้รับประกาศว่าการ
ที่ประเทศไทยประกาศสงครามต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกาเป็นโมฆะ
ฉะนั้นในวันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๔๘๘ นายปรีดีในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล จึงได้ประกาศสันติภาพขึ้น จากประกาศ

พิธีสวนสนามพลพรรคเสรีไทย
ณ ถนนราชดำเนิน
(๒๕ กันยายน ๒๔๘๘)

สันติภาพนี้ ประเทศสัมพันธมิตรยอมรับสถานะเดิมที่เป็นประเทศที่มีเอกราชและอธิปไตยสมบูรณ์ของไทย ข้าพเจ้าโล่งใจที่ประเทศชาติของเราไม่ต้องตกเป็นประเทศแพ้สงคราม เช่น ญี่ปุ่น เยอรมนี และอิตาลี

อนึ่ง ผลพวงจากกรณีพิพาทอินโดจีนในกลางปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ทำให้ได้มาซึ่งดินแดนเขมรส่วนนอกอันได้แก่ พระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ โปธิสัทร์ ดังนั้นเมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลงในปี พ.ศ. ๒๔๘๘ ฝรั่งเศสกำลังดำเนินเรื่องเรียกร้องเอาดินแดนที่ได้มาจากกรณีพิพาทอินโดจีนดังกล่าว นายปรีดีในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จึงได้

รับเชิญจาก Lord Mountbatten
ให้ไปพำนัก ณ คฤหาสน์
Broadlands ประเทศอังกฤษ
(มิถุนายน ๒๕๑๓)

เดินทางไปพระตะบอง เพื่อเยี่ยมเยียนราษฎรที่นั่นซึ่งมีทั้งชาวไทยและ
เขมร ขณะเดียวกันก็ได้ทอดกฐินที่วัดแห่งหนึ่งในจังหวัดพระตะบอง
ในการนี้ข้าพเจ้าได้ร่วมเดินทางไปด้วย โดยการเดินทางด้วยรถไฟจาก
กรุงเทพฯ ถึงพระตะบอง

เมื่อสงครามสิ้นสุด ลอร์ด หลุยส์ เมานท์แบตเตน (Lord Louis
Mountbatten) ผู้บัญชาการสูงสุดของสัมพันธมิตรในภาคพื้นเอเชีย
และแปซิฟิก ได้เดินทางมาประเทศไทยเพื่อปลดอาวุธญี่ปุ่น โดยเลดี้
เมานท์แบตเตนได้ล่วงหน้ามาก่อน นายปรีดีและข้าพเจ้าได้ให้การ
ต้อนรับภาคันตุกะที่เป็นมิตรร่วมรบในระหว่างสงครามเป็นอย่างดี
มิตรภาพของเราได้ยั่งยืนเรื่อยมาแม้สงครามจะสิ้นสุดไปหลายสิบปี หลัง
จากนายปรีดีออกจากประเทศจีนมาพำนักที่ประเทศฝรั่งเศส เมื่อเดือน
ตุลาคม ๒๕๑๓ “กองกำลังพิเศษ” (Special Forces) ได้เชิญนายปรีดีกับ
ข้าพเจ้าไปอังกฤษ และสมาชิก “สโมสรกองกำลังพิเศษ” (Special
Forces Club) มีมติเป็นเอกฉันท์ รับนายปรีดีเป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์
ลอร์ด เมานท์แบตเตนได้เชิญนายปรีดีกับข้าพเจ้าไปพักแรมที่คฤหาสน์
Broadlands, Romsey ในเขต Hampshire เสมือนหนึ่งผู้นำของประเทศ
ท่านลอร์ดจัดให้นายปรีดีพักที่ห้อง Duke of Edinburgh และข้าพเจ้าพัก
ห้องที่ Queen Elizabeth ที่ ๒ เคยประทับ ลอร์ด เมานท์แบตเตนเป็น
ปิตุลาของ Duke of Edinburgh พระสวามีในสมเด็จพระนางเจ้า

Elizabeth ที่ ๒ ท่านลอร์ดได้ให้นายปริดีปลูกต้น Dawn Redwood (ชื่อพฤกษศาสตร์ Meta Sequoia) ในบริเวณคฤหาสน์ Broadlands เป็นที่ระลึก เป็นที่น่าเสียดายว่า ขณะนั้น Lady Mountbatten ได้ถึงแก่กรรมไปก่อนหน้าหลายปีแล้ว ท่านลอร์ดได้มอบหนังสือชีวประวัติ ภริยา ท่านให้ข้าพเจ้าไว้เป็นที่ระลึก และ ๙ ปีต่อมา ในปี ๒๕๒๒ ลอร์ด เมานท์แบตเตนได้เสียชีวิตจากการวางระเบิดของขบวนการไอร์แลนด์เหนือ (IRA) นายปริดีได้ส่งโทรเลขถวายสมเด็จพระนางเจ้า Elizabeth ที่ ๒ แสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้ง และพระองค์ทรงโทรเลขตอบขอใจ มาด้วย

เพื่อเป็นการแสดงความขอบคุณบรรดาประเทศสัมพันธมิตรที่ได้ให้การสนับสนุนราษฎรไทยในการต่อต้านผู้รุกราน อีกทั้งเป็นการเจริญ สันถัมภ์กับราษฎรในประเทศต่างๆ ดังนั้นในระหว่าง พุทธศักราช พ.ศ. ๒๔๘๙-กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๐ นายปริดีกับคณะซึ่งข้าพเจ้าร่วมไปด้วย ได้เดินทางไปเยือน ๙ ประเทศ ตามที่รัฐบาลประเทศเหล่านั้นเชิญ มา เป็นที่น่ายินดีที่ประเทศสัมพันธมิตรต่างยอมรับเอกราชอธิปไตยและ บูรณภาพเหนือดินแดนของประเทศไทย เครื่องบินสายการบิน P.O.A.S. ซึ่งเพิ่งจะทดลองเปิดสายการบิน นำนายปริดีและคณะไปเยือน สาธารณรัฐจีนเป็นประเทศแรก ที่กรุงนานกิงนครหลวง นายพลเจียง-ไคเช็คกับมาตามซ่งเหม่ยหลิง ให้การต้อนรับอย่างดี ทั้งยังได้จัดเครื่อง

๙ ปีต่อมา ในปี ๒๕๒๒
ลอร์ด เมานท์แบตเตน
ได้เสียชีวิตจากการวาง
ระเบิดของขบวนการ
ไอร์แลนด์เหนือ (IRA)
นายปริดีได้ส่งโทรเลข
ถวายสมเด็จพระนางเจ้า
Elizabeth ที่ ๒ แสดง
ความเสียใจอย่างสุดซึ้ง
และพระองค์ทรงโทรเลข
ตอบขอใจมาด้วย

บินพิเศษให้ไปเมืองเปย์มิง (ชื่อกรุงปักกิ่งในขณะนั้น) เพื่อชมทัศนียภาพ
ของกำแพงเมืองจีน จากเปย์มิงบินสู่นครเซี่ยงไฮ้ ต่อเครื่องบินมายังกรุง
มะนิลา ประธานาธิบดี Roxas แห่งฟิลิปปินส์ให้การต้อนรับ จากนั้น
ข้ามมหาสมุทรแปซิฟิกมาที่สหรัฐอเมริกา ระหว่างทางแวะที่เกาะกวม
และเมืองโฮนูลูลูที่เกาะฮาวาย ที่เมืองลอสแอนเจลิส คณะเราเข้าพักที่
โรงแรม Beverly Hills ณ ที่นี้เครื่องประดับล้ำค่า ซึ่งเป็นของเก่าแก่ของ
ตระกูล และของญาติผู้ใหญ่ถูกโจรกรรมจากห้องพักร้อยรู้อย่างไรร่องรอย
แม้เจ้าหน้าที่ FBI ก็ไม่สามารถสืบจับคนร้ายได้

จากฝั่งตะวันตกของอเมริกาข้ามมาฝั่งตะวันออกที่กรุงวอชิงตัน
รัฐบาลสหรัฐอเมริกาจัดให้นายปรีดีกับคณะพักที่ Blair House ประธานา-
ธิบติ Truman ให้การต้อนรับที่ทำเนียบ White House นอกจากนั้นยัง
ไปที่ Pentagon (ที่ตั้งกระทรวงกลาโหม สหรัฐอเมริกา) ซึ่งมีพิธีมอบ
เหรียญชัย Medal of Freedom Golden Palm ให้นายปรีดี จากวอชิงตัน
มาที่นิวยอร์ก นายปรีดีได้พบกับผู้แทนหลายประเทศประจำสหประชา-
ชาติ ขอความสนับสนุนให้รับประเทศไทยเป็นสมาชิกสหประชาชาติ
จากนั้นนั่งเรือเดินสมุทรระวางข้ามน้ำแสนตัน ที่ได้ชื่อว่าทันสมัยและ
หรูที่สุดในยุคนั้น ในเรือ “Queen Elizabeth” ได้พบนาย Bevin รัฐมนตรี
ว่าการกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ นาย Molotov รัฐมนตรีว่าการ
กระทรวงการต่างประเทศของสหภาพโซเวียต ซึ่งกลับจากการประชุม

สมัชชาใหญ่สหประชาชาติ ก็โดยสารเรือลำนี้ด้วยเช่นกัน เรือ Queen Elizabeth พาผู้โดยสารข้ามมหาสมุทรแอตแลนติก สูทวีปยุโรปในฤดูหนาวด้วยความปลอดภัย นายปรีดีกับคณะเป็นแขกของรัฐบาลอังกฤษ ได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงอังกฤษ King George VI พระองค์พระราชทานเลี้ยงอาหารกลางวัน ณ พระราชวัง Buckingham เจ้าหญิง Elizabeth (ต่อมาขึ้นครองราชย์เป็น Queen Elizabeth ที่ ๒) และพระขนิษฐา เจ้าหญิง Margaret ได้ร่วมโต๊ะเสวยด้วย สำนักพระราชวัง Buckingham ได้รายงานข่าวในวันนั้นและก่อนหน้านี้นี้หลายปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ พระเจ้ากรุงอังกฤษได้พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ The Insignia of An Honorary Knight Grand Cross of the Most Distinguished Order of St. Michael and St. George ให้นายปรีดี การมาเยือนอังกฤษในครั้งนี้ หน่วย “Special Forces 136” ซึ่งเป็นกองกำลังพิเศษของอังกฤษในการต่อต้านญี่ปุ่นระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยลอร์ด เมานท์แบตเตน ให้การต้อนรับนายปรีดีในฐานะอาคันตุกะจากสยามอย่างเอิกเกริก จากอังกฤษข้ามมาประเทศฝรั่งเศส นายกรัฐมนตรี Léon Blum ให้การต้อนรับและเลี้ยงรับรองที่กระทรวงการต่างประเทศ “Quai d’Orsay” และสนทนากันด้วยไมตรีจิต หนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ รัฐบาลฝรั่งเศสได้มอบเครื่องราชอิสริยาภรณ์ Grand Croix de la Légion d’Honneur แก่นายปรีดี

กรุงลอนดอน
(พ.ศ. ๒๔๘๙)

จากฝรั่งเศสตรงมาสวีตเซอร์แลนด์เป็นประเทศที่ ๖ ขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระราชินีประทับที่เมือง Davos นายปรีดีกับคณะได้ไปเฝ้าพระองค์ในเดือน มกราคม ๒๔๘๐ จากสวีตเซอร์แลนด์ ผ่านเยอรมนีไปประเทศเดนมาร์ก เผอิญว่าพระเจ้ากรุงเดนมาร์กประชวร จึงไม่ได้เข้าเฝ้า ส่วนพระราชินีเดนมาร์กได้เสด็จมาร่วมงานเลี้ยงที่วังของ Prince Axel ต่อจากนั้นเยือนประเทศสวีเดนเป็นประเทศที่ ๘ พระเจ้ากรุงสวีเดน King Gustave พระราชทานเลี้ยงนายปรีดีกับคณะ และได้พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสูงสุดของสวีเดน ORDER OF VASA (COMMANDER

GRAND CROSS) แก่นายปรีดี ประเทศนอร์เวย์คือประเทศสุดท้ายของการเยือนมิตรประเทศ พระเจ้ากรุงนอร์เวย์พระราชทานเลี้ยงนายปรีดีกับคณะ

เดือนมกราคม ๒๔๙๐ นายปรีดีกับคณะได้เดินทางกลับเมืองไทยโดยสวัสดิภาพ เมื่อเครื่องบินน้ำ (บ้างก็เรียกว่า “เครื่องบินทะเล” เพราะเครื่องบินชนิดนี้ taxi บนผืนน้ำ จะเป็นน้ำจืดก็ได้ น้ำทะเลก็ได้ ไม่ใช่ทางวิ่งบนบก ผืนน้ำแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณท่าเรือคลองเตยเป็น runway ของเครื่องบินน้ำในเวลานั้น) ถึงท่าเรือคลองเตย ได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่นจากพี่น้องประชาชนล้นหลาม

เมื่อไปสหรัฐอเมริกา เราไม่มีเวลาไปเยี่ยมชมสถาบันสมิธโซเนียน (Smithsonian Institution) ที่เลื่องลือด้านธรรมชาติวิทยา ครั้นเวลากลับมาเมืองไทย ผ่านเมืองกัลกัตตา ประเทศอินเดีย ผู้แทนสถาบันสมิธโซเนียนได้รอพบที่นั่น และแจ้งให้นายปรีดีทราบว่าสถาบันสมิธโซเนียนได้ตั้งชื่อนกสายพันธุ์ที่ค้นพบเมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ ทางภาคเหนือของสยาม โดยฮิวจ์ เอ็ม. สมิธ (Hugh M. Smith) ว่า “CHLOROPSIS AURIFRONS PRIDII” โดยให้รหัส “USNM 311538” พร้อมทั้งระบุด้วยว่า **“ชื่อของนกนี้ตั้งเพื่อเป็นเกียรติแด่นายปรีดีพนมยงค์ (หลวงประดิษฐมนูธรรม) ผู้นำขบวนการเสรีไทย”**

นก CHLOROPSIS AURIFRONS PRIDII

ท่ามกลางผู้มาต้อนรับ
ที่สนามบินน้ำ ท่าเรือคลองเตย
พ.ศ. ๒๔๙๐

หลังจากกลับเมืองไทยได้ไม่นาน บ้านเมืองเราก็เกิดเหตุการณ์
การเมืองสำคัญๆ หลายเรื่อง ชีวิตในยามสงครามและสันติภาพของ
นายปรีดีและข้าพเจ้าก็ได้สิ้นสุดลง จากนั้นก็ได้เริ่มชีวิตอันผันผวนใน
ต่างแดน

บันทึกประจำวัน ค.ศ. ๑๙๔๖ (พ.ศ. ๒๔๘๙)

หมายเหตุบรรณาธิการ

ท่านผู้หญิงพุนซุช พนมยงค์ ได้เขียนบันทึกส่วนตัวเล่าเรื่อง การเดินทางไปเจริญสถานอไมตรีกับมิตรประเทศหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ ๒ แม้จะเหตุการณ์ต่างๆ จะล่วงเลยมาแล้ว ๖๑ ปี แต่คงมีคุณค่า ที่ผู้สนใจประวัติศาสตร์จะได้ติดตามศึกษาประกอบบทความ “ชีวิตข้าพเจ้าในยามสงครามและสันติภาพ”

เท่าที่ค้นพบ เป็นบันทึกในช่วงวันที่ ๓-๑๑ พฤศจิกายน ที่ได้เขียนสาธารณรัฐจีน ระหว่าง ๑๒-๑๖ พฤศจิกายน ได้เขียนสาธารณรัฐฟิลิปปินส์ และวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน - ๑๔ ธันวาคม ได้เขียนสหรัฐอเมริกา ซึ่งการบันทึกบางตอนได้ขาดหายไป รวมถึงการเยือนสหราชอาณาจักร ประเทศฝรั่งเศส สวิตเซอร์แลนด์ เดนมาร์ก และสวีเดน

วันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๕๖๙

เวลา ๖.๐๐ ออกจากบ้านคลองหลอด^๑ ไปสนามบินดอนเมือง ถึง สนามบินเวลา ๖.๓๐ น. มีญาติมิตรและชาวต่างประเทศไปส่งจำนวนมาก เรือบินออกจากสนามบินเวลา ๗.๐๕ น. และเริ่มขึ้นสู่อากาศเวลา ๗.๓๐ ได้บินผ่านพระนครมองเห็นบ้านและสถานที่ต่างๆ ตอนเรือบินจะออกเขาให้มัดตัว^๒ แต่พอขึ้นบนอากาศแล้วก็ปลดได้ บินผ่านแดนไทยเมื่อ ๙.๔๕ ได้ส่งวิทยุโทรเลขถึงคุณแม่^๓ ว่าผ่านแดนไทยแล้วทุกคนสบายดี อาหารเช้านี้เลี้ยงมีกาแฟร้อน ผลไม้ เวลา ๑๐ น. serve ขนมปัง cracker ทานเหย เขาจัดที่นั่งให้เป็นที่นั่งนอน ๒ ที่ เวลาก่อนเที่ยง ๑๕ นาที serve อาหารกลางวันมี sandwich, กุ้งทอด และเนื้อสันทอด ของหวาน มี Banana Pie แล้วมีกาแฟร้อน วิธี serve เขาใช้จานและถ้วยกระดาษ

พอเข้าเขตจีนมองเห็นพื้นแผ่นดินเป็นสีน้ำตาล ไม่เขียวชอุ่ม เหมือนบ้านเราเห็นจะเป็นเพราะเขาเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว โดยมากเรือ

---

^๑ บ้านคลองหลอด หรือทำเนียบท่าช้าง ถนนพระอาทิตย์ ตั้งอยู่บริเวณ ปากคลองหลอด เป็นบ้านพักรับรองทางราชการขณะนายปรีดีดำรงตำแหน่ง ผู้สำเร็จราชการ

^๒ มัดตัวหรือรัดตัว หมายถึง การคาดเข็มขัดนิรภัย

^๓ คุณหญิงเพ็ญ ชัยวิจิตต์

บินบินเหนือเมฆ ไปได้ออกไปดูที่ห้อง Pilot มองไม่เห็นอะไรเลยนอกจากเมฆ บางทีก็ตกหลุมอากาศทำให้โคลงเคลงแต่ไม่รู้สึกเมาเลย บนเรือบินมีหีบยาเครื่องปฐมพยาบาล เขาได้จัดการหยอดจมูกให้ปรีดีเนื่องจากเป็นหวัด มี air condition สบายบุรีก็ได้ เมื่อบินสูงๆ อากาศเย็นเขามี Blanket ให้ห่มและเปิดโอโซนให้ เวลา ๑๔.๓๐ serve น้ำชาและ Biscuit น้ำชาร้อนใส่ในถ้วยกระดาษแล้วมีถุงกระดาษใส่ชาหมีเชือกหย่อนลงไปใถ้วย แปลกกระดาษที่ใส่ชาเมื่อถูกน้ำร้อนก็ไม่เปื่อยหรือยุ่ยเลย ครั้นเวลา ๑๖.๐๐ น. ถึงกรุงนานกิง เมื่อเรือบินเริ่มลง เขาเอา chewing-gum มาแจกเพื่อจะเคี้ยวกันหุ้อ้อและแนะให้บีบจมูกเพื่ออัดลมให้ออกทางหูตามที่ผู้เคยขึ้นเครื่องบินเล่าว่าเวลาลงเวียนศิริชะและคลื่นใต้นั้นไม่มีเลยเห็นจะเป็นเพราะนักบินเขาค่อยๆ ลง ภูมิประเทศต่างกับในเมืองไทย เมืองไทยนั้นมองลงไปดูคล้ายสนามหญ้าเขียวไปหมด แต่ในแดนจีนนั้นพื้นดินเป็นสีน้ำตาลและบางตอนก็ผ่านภูเขา ทะเลใหญ่ และทะเลสาบ โดยมากเราบินเหนือเมฆขนาดสูง ๑๐,๐๐๐ ฟิต ความเร็วชั่วโมงละ ๒๒๒ ไมล์ อากาศนอกเครื่องบิน ๒๐ °C

เมื่อถึงสนามบินทหารในกรุงนานกิงนั้นมีผู้มารับคือ พล.ท.ชูชิน-เสาและภริยากับผู้แทนกระทรวงการต่างประเทศชั้นทูตและอธิบดี เขาขอโทษที่มาต้อนรับไม่พร้อมเพรียงกันเพราะเพิ่งได้รับโทรเลขเมื่อก่อนเที่ยงวันนี้เองเป็นวันอาทิตย์ด้วย ขึ้นรถยนต์จากสนามบินไปยังบ้านพัก

ซึ่งตั้งอยู่ในกระทรวงต่างประเทศ ระยะทางจากสนามบินไปที่พักราว ๑๕ กิโลเมตร กินเวลาราวครึ่งชั่วโมง ที่พัคนั้นเป็นตึกสมัยใหม่แบบเดียวกับกระทรวง อากาศที่หนาวถึงหนาว ปรอท ๒๐ กว่าดีกรีเซนติเกรด ตามถนนที่แล่นผ่านไปผู้คนและรถคับคั่ง ผู้หญิงเงินแต่งตัวแบบฝรั่งและแบบจีนสวมเสื้อหนาวสีต่างๆ รถ Jeep ก็หนาตา แต่โดยมากเป็นทหารจีนขับ ได้พบกับอธิบดีกรมการเมืองตะวันออกชื่อ Young ได้พูดถึงคุณจำกัด^๔ และคุณสงวน^๕ ว่ารู้จักกันดีในจุงกิง เมื่อถึงที่พักเขาเลี้ยงน้ำชาเสร็จแล้วขึ้นไปพักผ่อนในห้องเวลา ๑๙.๓๐ น. ไปกินข้าวอย่างไปรเวทที่ International Club อาหารที่รับประทานเป็นอาหารฝรั่ง รสพอใช้ได้ กลับถึงที่พักเวลา ๒๑ น.

วันที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๔๘๙

ตื่นเวลา ๖ น. พระอาทิตย์ขึ้นเมื่อ ๖.๔๐ น. กินอาหารเช้าแล้ว เวลา ๙.๓๐ ไปวางพวงมาลาที่อนุสาวรีย์ ดร.ซุนยัตเซน อนุสาวรีย์นี้ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองบนเชิงเขาเรียกชื่อว่า Purple Mountain

---

^๔ จำกัด พลาญกูร อดีตเสรีไทย เสียชีวิตที่เมืองจุงกิง

^๕ สงวน ตูลาร์กีษ์

มีนาย Wang แห่งกระทรวงการต่างประเทศเป็นผู้นำ เมื่อลงจากรถต้องเดินเป็นทางตรงแต่ลาดชันราว ๑ กม. แล้วขึ้นบันไดเป็นขั้นๆ ไปรวมทั้งสิ้นกว่า ๔๐๐ ขั้น รู้สึกเหนื่อยเล็กน้อย อากาศดีมีแดด เมื่อแรกหนาวแต่พอขึ้นไปแล้วค่อยยังชั่วเห็นจะเป็นเพราะออกกำลัง ตามประตุมิทหารถือปืนเฝ้า สองข้างทางเป็นสนามหญ้าและปลูกต้นสนเป็นระยะๆ เมื่อขึ้นไปถึงตึกสูงสุดแล้วเข้าไปนั่งพักในห้องเล็กพอหายเหนื่อยแล้ว เขานำไปค้ำับรูปปั้นซุนยัตเซน รูปปั้นนั้นในทำนองใหญ่กว่าตัวจริงประมาณพระบรมรูปพระพุทธรูปที่เชิงสะพาน วิธีค้ำับนั้นยื่นเรียงกันเป็นแถว ๓ แถว และมีผู้แต่งตัวเป็นทหารคอยบอกให้ค้ำับ ๓ ครั้งพร้อมๆ กัน ก็มหน้าไว้อาลัย ๑ นาที เสร็จแล้วพาเดินไปทางด้านหลังของรูปเป็นห้องโถงกลมมืด ไม่มีไฟฟ้า มีคนคอยถือเทียนส่อง รอบวงกลมนั้นเดินได้รอบมองลงไปมีรูปซุนยัตเซนทำด้วยหินอ่อนนอนคลุมธงชาติและได้รูปที่นอนเป็นที่ฝังศพ กลับจากอนุสาวรีย์ซุนยัตเซนแล้วไปชมที่ฝังศพของพระเจ้าแผ่นดินต้นราชวงศ์เหม็ง ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลกัน ทางเข้าก็คล้ายๆ กับอนุสาวรีย์ซุนยัตเซนแต่เล็กและเตี้ยกว่า ทางเดินและทางขึ้นก็คล้ายๆ กัน แต่อย่างเร็วกว่า ไม่ได้ตกแต่งและรักษาอย่างอันแรก สร้างตั้ง ๖๐๐ ปีกว่ามาแล้ว ก่อนจะถึงที่ฝังศพชั้นหนึ่งมีร้านขายเครื่องดื่มและโปสการ์ด กลับจากนี้แล้วเลยไปเที่ยวทะเลสาบดอกบัว ซึ่งตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองเหมือนกันแต่คนละทางกับอนุสาวรีย์ พอพ้นประตูเมือง

ไปก็ถึงทะเลสาบ เวลาที่ไปนั้นใบบัวแห้ง เมื่อไปถึงทางจะเข้าสวน
สาธารณะมีร้านขายเครื่องดื่มและมีเรือให้เที่ยวทะเลสาบ เรื่อนั้นถ้าใหญ่
หน่อยมีประทุนมีเก้าอี้ที่นั่งและใช้การต่อเรือ ที่ใช้พายก็มีแต่เป็นเรือเล็ก
ได้เข้าไปเดินเล่นใน park มีดอกเบญจมาศสีต่างๆ กำลังออกดอก กับ
ได้เห็นดอกพุทธรักษาและต้นกล้วยในสวนนี้ด้วย สังเกตดูรู้สึกว่าคุณจีน
ชอบออกเที่ยวนอกบ้านเช่นที่อนุสาวรีย์ชัยนัยต์เซน ก็มีผู้คนที่หญิงชาย
และนักเรียนไป และที่ทะเลสาบก็มีไม่น้อยที่ไปเล่นเรือ

เวลา ๑๑.๓๐ น. ปรีดีไป call Foreign Minister ที่กระทรวง
ซึ่งตั้งอยู่ตรงข้ามกับที่พัก ที่พักนี้เคยรับรอง President Hoover เมื่อ
คราวคณะทูตไทยไปก็ไม่ได้พักที่นี่ เวลา ๑๒.๓๐ รัฐมนตรีว่าการ
กระทรวงการต่างประเทศเชิญเลี้ยงอาหารกลางวันที่เราพัก ภรรยา
ก็มาร่วมด้วย พูดภาษาอังกฤษไม่ได้ต้องใช้ล่าม เป็นคนมีอายุราว ๔๐
เศษ มีบุตร ๔ คน เป็นชาย ๒ หญิง ๒ บุตรชายกำลังเล่าเรียนอยู่ที่
นานกิง ส่วนบุตรหญิงส่งไปเรียนอเมริกา อาหารที่เลี้ยงเป็นอาหารจีน
แต่ไม่เหมือนอาหารจีนเมืองไทย รสซืดๆ ไม่มีน้ำจิ้มเลย แต่เขาตำพริก
ชี้ฟ้าแดงๆ กับเกลือมาให้ ๑ ถ้วย

ภายหลังอาหารกลางวัน เวลา ๑๕.๓๐ ปรีดีไป call นายวุฒิเงิน
เลขาธิการคณะพรรคก๊กมินตั๋ง

เวลา ๑๖.๓๐ Generalissimo & Madame^๖ นัดพบและเลี้ยงน้ำชาที่พักของ Generalissimo ตั้งอยู่ในกระทรวงกลาโหมซึ่งเดิมเป็นโรงเรียนนายร้อย ก่อนจะถึงกวัดชั้นมาก มีทหารยืนยามเป็นระยะเพื่อตรวจรอดผ่าน เมื่อเข้าไปในโรงเรียนนายร้อยแล้วเลี้ยวขวาเป็นตึกสี่สิ่วขนาดเล็กมีคนคอยต้อนรับ เมื่อเข้าไปในห้องรับแขก มีรัฐมนตรีรออยู่หลายคนทยอยกันมาเรื่อยๆ จนครบคน ในห้องรับแขกจัดแบบฝรั่งมีเตาผิงไฟที่ใช้ฟืนและถ่าน สักครู่มีคนมารูดม่านปิดหมด พอปิดเสร็จประตูได้เปิดออกทั้งสองบาน มาตามเดินนำหน้าและจอมพลตามมาข้างหลัง เขา announce ว่า “Madame & Generalissimo” รัฐมนตรีต่างประเทศเป็นผู้ทำให้รู้จักกัน Madame นั่งใกล้กับเรา ส่วน Generalissimo นั่งใกล้ปรีดี ต้อนรับอย่างเป็นกันเอง มีเลี้ยงน้ำชา Madame นั้นสวยมาก สาวกว่าอายุ ผิวพรรณเปล่งปลั่งและแต่งหน้าอย่างเต็มที่ ทำผมทรงสูง แต่งชุดเงินแพรดำแขนยาวใส่ตุ้มหูและแหวนหยก พูดภาษาอังกฤษอย่างกับคนอเมริกันแท้ๆ ส่วนจอมพลนั้นสนทนากับปรีดีมีนาย ที.วี.ซุง เป็นล่ามขนมที่เลี้ยงมีของเค็มคล้ายกะหรี่ปั๊บบกับขนมเค้กวันเกิด กับขนมที่ทำด้วยมะพร้าวซึ่ง Madame เล่าให้ฟังว่าได้นำมะพร้าวมาจาก Formosa และ

---

^๖ Generalissimo หมายถึง จอมพลเจียงไคเช็ค

Madame (ภริยา) ของท่านผู้นี้คือ มาตามช่งเหม่ยหลิง

ให้พี่สะใภ้ได้เป็นคนทำ การสนทนามีการถามว่ามีพี่น้องกี่คน ลูกกี่คน และว่าเป็นครั้งแรกที่พบผู้หญิงไทย เขาถามถึงกินอยู่ขนบธรรมเนียม การแต่งตัวของไทย ได้เชื้อเชิญให้ไปเยี่ยมเมืองไทยถ้ามีโอกาส เราได้ มอบของขวัญให้เป็นสายสร้อยข้อมือ เขาขอให้ช่วยใส่ให้และดูพอออก พอใจมาก บอกว่ากำลังเป็น fashion ใน America แล้วชวนให้ไปชม ละครในวันรุ่งขึ้น ดุสนิทสนมเรียก Madame Pridi ได้คล่องแคล่ว เมื่อ ลากลับได้เดินมาส่งถึงประตูและบอกว่าถ้ายังอยู่ในนานกิงอีกอยากจะขอ เชิญมากินข้าวด้วยกัน ส่วนทางปรีดีนั้นพอจอมพลทราบว่าจะไปเที่ยว ปักกิ่ง ได้เอื้อเพื่อให้จัดเครื่องบินพิเศษส่วนตัวเพื่อพาคณะเราไป กลับ มาถึงที่พักแล้วเวลา ๒๐.๓๐ น. ไปรับประทานอาหารที่บ้านนายวูทิเงิน เลี้ยงอาหารแบบจีนคล้ายๆ กับที่ รมต. ต่างประเทศ เลี้ยงภริยาพูด อังกฤษได้เล็กน้อย ดูชอบใจแมวไทยมาก เลี้ยงแมวไว้ ๑ ตัว แต่ไม่ใช่ แมวไทย ได้พบกับราชทูตจีนประจำ Sweden & Norway ที่บ้าน นายวูทิเงินด้วย คนจีนสูงๆ ที่นี้รู้จักชีวประวัติของปรีดีเป็นอย่างดี แต่ คาดว่าปรีดีจะเป็นคนแก่ กลับถึงที่พัก ๒๓ น.

วันที่ ๕ พฤศจิกายน 2489

คืน ๗ โมงเศษ ลงไปรับประทานอาหารเข้าก็พอดีได้รับบัตรเชิญจากจอมพลและภริยาให้ไปกินอาหารเย็นพรุ่งนี้เวลา ๑๙ น.

เวลา ๙ น. เศษได้ไปดู Chinese Art Exhibition มีเครื่องภาชนะที่ทำด้วยเหล็ก ซาม หนังสือ และภาพเขียน ล้วนแล้วแต่สมัย B.C. ทั้งนี้ออกจาก Exhibition ปรี่ดีไป call Minister of Oversea ส่วนพวกเราไปชมห้างร้านต่างๆ ชื่อของไม่ลงเพราะราคาแพงมาก

กลับที่พักแล้วเวลา ๑๒.๓๐ ไปรับประทานอาหารกลางวันซึ่ง President of Legislative เชิญ มีผู้หญิงแต่เราคนเดียว แขกประมาณ ๓๐ คน มี รมต.ต่างประเทศ และคนสำคัญบางคน อาหารที่เลี้ยงมีประมาณเกือบร้อยสิ่ง กินอย่างละคำก็เกินอิม ถึงอย่างนั้นเราก็ไม่ได้กินทุกอย่าง เรื่องดีแล้วเป็นไม้อันตั้งแต่มาเมืองจีนดีมีเรื่อย แต่เป็นเหล่าพื้นเมืองไม่สู้จะเมานักรสคล้ายไวน์ของฝรั่งเศส การจัดโต๊ะใช้ดอกไม้ไม่มีดอกจำปี ดอกบานไม่รู้โรยและดอกดาวเรือง ส่วนดอกเบญจมาสนั้นใช้เป็นดอกไม้ประดับทุกบ้าน โดยยกเอากระถางต้นเบญจมาศที่ออกดอกมาประดับแทนแจกัน เว้นแต่ที่บ้าน Generalissimo มีดอกคัทลียาใส่กระถางวางไว้เกือบทุกห้อง

President เป็นจีนเก่าแต่งตัวอย่างจีนแท้ โจนศิริระ พูดอังกฤษไม่ได้ มีลูกชายเป็นทหารอากาศรูปร่างหน้าตาโก้ ว่าไปศึกษาวิชาจากเยอรมันนี้และท่องเที่ยวไปเกือบทุกประเทศ เสร็จแล้วถ่ายรูปหมู่ที่หน้าที่ทำการซึ่งปลูกเป็นแบบจีนแท้ตั้งอยู่เชิงกำแพงเมือง ว่าเมื่อครั้งญี่ปุ่นยึดนานกิงได้ใช้เป็นศาลารัฐบาลของรัฐบาลวังจิงไว่ กว่าจะกินเสร็จเกือบ ๓ โมงเย็น

ถ่ายรูปแล้วกลับที่พัก ส่วนปรีดีนั้นยังไปเที่ยว call พวก รมต. ต่างๆ อยู่ เวลา ๑๗ น. รมต. ในพรรคก็กมินตั้งเชิญเลี้ยงน้ำชาที่ International Club มีแขกประมาณ ๑๐๐ คนเศษ ภริยาออกด้วยแต่พูดอังกฤษไม่ได้ มี Speech ด้วย

กลับจาก International Club เลยไปกินข้าวซึ่งสมาคมไทยจีนรับรองมีการแสดงละครด้วย หน้าตึกทางที่จะเข้าไปมีตัวหนังสือจีนทำด้วยไฟฟ้าข้อความว่า “ต้อนรับนายปรีดี พนมยงค์ และภริยา” และที่โรงละครก็มีเช่นเดียวกัน อาหารเลี้ยงแบบ buffet และเป็นอาหารฝรั่ง ได้พบปะกับทูตและภริยาทูตที่นี้หลายคน ละครที่เล่นแสดงได้ดีมาก ต้องขอตัวไม่เล่าเพราะไม่มีเวลาจะเขียน แม้จะหาเวลาคิดถึงพวกบ้านก็เกือบไม่มีว่าง ดูละครยังไม่ทันจบก็ต้องเลยไป Officer's Club เพราะคืนนี้เวลา ๘.๓๐ น. จอมพลและ Madame เชิญดูละครไว้

กรุงนานกิง (พ.ศ. ๒๔๘๘)

สถานที่ๆ แสดงละครนั้นคล้ายสวนมิสกวันเพราะอยู่ใกล้ที่พัก
จอมพล ต่างกันก็เพียงของจีนเขาหรรษาใหญ่โตกว่า เมื่อไปถึงมีคนหา
ที่นั่งที่ติดกับ รมต. ต่างประเทศ แก้อี้ที่เขานั่งนั้นมีแต่ชั้น Ambassador
ที่นั่งนั้น พอได้เวลาก็มีคนขานว่า “President” & Madame Chiang Kai
Chek” ทุกๆคนลุกขึ้นยืนพริบกันหมด พอนั่งลง Madame Chiang ก็
หันมาขอใบที่ส่งแหมวไปให้ ซึ่งความจริงเป็นแหมวที่ Li Tiah Chen^๘ฝาก
ไปให้ ณ เวลานี้เองเพลง National Anthem ก็ขึ้น เลยต้องลุกขึ้นยืน
กันอีกครั้งหนึ่ง การแสดงวันนี้เป็น Opera จีนสมัยใหม่ซึ่งมีเป็นครั้งแรก
ในนครนานกิง ดนตรีฝรั่งแต่เป็นเพลงจีน conduct โดยฝรั่งชาวรัสเซีย
ชื่อ A.A. Avshalomoff แสดงเรื่อง The Great Wall เรื่องมีอยู่ว่าเมื่อครั้ง
Emperor คนแรกของจีนชื่อ Chin Shi Hwang (๒๔๖-๒๑๐ B.C.) กลัว
พวกอนาอารยะ (wild tribes) จะรุกราน จึงคิดสร้างกำแพงเมืองยาวทั่ว
ประเทศเพื่อป้องกันการรุกราน คนจำนวนล้านถูกเกณฑ์ให้ไปสร้างแต่
การสร้างกินเวลามาก Emperor ซึ่งเป็นคนถือโชคกลางสักหน่อย ได้ยิน
เสียงมีปีศาจในฝันบอกว่าการสร้างกำแพงนี้จะไม่สำเร็จโดยรวดเร็ว

---

^๗ President หมายถึง ประธานาธิบดีเจียงไคเช็ค

^๘ Li Tiah Chen เอกอัครราชทูตสาธารณรัฐจีนประจำประเทศไทย
หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒

นอกจากได้คนหนุ่มคนหนึ่งซึ่งมีนามว่าวันซีเหลียงอยู่ที่เมืองซูเจาซึ่งจะเป็นผู้เสียสละในการสร้างกำแพงนี้ ชื่อวันซีเหลียงแปลว่า “ผู้สามารถปกครองคนจำนวนหมื่นได้” Emperor ก็สั่งให้พวกราชสำนักเที่ยวตามจับคนชื่อวัน ณ ที่เมืองซูเจานี้พวกทหารได้ติดตามมาเพื่อจะจับวัน ผู้คนสับสนอลหม่าน ได้มีผู้ชี้ตัววันให้ทหารจับ แต่แล้วก็วันหนีไปได้ วันได้พยายามหนีด้วยความเหน็ดเหนื่อยตั้งหลายไมล์ จนถึงเมืองนานกิงเขาเห็นสวนซึ่งมีกำแพงล้อมรอบอยู่ เขาได้กระโดดข้ามกำแพงไปซ่อนตัวอยู่ใต้ต้นไม้ ในขณะที่เดียวกันนี้มีหญิงสาวชื่อมอนชางนุซึ่งเป็นเจ้าของสวนออกมาที่ระเบียงกับเพื่อนผู้หญิงด้วยกัน ภายหลังที่ร้องรำทำเพลงด้วยกันแล้วเพื่อนผู้หญิงก็กลับไป มอนชางนุได้ลงไปเฝ้าสวนถือพัดอยู่ในมือ ในทันทีนั้นเองพัดได้ปลิวไปจากมือไปตกลงในลำธารเล็กๆ เพื่อจะเก็บพัดนั้น หญิงสาวได้ถอดเสื้อผ้าออกเพื่อลงไปในน้ำ เธอได้มองเห็นชายคนหนึ่ง ชายคนนั้นได้ขอโทษ อธิบายว่าเขาหนีมาและจะรีบไปต่อไปในตอนค่ำวันนั้นเอง มอนชางนุได้ยินเขาเล่าเรื่องวัน ผู้นำสงสารก็เกิดมีความรักขึ้นกับชายหนุ่มผู้อัปโชคนี้ พาเขาไปหาบิดามารดาเพื่อขออนุญาตแต่งงานกัน อ้างว่าวันได้เห็นเธอเปลื้องผ้าแล้วจำเป็นจะต้องแต่งงานกัน วันได้ชี้แจงให้ฟังว่า ทางการทำลังต้องการตัวเพื่อสร้างกำแพงเมืองอันโหดร้ายนั้นและปฏิเสธในการที่จะแต่งงานด้วย แต่ในที่สุดยอมตกลงในเมื่อบิดาของ Mon Chang รับรองจะให้ความ

คุ้มครองเขา พิธีแต่งงานได้จัดขึ้นโดยกระทันหัน ระหว่างทำพิธีนี้พวกทหารได้ตามมาพบและจับตัววันไป เจ้าสาวของเขาและบิดาได้ตลึงงันหมด

วันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๔๘๙

วันนี้เวลา ๙ น. เศษ ภายหลังจากรับแขก รมต. ต่างๆ ที่มาเยี่ยม ได้ไปชม War Museum สำหรับสงครามมหาเอเชียบูรพา ส่วนมากเป็นเครื่องอุปกรณ์ในการรบของญี่ปุ่น มีเรือบิน รถถัง รถยนต์ เครื่องวิทยุ อาวุธต่างๆ รวมทั้งรูปประวัติศาสตร์ที่ญี่ปุ่นเซ็นยอมแพ้ด้วย สถานที่ๆ ทำเป็น Museum นี้ตั้งอยู่บนเนินเขา สร้างเป็นบ้านแบบญี่ปุ่น เพราะญี่ปุ่นเป็นผู้สร้างเมื่อมายึดนครนากิงได้ เสร็จแล้วเลยไปดูสถานที่ฝึกหัดพลร่มซึ่งตั้งอยู่นอกเมือง การต้อนรับที่นี่ใหญ่โตมาก พอรถผ่านเข้าประตู ทหารกองเกียรติยศที่ตั้งแถวอยู่เป่าแตรเคารพ มีนายพลตรีมาคอยต้อนรับพาขึ้นสู่บนตึกที่ทำการ ได้นำแผนที่และสมุดเรื่องราวที่เกี่ยวกับ paratroop มาไว้ แล้วเชิญกินน้ำชากับ cake เสร็จแล้วพาลงไปดูวิธีพับร่ม ร่มมี ๔ คัน วางตามยาวบนโต๊ะ มีเจ้าหน้าที่ประจำโต๊ะละ ๔ คน มีนายทหารคอยออกคำสั่งและปฏิบัติตามดูทำคล่องแคล่วรวดเร็วมาก เสร็จแล้วนั่งรถ Jeep ไปดูการโดดร่มตั้งแต่

คันแรกจนที่สุด ที่ต้องนั่ง jeep เพราะบริเวณกว้างขวางมากและถนนก็เล็กซื้นๆ ลงๆ บนเนิน นายพลเป็นผู้ขับเอง เราสองคนนั่งข้างหน้ากับเขา นับเป็นครั้งแรกที่นั่ง jeep แล้วไปรับประทานอาหารกลางวันที่ International Club ซึ่ง รมต. ว่าการ Oversea Chinese เป็นเจ้าภาพ

เวลา ๑๗. น. ไป Cocktail party ที่ที่กินข้าวกลางวัน

เวลา ๒๐ น. ไปกินเลี้ยงที่จอมพลและมาตามเชิญ เมื่อไปถึงมี รมต. ต่างประเทศ รมต. Oversea นายวูทิเงินคอยอยู่ พาเข้าไปนั่งห้องพักก่อน เมื่อคณะคนไทยไปถึงพร้อมกันแล้วจึงนำไปยังห้องรับแขกที่เคยเลี้ยงน้ำชาวันก่อน สักครู่จอมพลและภริยาเข้ามา วันนี้ไม่มีพิธีรีตองอะไร เข้ามาอย่างเงียบ มาตามเดินตรงเข้ามาต้อนรับจับมือทักทายแล้วนั่งกันอย่างวันก่อน คือผู้ชายคุยกับผู้ชาย ผู้หญิงคุยกับผู้หญิง แต่มีนายวูทิเงินมาร่วมด้วย พวก รมต. ไม่มีใครพาภริยาออกเลย จึงมีผู้หญิงสองคนเท่านั้น การเลี้ยงวันนี้เลี้ยงอย่างฝรั่ง ห้องรับประทานอาหารไม่หรูหรา นัก ดูเรียบๆ ใช้ผ้าปูโต๊ะที่ปักด้วยมือ ตอนรับประทานอาหาร จอมพลได้ถามถึงการเดินทาง ดินฟ้าอากาศและจะเดินทางต่อไปไหนอีกเป็นต้น โดยมากชอบพูดคำว่า “เฮ้อๆ” วันนี้ใช้เลขานุการเป็นล่าม เมื่อกินเสร็จแล้วมานั่งยังห้องรับแขกอีก ตอนนี่ Madame ได้เรียกคนให้ไปหยิบรูปมาและเซ็นให้ต่อหน้าพร้อมทั้งของขวัญ ๑ หีบ ได้ถามถึงสมจิตต์ที่จะไปเรียนเมืองจีน และเรียกให้มาสนทนาด้วย ดูรู้สึกว่าเป็นคู่สมจิตต์มาก

เมื่อลากลับได้แสดงกิริยาสนิทสนมเอามือโอบหลังแล้วพูดว่าหวังว่าจะ
มาเยือนประเทศจีนอีกในไม่ช้า วันนี้ Madame แต่งตัวสีด้าดอกแดง
คลุมเสื้อกำมะหยี่สีน้ำเงินแก่ แต่งเครื่องเพชรชุดไข่มุกประดับเพชร ส่วน
จอมพลแต่งพลเรือนแบบจีนแท้คือ สวมเสื้อดำยาว

วันที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๔๘๙

๙.๓๐ ออกจากที่พักไปยังสนามบินทหารเพื่อเดินทางไปปักกิ่ง
เมื่อไปถึงมีผู้ไปส่งมากมายมี รมต. ต่างๆ และนายวูทิเงินและภริยา
เครื่องบินที่โดยสารไปนี้เป็นเครื่องบินพิเศษส่วนตัวของจอมพล ซึ่งท่าน
จอมพลได้เอื้อเฟื้อจัดให้เป็นเครื่องอเมริกันแบบ C47 สองเครื่องยนต์ชื่อ
May Ling เครื่องบินหุรหามากมีห้องพิเศษซึ่งนั่งและนอนได้ ๒ ที่ สำหรับ
จอมพลและภริยา อีกห้องหนึ่งมีเก้าอี้หนึ่ง ครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๒ ที่ให้ชาว
ต่างประเทศโดยสาร ครั้งแรกจัดให้ Ray Gribbs ซึ่งเป็นบุคคลที่ช่วย
เหลือชาวจีนมาก ท่านจอมพลได้ส่งผู้แทนให้มาส่งพร้อมมอบรูปถ่ายให้
ปรีดี กล่าวว่าไม่ค่อยจะให้ใครนักที่เขียนด้วยตนเอง เครื่องบินขึ้นสู่
อากาศ เวลา ๑๐.๓๐ น. บินเหนือเมฆสูงราว ๘,๐๐๐ ฟิต มองลงไปเห็น
ภูมิประเทศสบายเพราะหน้าต่าใหญ่ อากาศหนาว ลูบที่กระจกหน้าต่าง
เป็นน้ำไปหมด เก้าอี้ โต๊ะ และม่านบุด้วยกำมะหยี่สีน้ำเงินทั้งชิ้น เวลา

๑๒ น. เจ้าหน้าที่กระทรวงต่างประเทศที่ติดตามไปด้วยนำ sandwich ไข่ไก่และผลไม้มาเลี้ยง เวลา ๑๒.๓๐ น. ผ่านภูเขาไฟซาน สูง ๕,๐๐๐ ฟิต อากาศเย็นมาก

เวลา ๑๔ น. ถึงปักกิ่ง เรือได้บินต่ำได้ชมบริเวณเมือง เมืองปักกิ่งนี้ใหญ่โตกว้างมาก มองลงไปจากเครื่องบินเห็นหลังคาพระราชวังเป็นสีต่างๆ งดงามมาก เมื่อถึงสนามบินมีผู้มาต้อนรับคือ ภரியานายกเทศมนตรีได้นำช่อดอกไม้มาให้ และมีมนตรีหญิง ๒ คน พาขึ้นรถยนต์ไปพักยังไฮเต็ล Wagon-Lit สนามบินตั้งอยู่นอกกำแพงเมือง ระยะจากสนามบินไปในเมืองราว ๑๐ กิโลเมตร อากาศที่นี่หนาวมากต้องสวมเสื้อ fur

เวลา ๑๖ น. ไปเยี่ยมนายกเทศมนตรี และนายพลผู้แทนจอมพลที่ปักกิ่งแล้วไป Winter Palace Imperial Garden ได้ข้ามสะพาน Marco Polo ด้วย ในพระราชวังนั้นใหญ่โตมาก ได้ก่อสร้างไว้อย่างดีจะเล่าให้ละเอียดไม่ได้ เพราะไม่ค่อยมีเวลาเขียน ได้ไปนมัสการพระที่ทำด้วยหยกขาวองค์ใหญ่เป็นพระนั่งขัดสมาธิ

เวลา ๑๙ น. ไปกินข้าวที่ศาลาเทศบาลนครปักกิ่งที่ขึ้นชื่อด้วย นายกเทศมนตรีนี้มีภริยาเป็นฝรั่งเศษ เดิมท่านเป็นเจ้าของซานตุง พึ่งย้ายมาอยู่ปักกิ่งก่อนเรามา ๕ วันเท่านั้น

วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๙

เข้าไปชมพระราชวังหลวง Forbidden City ใช้เวลาชม ๑ ชั่วโมงเศษ แต่ก็ไม่ทั่วถึง สร้างเมื่อ ๕๐๐ ปีมาแล้ว ยังเรียบร้อยดีไม่ค่อยทรุดโทรม ออกจากพระราชวังไปหอสมุดแห่งชาติ หอสมุดนี้สร้างเป็นแบบฝรั่งมีหนังสือตำรับตำรามากมาย เมื่อไปชมนั้นมีนักเรียนกำลังค้นคว้าอยู่หลายคน การเข้าออกกวัดขันมาก แล้วเลยไปกินอาหารกลางวันซึ่ง พล.ท. จิ่งโกหมินเลี้ยงที่ Summer Palace พระราชวังฤดูร้อนนี้ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองจากตัวเมืองไปประมาณ ๒๐ กม. เขาจัดเลี้ยงบนเนินเขาต้องขึ้นบันไดไป

วันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๙

เวลา ๙.๓๐ น. ออกจากโฮเต็ลไปชม Temple of Heaven ซึ่งเป็นที่ที่ Emperor ไปสวดวิงวอนเพื่อขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เสร็จแล้วไปขึ้นเครื่องบินเครื่องบินออกเวลา ๑๐.๓๐ น. เล่นไปชมกำแพงเมืองจีน The Great Wall นี้อยู่ห่างจากปักกิ่งทางเครื่องบินราว ๔๐ นาที ตั้งอยู่บนยอดเขามองดูจากเรือบินเห็นเส้นคดเคี้ยวยาวไปตามภูเขา แล้วเรือบินตัดตรงไปเซี่ยงไฮ้ ถึงเซี่ยงไฮ้เวลา ๑๕.๓๐ น. ที่สนามบินผู้มารับคือผู้แทนกระทรวงต่างประเทศและพ่อค้าจีน-ไทย รวมทั้งคนมาดูก็มากมาย นั่งรถยนต์เข้าไปในเมือง

วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๙

เข้าไปสระผมทำเล็บ ร้านที่ไปทำเป็นร้านจีน ผู้ชายเป็นช่าง มีผู้หญิงเป็นผู้ช่วย สระผมดีมาก เพราะทั้งล้างทั้งขูดและเกาให้เต็มที คิดแพงมากโดนเข้าไป ๑๕,๐๐๐ เหรียญ^๙ ทำผมเสร็จแล้ว เลยไปดูร้านขายของ เผอิญวันนี้เป็นวันอาทิตย์ห้างร้านส่วนมากปิด แต่ถึงอย่างนั้นก็ดีผู้คนคึกคักมาก ดูคล้ายๆ กับประเทศในยุโรป เวลานี้มีพลเมืองทั้งสิ้น ๔ ล้านคน

วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๙

เข้าพวกพ่อค้าไทยที่เชียงใหม่จัดเลี้ยงอาหารเช้าที่โฮเต็ลที่พักอยู่เสร็จแล้วเวลา ๑๐.๓๐ น. ขึ้นรถไปที่ A.T.C เรื่องซ่งของ เวลา ๑๑ น. เศษออกจาก A.T.C ไปสนามบินชื่อ Hiangwan Airfield ที่สนามบินนี้มีร้านซึ่งทำด้วยบ้านสำเร็จของอเมริกันเรียกว่า Snack Bar ผู้ที่จะซื้อต้องเอาตั๋วเรือบินไปให้ดูจึงจะขายให้ ได้สั่งกาแฟมากิน ๑ ถ้วย กินไม่หมดเพราะถ้วยใหญ่มาก พอสักครู่เขาพูดทางเครื่องขยายเสียงให้ไปดูภาพยนตร์ การที่จะโดยสารเครื่องบินของ A.T.C. ต้องดูภาพยนตร์ ผู้หญิงก็บังคับให้นั่ง Slack ด้วย โรงภาพยนตร์ก็เป็นบ้านสำเร็จรูป

---

^๙ อัตราเงินจีนสมัยนั้น

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๕

กรุงมนิลา เข้าเวลา ๙ น. ปรีดีได้ call President และ Vice President

เวลาเที่ยงครึ่งกินข้าวกลางวันโฮเต็ลมีดนตรีและนักร้องด้วย เวลา ๑๖.๓๐ President Roxas^{๑๐} เชิญกินน้ำชา เมื่อไปถึง Malacañan Palace มีคนคอยต้อนรับพาไปยังห้องโถง ณ ที่นั้น President และภริยา คอยยืนต้อนรับอยู่ Reception หรรษา มี Orchestra วงใหญ่บรรเลง เขาจัดเก้าอี้ตัวโตๆ ไว้ ๔ ตัวให้ President และภริยากับเรา ๒ คนนั่ง เมื่อแขกมา A.D.C. ของ President เป็นผู้นำมาแนะนำได้รู้จัก แขกที่เชิญวันนี้เป็นพวก รमत. และภริยา กับคณะทูตและกงสุลต่างๆ

วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๖๕

เช้า ๘.๓๐ ปรีดีไปเที่ยวที่ภูเขาไฟนอกเมืองกับกงสุล เวลากลางวันไปกินเลี้ยงของ Vice President ตอนบ่ายไปกินน้ำชาบ้านกงสุล เวลาค่ำพานายทหารเรือไทยไปกินข้าวจีน ร้านจีนที่นี่โดยมากใช้เรียกว่า Panticerie เป็นภาษาสเปนแปลว่าเน่าหมิ่น อาหารพอใช้ได้

---

^{๑๐} President Roxas ประธานาธิบดีของประเทศฟิลิปปินส์

วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๙

ต้องค้างอยู่ที่นี้หลายวันเพื่อรอเครื่องบิน เข้าขึ้นไปขึ้นรถซื้อของฝากไปให้ลูก เพราะมีคนจะไปเมืองไทย เวลากลางวันกินข้าวที่ไฮเต็ล กินข้าวเสร็จแล้วได้พักผ่อน ที่นี่หลังจากอาหารกลางวันแล้วเขามักจะนอนกัน เพราะอากาศร้อนจัดเสียยิ่งกว่ากรุงเทพฯ อีก และฝุ่นก็มาก ที่จริงก็ไม่มีอะไรน่าดูเพราะถูกทำลายมากเมื่อสงคราม

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๙

กินอาหารเช้าแล้ว ขึ้นรถไปซื้อของเพื่อฝากไปให้ลูกแล้วเลย ขึ้นรถเที่ยว กลับมากินข้าวกลางวันไฮเต็ล บ่ายนอนพัก กลางคืนไปกินข้าวจีน

วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๙

เวลา ๑๖.๓๐ ขึ้นรถไปสนามบิน สนามบินนี้คนละแห่งกับที่มาจากเชียงใหม่ ใช้ เวลา ๑๘ น. เครื่องบินออก มองลงไปเห็นมนิลาเวลากลางคืน คราวนี้คนโดยสารเกือบเต็มลำ หาที่นั่งนอนลำบาก แต่สำหรับเรา

สองคนเขาจัดให้ไปนอนห้องกับตัน นอนไม่หลับ เพราะอากาศไม่สู้ดี
เรือกว้างมากและมักตกหลุมอากาศบ่อยๆ เวลาตี ๒ เขาปลุกว่าจะถึง
Guam ต้องไปรัดตัว ถึง Guam ฝนลงเม็ด เป็นเวลา Guam ตี ๔ ลง
จากเครื่องบินไปรับประทานน้ำมะเขือเทศ ขนมปัง ไข่ แฮมและกาแฟ
พอเสร็จขึ้นเครื่องบิน เครื่องบินออกเวลาต่างๆ

วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๔๘๙

วันนี้เวลา ๑๔ น. ถึงเกาะ Hweijelien แต่เวลาที่นี่เป็น ๑๖ น.
เกาะนี้เป็นเกาะเล็กๆ ไม่มีต้นไม้ และหมู่บ้าน นอกจากบ้านเจ้าหน้าที่
ทางทหาร เป็นฐานทัพอากาศที่ใหญ่ที่สุดของอเมริกาใน Pacific ที่
สนามบินมี Colonel Montgomery มาต้อนรับแล้วนำขึ้นรถยนต์ไปยัง
ที่พักๆ เป็น Bungalow เล็กๆ อยู่ริมทะเล ณ ที่นี้ได้มี Brigadier
General Wyatt กับภริยาต้อนรับอยู่ ตั้งโต๊ะอาหารไว้พร้อม แต่เรากิน
อาหารกลางวันกันเสร็จแล้วจากเครื่องบิน จึงกินแต่เครื่องดื่มกันเท่านั้น
Mrs.Wyatt เป็นผู้หญิงอังกฤษ เดิมสามีเป็นทูตทหารที่ปารีส ได้เคยพบ
คนไทย

วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๔๘๙

เวลา ๕ น. เศษ เขาปลุกให้ตื่นว่าเกือบจะถึง Los Angeles แล้ว เพราะธรรมเนียมเรือบินเมื่อจะขึ้นหรือลงต้องรัดตัว พอเข้าเขตฝั่งแผ่นดินมองลงไปเห็นไฟฟ้าระยับไปหมดดูกว้างขวางใหญ่โตมาก เรือถึงสนามบิน ๖ น. ซึ่งเร็วกว่ากำหนด เมื่อลงจากเครื่องบินเขาพาเข้าไปในห้องเล็กๆ ซึ่งมีน้ำส้มคั้นและกาแฟร้อนเลี้ยง พอสักครู่หนึ่งมีคนไทย ข้าราชการสามคนคือ วิรัช ณ สงขลา ราชน กัญจนะวณิช และจำรูญ ดิษยพันธ์ ได้ความว่ามาจาก San Francisco ระยะทางตั้ง ๕๐๐ ไมล์ น่าขบขันใจที่อุตสาหมารับ ยิ่งกว่านั้นมีนักเรียนไทยอีกคนหนึ่งคือ นิรัตน์^{๑๑} ซึ่งอยู่ที่ San Francisco ติดสอบมารับไม่ได้ แต่ฝากกล้องถ่ายรูปมาให้เพื่อนช่วยถ่ายรูปเราไป นั่งรถจากสนามบินเมือง Ontario ผ่านเมือง Los Angeles ไปพักยัง Beverly Hills ซึ่งเป็นระยะทาง ๖๐ ไมล์ นอกจากนี้ยังมี ม.ล.ขาบ,^{๑๒} กนต์ธีร์^{๑๓} และ Mr.Hushey แห่ง State Department และ Major Heppener ผู้แทน General Donovan มาคอยต้อนรับด้วย Beverly Hill Hotel เป็นโฮเต็ลที่หรูใน Hollywood

---

^{๑๑} นิรัตน์ สมิถพันธ์

^{๑๒} ม.ล.ขาบ กุญชร

^{๑๓} กนต์ธีร์ สุภามงคล

มี Bungalow อยู่ในบริเวณเกือบ ๑๐ หลัง เราได้ไปพักที่ Bungalow no.๓ สวยงามและสะดวกสบายมากมีห้องรับแขก คริวและห้องกินข้าวพร้อม เวลากลางวันขึ้นไปกินข้างบนโฮเต็ล ชาติแต่ปรีดีเพราะไม่สบาย

วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๔๘๙

ปรีดียังไม่สบายอยู่มีอาการปวดท้องและคลื่นไส้ เวลา ๑๐ น. มีพวกนักหนังสือพิมพ์มาสัมภาษณ์และขอถ่ายรูปทั้งหญิงและชาย พอ นักหนังสือพิมพ์กลับ ได้ตามหามาดู หมอตรวจว่าไม่เป็นอะไรมากนัก ได้สั่งยาและการรักษาไว้ เพราะที่โฮเต็ลไม่มีพยาบาลประจำอยู่ ก่อนเที่ยง Mr.Von Havebech มาหา เลยชวนออกไปกินข้าวเจ๊กที่ China Town ซึ่งอยู่ในเมือง Los Angeles. China Town นี้สะอาดเรียบร้อยดี ปลูกเป็นแบบจีนทั้งนั้น มีร้านขายอาหารจีนทั้งสองฝากถนน อาหารก็ดี พอใช้เพราะคุณขาบเป็นผู้สั่งโดยใช้ภาษาจีน กินข้าวเสร็จแล้วเลยไปซื้อ เสื้อและหมวก ขากลับคุณขาบแวะไปที่ Chamber of Commerce แล้ว กลับที่พัก ปรีดีกลับไม่สบายมากขึ้น มีอาเจียร ได้ความว่าเมื่อเราไปซื้อของ นางพยาบาลได้มาจัดการสวนอุจจาระให้ดูค่อนข้างชั้วขึ้น แต่แล้วก็ปวดท้องอีก

วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๔๘๙

ปรีดีค่อยยังชั่วขึ้น ตอนเช้าวิรัชและราชนลากลับ ตอนเย็นเจริญ^{๑๔} มาเยี่ยม กินน้ำชาแล้วไปขึ้นรถเล่นแถว Westwood & Santa Monica ที่ Beverly Hills & Westwood เป็นที่อยู่ของพวก film star ได้เห็นบ้าน Irene Dunn, Shirley Temple, Claudette Colbert, Gary Cooper etc หลายคน กลับถึง Bungalow ยังค่ำเศษ บริเวณไฮเต็ลที่อยู่นี้มีสวนสวย ต้นส้มกำลังออกผลเหลืองไปหมด และต้นเตี้ยๆ ด้วย ดอกไม้และต้นไม้ คล้ายเมืองไทย อากาศดีไม่หนาวเกินไป

วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๔๘๙

๑๑ น. ไปหาหมอฟันแล้วเลยไปกินข้าวกลางวัน R.K.O. Studio เขาจัดรับส่งเสร็จ เพราะการเข้าออกกวตขันมาก เมื่อไปถึงมี President และเจ้าหน้าที่สำคัญคอยต้อนรับ ห้องที่กินข้าวนั้นเป็นที่ๆ film star กินกัน คนนอกจะเข้าไปไม่ได้ การจัดโต๊ะพิเศษมีธงไทยประดับ กินเสร็จ แล้วพาไปดูการถ่าย เขากำลังถ่ายเรื่อง Magic Town มี James Stuart เป็นตัวดารา ได้มีการแนะนำให้รู้จักและถ่ายรูปร่วมกัน แล้วเลยไปดูการ

---

^{๑๔} เจริญ เจริญราษฎร์ภาคย์

ถ่ายอีกเรื่องหนึ่งมี Jane Glea เป็นดารา บริษัทหนึ่งมีการถ่ายหลายเรื่องพร้อมกันไว้ เพราะเขามีหลาย Studio ตอนค้าบริษัท P.O.A. เชิญกินข้าวที่ Coconut Grove ซึ่งเป็นที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งใน Los Angeles

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๔๘๙

๘.๓๐ ไปหาหมอฟัน กลางวันไปกินข้าวที่ Twentieth Century Fox คราวนี้เขาจัดให้ดารามากินด้วย เป็นหญิงสาวสวยๆ ทั้งนั้นอายุไม่เกิน ๒๐ ปี แต่เพิ่งเริ่มมีชื่อ ทางเมืองไทยยังไม่ค่อยรู้จัก เสร็จแล้วดูหนังเรื่อง Anna and the King of Siam ซึ่งเขาจัดฉายให้ดูเป็นพิเศษ

วันที่ ๗ ธันวาคม ๒๔๘๙

เช้า ๘ น. ถึง Washington มีคนไทยมารับและ Chief Protocol ของ State Department ขึ้นรถยนต์มีมอเตอร์ไซค์นำ ๒ คัน ตรงไปยัง Blair House เขาจัดให้รถไว้ใช้ ๒ คัน เวลากลางวันเราเลี้ยงคนไทยทั้งหมดที่อยู่ในวอชิงตันที่ร้านจีนชื่อ Good Earth อาหารดีพอใช้ และเมื่อไปถึง Blair House เขาจัด Breakfast ไว้ ตอนบ่ายออกไปซื้อของเวลาเย็นอุปทูตเลี้ยงที่สถานทูตในหมู่คนไทย

วันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๙

เวลา ๑๐ น. ไปวางพวงมาลา Unknown Soldiers ที่ Arlington, Virginia ที่นั่นมีกองทหารเกียรติยศตั้งแถวรับคำนับและมี last post ด้วยเสร็จแล้วขึ้นรถยนต์ไป Warenton, Virginia ซึ่ง Mr. & Mrs.Scholtz เชิญเลี้ยงอาหารกลางวัน ระยะทางประมาณ ๕๐ ไมล์ บ้านของเขาใหญ่โตมาก มีเนื้อที่ประมาณ ๕๐๐ acres ตัวตึกมีห้องราว ๓๐ ห้อง มีแขกประมาณ ๒๐๐ คน กลับถึงวอชิงตัน ๑๖ น. เศษ เวลา ๑๘ น. มีพิธีประดับตราให้ General Donovan ที่สถานทูต แขกส่วนมากเป็นพวก O.S.S. เสร็จแล้วเขาเชิญเลี้ยงอาหารค่ำเฉพาะผู้ชาย ส่วนเราไปกินข้าวจืดที่ร้าน Nanking กับพวกคนไทยส่วนมาก

วันที่ ๙ ธันวาคม ๒๔๘๙

เข้าไปแบงก์แล้วเลยไปดูรถยนต์ตกลงจะซื้อ Lincoln เวลา ๑๒ น. ปรีดีไป call President Truman ที่ White House ไปแต่ผู้ชาย เวลากลางวันไปกินข้าวที่ British Embassy ซึ่ง Lord Inverchapel เป็นผู้เชิญ กลางคืน Mr.Vincent, Director of South East Asia เชิญเลี้ยงที่ Hotel Carlton

วันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๘๙

๑๑ น. ขึ้นรถไฟไป War Department ซึ่ง Secretary of War Department จะทำพิธีมอบเหรียญ Medal of Freedom ให้ปรีดี มีการถ่ายภาพเป็นการใหญ่ เวลากลางวันปรีดีไปกินเลี้ยงของ Ochison Deputy Secretary of State Department ที่ Blair Secretary House ซึ่งตั้งอยู่ติดกับ Blair House เราไปกินข้าวจีนที่ Nanking เพราะเขาเชิญแต่ผู้ชายที่มีตำแหน่งสำคัญรวมทั้งทูตต่างๆ ด้วย เวลา ๑๗-๑๙ น. มี Reception ที่สถานทูตมีแขกประมาณ ๓๐๐ คน ต้องยืนคอยจับมือเสียเหนื่อย เสร็จแล้วไปเยี่ยมบ้านคุณอนันต์^{๑๔} แล้วเลยไปกินข้าวบ้านคุณขาบ

วันที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๔๘๙

เวลา ๑๐ น. ขึ้นรถไฟไป New York ถึงเวลา ๑๔ น. ไปพักที่โฮเต็ล Waldorf Astoria ซึ่งเป็นโฮเต็ลที่ใหญ่ที่สุดในอเมริกา

๑๖ น. ไปกินน้ำชาที่คณะ Missionary จัดเลี้ยงต้อนรับและมีการมอบหนังสือให้เด็กไทยด้วย ๑๗.๓๐ ไปกินข้าวกับ General Donovan แล้วไปดูละครเรื่อง Oklahoma

---

^{๑๔} อนันต์ จินตกานนท์

บนตึก Empire State
(พุงศุขที่ ๒ จากซ้าย)

วันที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๔๘๘

เข้าไป Office General Donovan ที่ Wall Street แล้วเลยไปจัดการเรื่องเงินที่ Bank of China & National City Bank of New York กลางวันไปกินข้าวจิ้นกับคนไทยบางคน ส่วนปรีดีไปกินที่ Club กับ General Donovan กินข้าวแล้วเลยไปซื้อเสื้อ evening

๑๗ น. ไปกินข้าวที่ Voisin กับ General Donovan แล้วเลยไปดู Opera

อัดเสียงถึงลูกๆ

วันที่ ๑๓ ธันวาคม ๒๔๘๘

เช้าลงไปทำผม แล้วไปขึ้น Empire State Building ซึ่งเป็นตึกที่สูงที่สุดในโลก ได้ถ่ายรูปไว้เป็นที่ระลึก และอัดเสียงส่งมาให้ลูก กลางวันเราเลี้ยงอาหารพวกคนไทยใน New York แล้วไปพูดวิทยุไปเมืองไทยที่สถานี Broadcasting of United States of America เสร็จแล้วไปชม Radio City ตลอดจนหลังจาก กลางคืนไปกินข้าวจีนที่ China Town ส่วนปรีดีไปกินเลี้ยงกับพวก O.S.S. officers

วันที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๔๘๘

ใช้เวลา ๑๐.๓๐ น. ไปลงเรือ Queen Elizabeth ของ Cunard Line มีพวกคนไทยไปส่งตามเคย

หม่อมราชวงศ์ วรรณเขต
/ / /

แต่งงานครบ ๕๒ ปี ปารีส พ.ศ. ๒๕๒๓

เล่าให้ลูกหลานฟัง*

วันที่ ๑๑ พฤษภาคม เป็นวันคล้ายวันเกิดของนายปรีดี พนมยงค์
ซึ่งถ้ามีชีวิตอยู่จนถึงวันนี้ (พ.ศ. ๒๕๓๓) จะมีอายุครบ ๙๐ ปีบริบูรณ์

มีเรื่องน่ารู้เล็กๆ น้อยๆ ที่นายปรีดีได้บันทึกไว้ในเรื่อง “ความสัมพันธ์ทางญาติระหว่างปรีดี - พูนศุข” เพื่อลูกหลานจะได้ทราบประวัติความเป็นมาของบรรพบุรุษ ตอนหนึ่งได้กล่าวถึงปู่ข้าพเจ้า พระยาไชยวิชิตสิทธิสาตรา (นาค ณ บ่อมเพชร) ซึ่งได้รับราชการมาหลายตำแหน่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ รัฐบาลสยามได้ตั้งสถานทูต (Légation) ประจำกรุงลอนดอนเป็นครั้งแรก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าห้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์เป็นอัครราชทูต และได้โปรดเกล้าฯ ให้ปู่ข้าพเจ้า ซึ่งในขณะนั้นมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงวิเศษสาลีเป็นผู้ช่วยทูต (Attaché) คนหนึ่งในขณะที่ท่านรับราชการอยู่กรุงลอนดอน มีสิ่งหนึ่งที่ลูกหลานมีความภาคภูมิใจคือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ หลวงวิเศษสาลีเป็นผู้หนึ่งที่ร่วมกับท่านอัครราชทูต เจ้านายบางพระองค์และข้าราชการสถานทูตรวม

---

* บทความเรื่อง “เล่าให้ลูกหลานฟัง” ลงพิมพ์ในหนังสือ “วันปรีดี พนมยงค์”
๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๓

๑๑ ท่าน ทำหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ขอให้ทรงปรับปรุงการปกครองประเทศให้ทันสมัยยิ่งขึ้นเยี่ยงประเทศยุโรปตะวันตกที่มีพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ การปกครองแผ่นดิน ซึ่งนับว่าท่านเหล่านั้นมีทรรศนะก้าวหน้าขั้นแรกแห่งระบอบประชาธิปไตย และมีความกล้าหาญอย่างยิ่งในสมัยนั้น

เมื่อหลวงวิเศษสาส์นกลับจากราชการกรุงลอนดอนแล้ว ได้ย้ายไปรับราชการในหลายตำแหน่ง และเลื่อนบรรดาศักดิ์ตามลำดับเป็น “พระอภัยพลภักดิ์” “พระยาเพ็ชรชฎา” ตามลำดับ งานที่ท่านได้ทำคือ เป็นแม่กองสร้าง “คุกใหม่” ซึ่งต่อมาเรียกว่า “ลหุโทษ” ตั้งอยู่ ณ ถนนมหาไชย ต่อมาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็น “ผู้รักษากรุงเก่า” (กรุงศรีอยุธยา) และพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “พระยาไชยวิชิตสิทธิสาตรา”

นอกจากประวัติในขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่แล้ว ยังมีเรื่องราวที่ปรากฏขึ้นภายหลังที่ท่านได้ถึงแก่อนิจกรรมไปก่อนหลายสิบปี คือท่านมีเชื้อเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ๓ คน ซึ่งได้แต่งตั้งตามรัฐธรรมนูญฉบับเดียวกันบ้าง และต่างฉบับกันบ้าง คือ

(ก) โดยมติของสภาผู้แทนราษฎรตามมาตรา ๑๐ แห่งรัฐธรรมนูญฉบับ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕

๑. เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) บุตรเขยที่เป็นสามีท่านผู้หญิง

ตลับ (ท.จ.ว.) บุตรีของพระยาไชยวิชิตสิทธิสาตรา (นาค) กับคุณหญิง
นวล

ช่วงที่อยู่ในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ คือ ๔ มี.ค.
๒๔๗๗ - ๒๘ ก.ย. ๒๔๘๐ และ ๒ ส.ค. ๒๔๘๐ - ๓๐ ธ.ค. ๒๔๘๐

๒. นายปรีดี พนมยงค์ หลานชายที่เป็นสามีท่านผู้หญิงพูนศุข
พนมยงค์ (ท.จ.ว.) บุตรีของพระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา (ขำ) ซึ่งเป็น
บุตรของพระยาไชยวิชิตสิทธิสาตรา

ช่วงที่อยู่ในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ คือ ๑๖ ธ.ค.
๒๔๘๔ - ๕ ธ.ค. ๒๔๘๘

(ข) ตามระบอบที่คณะรัฐประหาร ๒๔๙๐ ได้ตั้งขึ้น และระบอบ
ภายหลังรัฐประหารนั้น

ท่านผู้นี้คือกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร (พระวรวงศ์เธอ พระองค์
เจ้าธานีนิติ) ซึ่งได้เสกสมรสกับหม่อมประยูร โสณกุล ณ อยุธยา
(ท.จ.ว.) ธิดาของเจ้าพระยาอมราชที่เกิดจากคุณโต บุตรีอีกคนหนึ่งของ
พระยาไชยวิชิตสิทธิสาตรา (นาค)

กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรได้รับแต่งตั้งเป็นอภิรัฐมนตรี บริหาร
ราชการแผ่นดินในหน้าที่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ตามมาตรา ๑๐
ของรัฐธรรมนูญ ฉบับ ๙ พุทธศักราช ๒๔๙๐ ซึ่งมีฉายาว่า “รัฐธรรมนูญ
ฉบับใต้ตุ่ม” ที่คณะรัฐประหาร ๘ พ.ย. ๒๔๙๐ ได้สถาปนาขึ้น

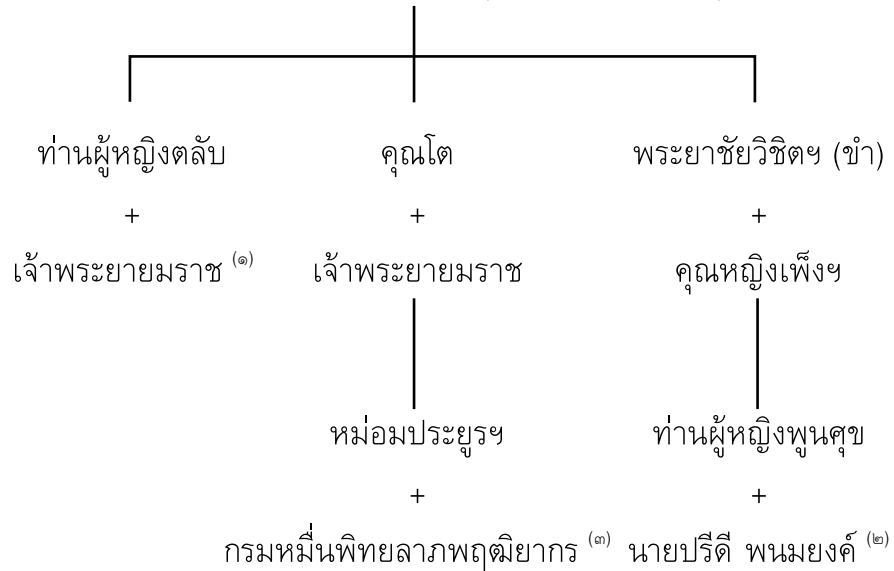
มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ ได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งกรมหมื่นพิทยลาภ
พฤฒิยากร เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ จนถึงพฤศจิกายนปีเดียว
กัน ครั้นเมื่อเดือนพฤษภาคมและกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ ระหว่างที่
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เสด็จพระราชดำเนินต่าง
ประเทศได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรเป็นผู้สำเร็จ
ราชการแทนพระองค์ตลอดเวลาที่ไม่ประทับอยู่ในราชอาณาจักร

พระยาไชยวิชิตสิทธิศาสตรา (นาค ณ ป้อมเพชร์)
กรุงลอนดอน (พ.ศ. ๒๔๒๕)

พระยาไชยวิชิตสิทธิสาตรา (นาค ณ ป้อมเพชร)

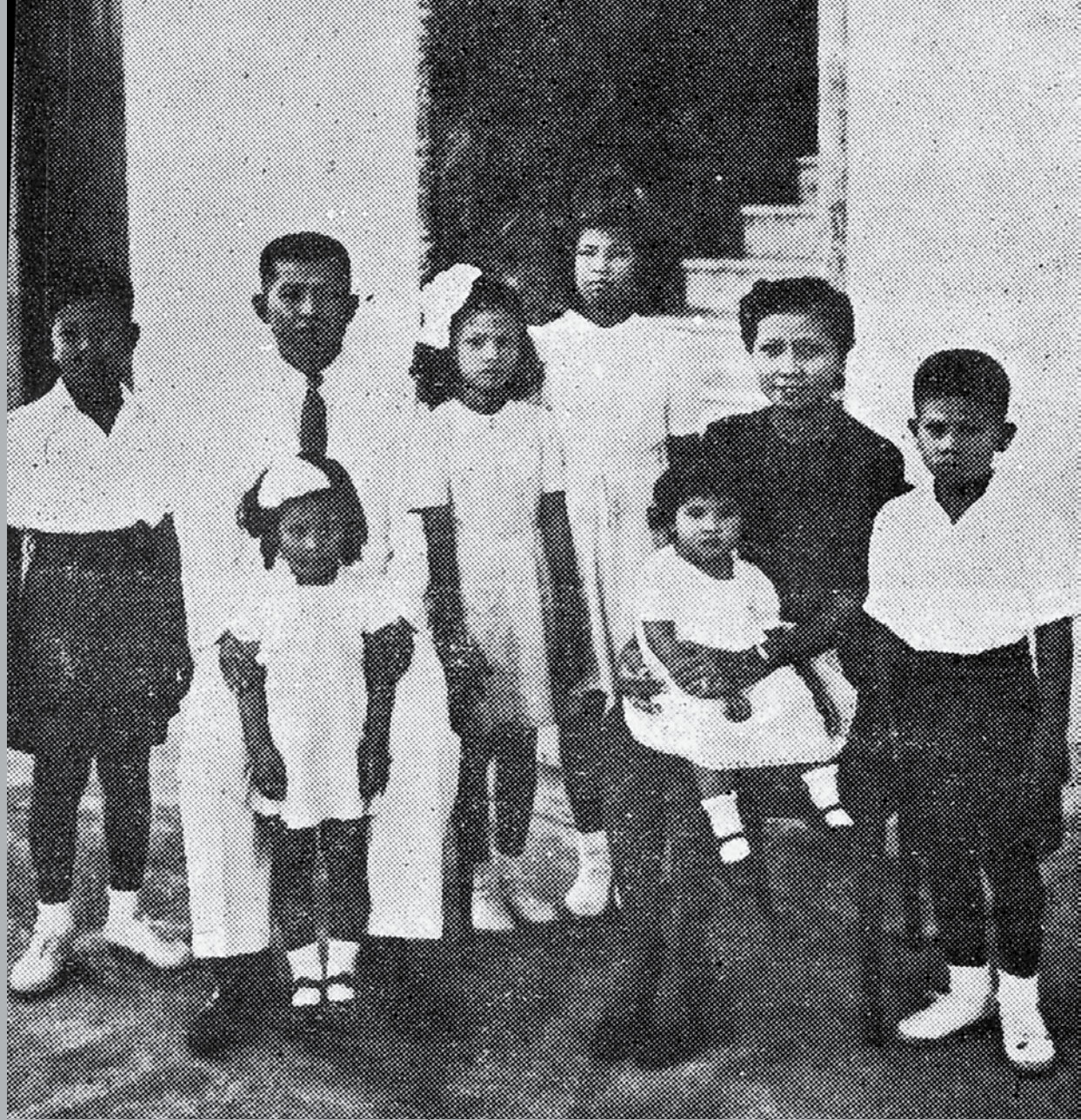

(๑) เคยเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในรัชกาลที่ ๘

(๒) เคยเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในรัชกาลที่ ๘

(๓) เคยเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในรัชกาลปัจจุบัน

ครอบครัวนี้

ภาพถ่ายครอบครัว ปรีดี-พูนศุข รูปแรกและรูปเดียวที่อยู่กันพร้อมหน้าพร้อมตา เพราะหลังจากนั้นครอบครัวก็เผชิญมรสุมทางการเมือง และตกอยู่ในสภาพ "บ้านแตกสาแหรกไม่ขาด"

รัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๐*

เหตุการณ์เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๐ ได้ล่วงเลยมาเกือบ ๕๔ ปีแล้ว วันที่หักเหชีวิตทางการเมืองและเริ่มต้นชีวิตผันผวนของ นายปรีดี พนมยงค์ เรื่องราวในวันนั้นยังคงอยู่ในความทรงจำของ ข้าพเจ้าเสมอมา

ในวันนี้ ด้วยวัย ๘๐ ปี ข้าพเจ้าทบทวนเหตุการณ์हनหลังด้วยใจ อันสงบ มิได้โกรธแค้นหรือคิดอาฆาตมาดร้ายต่อผู้ใด ขณะเดียวกันรำลึกถึงทุกท่านที่เสี่ยงภัยอันตราย ช่วยเหลือนายปรีดีให้พ้นภัยในครั้ง กระนั้นด้วยความขอบคุณ บันทึกฉบับนี้เป็นเพียงความทรงจำของผู้ที่ อยู่ในเหตุการณ์ บรรณาธิการให้สาธารณชนและผู้สนใจได้ติดตามเสี้ยวหนึ่งในประวัติศาสตร์อย่างตรงไปตรงมาตามที่เป็นอยู่ มิได้บิดเบือนหรือ ประูแต่งแต่ประการใด

เพื่อให้ผู้อ่านได้รับความกระจ่างถึงความเป็นมาของเหตุการณ์ ในตอนนั้น ข้าพเจ้าจำเป็นต้องลำดับเรื่องราวของนายปรีดีก่อนเกิด

---

* พิมพ์ครั้งแรกใน มติชน
สุดสัปดาห์, ๒ เมษายน
๒๕๔๔

รัฐประหาร ๒๕๙๐ พอสั่งเขป

นายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งที่ ๓ จนถึงวันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๘๙ การลาออกจากตำแหน่งนี้ เพราะเหตุได้ตรากตรำทำงานฉลองคุณประเทศชาติมาเป็นเวลานานพอสมควร รู้สึกว่าสุขภาพเสื่อมโทรมลง ไม่สามารถปฏิบัติภารกิจของรัฐได้เต็มที่ แต่กระนั้น ด้วยการได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ไว้ในฐานะรัฐบุรุษอาวุโส จึงมีหน้าที่รับปรึกษาราชการแผ่นดิน เพื่อความวัฒนาถาวรของชาติสืบไป

ระหว่างวันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๘๙ - ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๙๐ นายปรีดีได้รับเชิญจากประเทศสัมพันธมิตร ได้แก่ สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส ฯลฯ ไปเยือนประเทศนั้นๆ ในฐานะที่เป็นผู้นำขบวนการเสรีไทย และอาคันตุกะผู้มีเกียรติของประเทศสัมพันธมิตร ซึ่งได้รับการต้อนรับอย่างดีจากผู้นำของประเทศเหล่านั้น

ครั้นเมื่อกลับมาประเทศไทย นายปรีดียังคงพำนักอยู่ที่ทำเนียบทำช่าง ถนนพระอาทิตย์ ซึ่งเป็นบ้านพักของทางราชการตั้งแต่ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ศาลาริมน้ำเป็นเสมือนห้องรับแขกต้อนรับญาติมิตรและบรรดาลูกศิษย์ลูกหา นายปรีดีมีค้อยได้ออกไปนอกบ้านเท่าใดนัก จะไปก็แต่งานเผาศพ

ตอนสายๆ ของวันที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๙๐ หลวงอดุลเดชจรัส

ราวเที่ยงคืนมีแสงไฟส่องเข้ามายังห้องนอนซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของบ้าน ด้านถนนพระอาทิตย์ แสงไฟสว่างจ้าประกอบกับเสียงดังกระหึ่มของเครื่องยนตร์รถถังที่จอดอยู่บริเวณด้านนอกของประตูทางด้านเหนือของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ทำให้ข้าพเจ้าตกใจตื่นรีบลุกออกมาที่บริเวณห้องโถง เห็นวิทยุวางอยู่บนโต๊ะ หนังสือพิมพ์ถูกลมพัดปลิวตกอยู่ที่พื้น

(บัตร พึ่งพระคุณ) ผู้บัญชาการทหารบกได้มาหานายปรีดี อยู่สนทนากันที่ศาลาริมน้ำเป็นเวลานาน พอหลวงอดุลย์ กลับไป ข้าพเจ้าถามนายปรีดีว่าหลวงอดุลย์ มาทำไม เพราะโดยปกติแล้ว หลวงอดุลย์ มักจะมาเวลากลางคืน นายปรีดีเล่าให้ฟังว่าหลวงอดุลย์ มาแจ้งเรื่องข่าวจะมีรัฐประหาร นำโดย พล.ท. ผิน ชุณหะวัณ ขณะนั้นหลวงอดุลย์ ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก ท่านบอกว่าได้จัดการเรียบร้อยแล้ว

ในวันนั้นข้าพเจ้าไปนอนฝัน กลับมาบ้านไม่สบายเป็นไข้ เข้านอนแต่หัวค่ำ

คืนนั้น หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ นายกรัฐมนตรีและหลวงอดุลย์ มารับประทานอาหารค่ำกับนายปรีดี เพื่อปรึกษาข้อราชการ ยังไม่ตึกนักก็ลากลับไป ต่อมาราวเที่ยงคืนมีแสงไฟส่องเข้ามายังห้องนอน ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของบ้านด้านถนนพระอาทิตย์ แสงไฟสว่างจ้าประกอบกับเสียงดังกระหึ่มของเครื่องยนตร์รถถังที่จอดอยู่บริเวณด้านนอกของประตูทางด้านเหนือของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ทำให้ข้าพเจ้าตกใจตื่นรีบลุกออกมาที่บริเวณห้องโถง เห็นวิทยุวางอยู่บนโต๊ะ หนังสือพิมพ์ถูกลมพัดปลิวตกอยู่ที่พื้น ไม่มีแม้แต่เงาของนายปรีดี ซึ่งธรรมดา มักจะนั่งฟังวิทยุและอ่านหนังสือพิมพ์อยู่บริเวณนี้ ข้าพเจ้ารีบลงมาชั้น ๒ ซึ่งเป็นทั้งห้องสมุดและห้องรับแขก เห็นนายปลั่ง มีจุล นักศึกษามธก. ที่คุณปรอง พหูชนม์ อดีตผู้ว่าราชการหลายจังหวัดฝากฝังไว้ให้อยู่ในความ

ดูแล ยืนอยู่ที่ถนนหน้าตึก ข้าพเจ้าถามไปว่า

“ท่านอยู่ไหน?”

ปลั่ง มีจุล ตอบว่า

“ท่านไปแล้วครับ”

พลันได้ยินเสียงปืนกลจากรถถังยิงรัวใส่ตัวตึก ข้าพเจ้าไม่มีเวลาถามต่อไปว่า “ท่านไปไหน? ไปกับใคร?” รีบกลับไปห้องนอนของลูกๆ ที่ชั้น ๓ เรียกลูกๆ มารวมกันในห้องนอนทิศเหนือด้านริมน้ำ เผอิญวันนั้น พรพงา (ชูชาน) สิงหเสนี มาค้างที่บ้านด้วย เธอเป็นบุตรสาวของหลวงสิริราชไมตรี (จรุณ สิงหเสนี) เพื่อนร่วมก่อการ ๒๔๗๕ ของนายปรีดี

“อย่ายิง! ที่นี่มีแต่ผู้หญิงกับเด็ก” ข้าพเจ้าตะโกนร้องสวนเสียงปืนกล

สักครู่เสียงปืนสงบลง ทหารยศนายร้อยนำทหารเข้ามาในทำเนียบ

“พวกเราจะเปลี่ยนรัฐบาล” นายทหารผู้นั้นบอกข้าพเจ้า

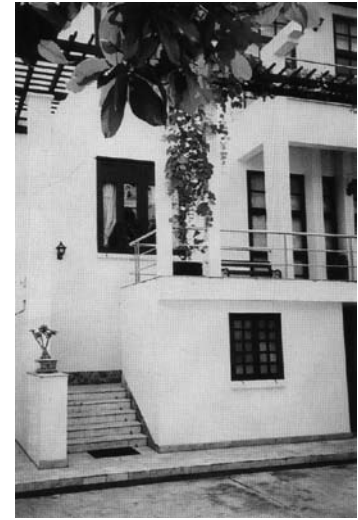
ข้าพเจ้าท้วงทันทีว่า

“ทำไมมาเปลี่ยนที่นี่ ทำไมไม่ไปเปลี่ยนที่สภาแล้ว?”

ทหาร ๔-๕ นาย ตรวจค้นบ้าน หมายถึงตรวจหานายปรีดี

ประมาณ ๔ นาฬิกา หลวงอดุลย มาที่ทำเนียบท่าช้าง

“ผมจัดการเรียบร้อยแล้ว ผมให้พวกเขาไปอยู่ที่ป้อมพระสุเมรุ”

ตรงบันไดนี้ที่พุนศุขได้ตอบทหารของคณะรัฐประหาร ๒๔๙๐

คุณฉลบชัลย์ พलगูร (ขวา)
มาเยี่ยมปรีดี-พูนสุข
ที่บ้านองโตนี ซานกรุงปารีส

หลวงอดุลย์ บอกให้ข้าพเจ้าอุ่นใจว่าไม่มีเหตุการณ์ร้ายแรง ต่อมาไม่นาน หลวงวีรวัฒน์* แม่ทัพท่านหนึ่งก็มาถามทุกข์สุข รุ่งเช้า หนังสือพิมพ์ ฉบับต่างๆ มาทำข่าว มีสเตอร์ Mc.Donald จาก *Bangkok Post* ยังได้นำคำให้สัมภาษณ์ของข้าพเจ้าตีพิมพ์ในฉบับวันรุ่งขึ้น

คุณฉลบชัลย์ พलगูร คุณประยงค์ ฟิงสุนทร (วีระไวทยะ) และญาติมิตรพากันมาเยี่ยมถามข่าว

ช่วงสาย ร.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ นำทหารมาตรวจค้นบ้านอีกรอบ

---

* พล.ต.หลวงวีรวัฒน์โยธิน ผู้บัญชาการกองพล ๑

หนึ่ง ทั้งคัน ทั้งเรือเอกสารที่มีอยู่ เป้าหมายยังคงเป็นการค้นหานายปริดี

คุณฉลวยชัย กัลยาณมิตรของครอบครัวได้แสดงความกล้าหาญ โดยยื่นขวางกั้นไม่ให้ ร.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ กับพวกเข้าไปเรือคัน บริเวณโรงรถที่เป็นมุมอับโดยพลการ แต่ให้ตรวจค้นโดยมีคนในบ้าน ทำข้างเฝ้ามองไม่ให้พลาดสายตา เพื่อป้องกันการ “เล่นไม่ซื่อ” ของพวกนั้น

ในที่สุด คณะรัฐประหารก็คว้าน้ำเหลว ไม่สามารถจับตัวนายปริดี กลับไปด้วย จึงถอยกลับไป

เมื่อเห็นว่าอยู่ทำเนียบทำข้างไม่ปลอดภัย ขนาดตัวตึกด้านห้องพระยังโดนกระสุนปืนกลเจาะทะลวงนกรระจอก ข้าพเจ้าจึงพาลูกๆ หวีร้อนไปพึ่งเย็นที่บ้านท่าเกษม ซึ่งเป็นบ้านของเจ้าพระยารามราฆพ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่สมัยรัชกาลที่ ๖ ที่ข้าพเจ้าเคารพนับถือ

บ้านท่าเกษมอยู่ไม่ไกลจากทำเนียบทำข้างนัก ปัจจุบันเป็นโรงพิมพ์ธนบัตรของธนาคารแห่งประเทศไทย

ท่านเจ้าของบ้านอนุญาตให้ข้าพเจ้ากับลูกๆ พักที่เรือนญาติวาริรัตน์ ซึ่งเป็นที่พำนักของหลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์กับภรรยา

กลางวันกลับมาที่ทำเนียบทำข้าง กลางคืนไปค้างที่บ้านท่าเกษม ต่อมาข้าพเจ้าย้ายมาบ้านป้อมเพชร ถนนสีลม ซึ่งเป็นบ้านของคุณแม่ข้าพเจ้า

หลังจากเหตุการณ์ในคืนนั้น ข้าพเจ้ายังไม่ได้ข่าวนายปรีดีเลย รุ่งขึ้น วันที่ ๙ พฤศจิกายน มีสเตอร์ Doll ที่ปรึกษาการคลังของรัฐบาล สยามที่คุ้นเคยกับนายปรีดีและข้าพเจ้าเป็นอย่างดีมาพบ และแจ้งให้ ทราบว่านายปรีดีอยู่อย่างปลอดภัยที่กรมสรรพากร บางนา ต่อจากนั้น ไม่นาน ด้วยความช่วยเหลือของ พล.ร.ต. ทหาร ข้าหิรัญ อดีตผู้ก่อการ เปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ นายปรีดีได้ไปหลบภัยที่กรมนาวิก โยธินัสต์หีบ

ข้าพเจ้าเดินทางไปพบนายปรีดีที่ัสต์หีบ และได้ถามการผลงุภัย ในคืนวันที่ ๘ พฤศจิกายน ซึ่งได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า

นายปรีดีเชื่อตามที่หลวงอดุลย์ บอกไว้เมื่อค่ำของวันที่ ๗ พฤศจิกายน ว่า “ผมจัดการทุกอย่างเรียบร้อยแล้ว” จึงไม่ได้เฉลียวใจและ เตรียมใจว่าจะมีเหตุการณ์ร้ายแรงประชิดตัว

ปกตินายปรีดีนอนตึกอยู่แล้ว ขณะนั่งอ่านหนังสือพิมพ์ท่ามกลาง ความเงียบตึกสงัด แสงไฟจากรถถัง และเสียงสายพานรถถังกระทบ พื้นถนน ทำให้นายปรีดีคิดว่าคณะรัฐประหารเอาจริงแน่ ไม่มีเวลาปลุก ข้าพเจ้ามาบอกกล่าวใดๆ จากห้องสมุดชั้น ๒ ลงบันไดเล็กไปด้านหลัง ตึกที่อยู่ริมน้ำเจ้าพระยา โชคช่วยนายปรีดี เรือจ้างลำหนึ่งจอดอยู่ไม่ไกล จากศาลาริมน้ำ นายปรีดีพร้อมด้วย ส.ต.อ. บั้ว กลางการ ส.ต.ท. สิงโต ไทรย้อย และพลตำรวจ จุล แสงจักร ได้ลงเรือจ้างลำนั้น

เรือจ้างลอยลำกลางลำน้ำเพื่อดูเหตุการณ์สักหนึ่ง แล้วจึงไปบ้าน
ขุนลิขิตสุรการ (ตั้ง ทรรพวุธ) อดีตข้าราชการสำนักพระราชวังและอดีต
เสรีไทย ที่อยู่หัวมุมปากคลองบางกอกน้อย ตรงกันข้ามกับสถานีรถไฟ
บางกอกน้อย

นายปรีดีไม่ได้มีเงินติดตัวมาด้วย จึงต้องขอยืมเงินขุนลิขิตฯ
นอกจากนั้นขุนลิขิตฯ ยังได้ให้หมวกสักหลาดมาใบหนึ่งเพื่อใส่อำพราง
ซึ่งก็ได้ผล หลังจากเปลี่ยนมานั่งเรืออีกลำหนึ่ง ผ่านหน้าบ้านหลวง
อนุการสารบรรณ (ละมุน สังขพิชัย) ผู้เป็นญาติข้าพเจ้ากำลังอาบน้ำที่
ทำน้ำยังจำนายปรีดีไม่ได้เลย ขุนลิขิตฯ กับบุตรชายช่วยกันแจวเรือพา
นายปรีดีผ่านลำคลองต่างๆ จนในที่สุดพามาส่งที่พระราชวังเดิม อันเป็น
ที่ตั้งของกองทัพเรือ

จากนั้น นายปรีดีได้ไปพักพิงที่กรมสรรพาวุธ บางนาระยะสั้นๆ
ก่อนที่จะขึ้นเรือยามฝั่งขนาดเล็กไปยังกรมนาวิกโยธิน สัตหีบ

ข้าพเจ้าขอคัดข้อความตอนหนึ่งในหนังสือ **ชีวิตผันผวนของ
ข้าพเจ้า และ ๒๑ ปีที่ลี้ภัยในสาธารณรัฐราษฎรจีน** ที่นายปรีดีเขียนไว้
เป็นการฉบับบันทึกนี้

คืนวันเดียวกับที่เกิดรัฐประหาร ข้าพเจ้าได้หลบหนีทหารที่
ล้อมรอบบ้านพักออกไปได้อย่างหวุดหวิด และข้าพเจ้าได้ไปพัก

ปรีดี ขณะลี้ภัยไปสิงคโปร์
(พ.ศ. ๒๔๙๐)

อาศัยอยู่กับเพื่อนทหารเรือที่ฐานทัพเรือสัตหีบอยู่ระยะเวลาหนึ่ง เพื่อหลีกเลี่ยงการต่อสู้อะหว่างคนไทยด้วยกันเอง ข้าพเจ้าจึงตัดสินใจเดินทางออกจากเมืองไทย ลี้ภัยไปอยู่ในสิงคโปร์ก่อน โดยรอคอยเวลาที่เหมาะสมในการเดินทางกลับบ้านเกิดเมืองนอนอย่างสันติ

ข้าพเจ้าพร้อมด้วยเพื่อน ได้ไปพบนาวาเอกสแตรทฟอร์ด เดนิส ซึ่งเคยร่วมต่อสู้อะหว่างสงคราม ภายใต้การนำของลอร์ด เมานท์แบตเตน และขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรือของสถานเอกอัครราชทูตอังกฤษ เพื่อขอให้ติดต่อกับทูตอังกฤษ แจ้งให้ทราบถึงความประสงค์ของข้าพเจ้าในการเดินทางไปสิงคโปร์ในฐานะผู้ลี้ภัยทางการเมือง นาวาเอกเดนิสและนาวาเอกการ์เดส ผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรืออเมริกันได้ช่วยกันนำข้าพเจ้าออกจากท่าเรือกรุงเทพฯ จนกระทั่งออกไปยังทะเลลึกโดยเรือยนต์ของการ์เดส ซึ่งนำโดยการ์เดสเองพร้อมด้วยภรรยาและน้องภรรยา ต่อมาเราก็ลงเรือบรรทุกน้ำมันของอังกฤษมุ่งหน้าไปยังสิงคโปร์ กับตันเรือบรรทุกน้ำมันและเจ้าหน้าที่ประจำเรือได้ต้อนรับเราอย่างอบอุ่น และอำนวยความสะดวกอย่างดียิ่ง

ภรรยา, วัฒนชาติ
/ / /

แต่งงานครบ ๑๗ ปี ทำเนียบท่าช้าง พ.ศ. ๒๕๕๕

ขบวนการประชาธิปไตย ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒*

คณะรัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน ๒๕๖๐ ได้ใช้ความรุนแรงทำลายระบอบประชาธิปไตย ยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ ๒๕๖๑ ยุบสภาผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้ง เป็นเหตุให้ประเทศไทยตกอยู่ในอำนาจของเผด็จการทหาร

นายปรีดีซึ่งลี้ภัยอยู่ที่เมืองกวางโจว (ภายใต้การปกครองของจีนคณะชาติ) ครุ่นคิดเสมอว่าจะฟื้นฟูระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทยได้อย่างไร จนกระทั่งมิตรสหายในประเทศ แจ้งให้นายปรีดีทราบว่าสถานการณ์พร้อมแล้ว นายปรีดีจึงลอบกลับประเทศไทย

เวลา ๒๑ น. ของวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒ นายปรีดีพร้อมด้วยมิตรสหายมุ่งหน้าไปยังมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง นายปรีดีได้สั่งการให้กองหน้าเข้าไปปลดอาวุธกองทหารรักษาพระบรมมหาราชวัง ไม่มีการต่อต้านการจู่โจมอย่างนับพลันของกองหน้าขบวนการประชาธิปไตย ดังนั้นภายในเวลา ๑๕ นาทีก็สามารถเข้าไปตั้งกองบัญชาการที่นั่น ขบวนการฯ สามารถยึดสถานีวิทยุกรรมโฆษณา

---

* บันทึกไว้เมื่อ
เดือนพฤศจิกายน ๒๕๔๔

การไว้ได้ ในคืนวันที่ ๒๖ และ ๒๗ กุมภาพันธ์ มีการต่อสู้ประปราย
ระหว่างฝ่ายขบวนการประชาธิปไตยกับฝ่ายรัฐบาล

กำลังสนับสนุนขบวนการประชาธิปไตยจากฝ่ายทหารเรือถูกสกัด
กั้นโดยกองกำลังฝ่ายรัฐบาล เวลา ๖.๐๐ น. ของวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์
กองทหารของรัฐบาลซึ่งบัญชาการโดย พล.ต. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้สั่งให้
ยิงถล่มพระบรมมหาราชวัง อันเป็นที่มั่นของฝ่ายขบวนการฯ

นายปรีดีเขียนเล่าเหตุการณ์ในตอนนั้นว่า

“เมื่อเห็นว่ากำลังสนับสนุนของเราเดินทางมาไม่ทันเวลา และเพื่อ
หลีกเลี่ยงการทำลายสถานที่ทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัตถุที่ล้ำค่า
ของชาติในพระบรมมหาราชวัง ข้าพเจ้าจึงสั่งการให้กองกำลังถอยร่นมา
อยู่ในกองบัญชาการทหารเรือที่พระราชวังเดิม ข้าพเจ้าได้จัดการให้
เพื่อนร่วมขบวนการฯ ซ้ำมแม่น้ำไปด้วยเรือซึ่งนายพลเรือผู้หนึ่งเป็นผู้
จัดหาให้

ส่วนข้าพเจ้าจะอยู่ที่กองบัญชาการทหารเรือ เพื่อรอคอยกำลัง
สนับสนุน

ระหว่างนั้น กองกำลังของฝ่ายรัฐบาลควบคุมพระนครไว้ได้ทั้งหมด
แล้ว การก่อการเมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ของข้าพเจ้าจึงประสบความสำเร็จ
ล้มเหลว ซึ่งต่อมาเรียกกันว่า ‘กบฏวังหลวง’” (บางตอนจากหนังสือ
“ชีวิตอันผันผวนของข้าพเจ้าและ ๒๑ ปีที่ลี้ภัยในสาธารณรัฐราษฎรจีน”)

บ้านสวนนางเกลือ

เวลาเที่ยงคืนของวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ นาวาตรีมนัส จารุภา ได้ นำนายปรีดีไปยังที่หลบซ่อนแห่งหนึ่ง เป็นบ้านของญาติสนิทข้าพเจ้า ครั้นอยู่ที่นั่นนาน ก็เกรงว่าจะไม่ปลอดภัย จำต้องรีบดำเนินการขยับขยาย วันต่อมา นายปรีดีได้ย้ายมาอยู่ “บ้านพูนสุข” ถนนสีลม ซึ่งว่างจากการ ให้เช่า

ในที่สุด สุธี โอบอ้อม คนที่ข้าพเจ้าไว้ใจได้เพราะรู้จักมา ๓ ชั่วโมง ได้จัดการให้นายปรีดีไปหลบซ่อนที่บ้านนางเกลือ อยู่ในอาณาบริเวณ ๒๐ กว่าไร่ของบริษัทเกลือไทย ผังธนบุรี ริมแม่น้ำเจ้าพระยา (บริเวณอาคาร สุภาคารในปัจจุบัน)

ผู้ที่เอื้อเฟื้อสถานที่หลบซ่อนให้นายปรีดี คือ คุณอุตร รัชษมณี เพื่อนรักของสุรี โอบอ้อม นายปรีดีและข้าพเจ้าไม่เคยรู้จักมักคุ้นกับคุณอุตร รัชษมณี มาก่อนเลย คืบวันที่ ๒ ของการไปอยู่ที่บ้านสวนฉางเกลือ ข้าพเจ้าได้ไปเยี่ยมนายปรีดี นายปรีดีปรารถนาว่า เกรงใจเจ้าของบ้านเหลือเกิน ไม่ทราบว่าจะอยู่ได้นานเท่าใด แต่แล้วนายปรีดีจำต้องหลบซ่อนอยู่ที่บ้านสวนฉางเกลือเป็นเวลา ๕ เดือนกว่า

ตอนกลับจากเยี่ยมนายปรีดีที่บ้านสวนฉางเกลือ คุณอุตรนั่งเรือจ้างมาส่งข้าพเจ้าที่ท่าเรือสาทร ใกล้ฟ้าสว่าง รถรางบนถนนสีลมออกเดินรถแล้ว ผู้คนเริ่มออกมาทำกิจวัตรประจำวันแต่เช้ามีด ข้าพเจ้าเดินจากบางรักผ่านป่าช้ากวางตุ้ง ป่าช้าสารสิน ป่าช้าซาเวียร์และป่าช้าคาทอลิก เพียงคนเดียว กลับมาถึงบ้านป้อมเพชร (ปัจจุบันได้ถูกเวนคืนเป็นช่วงหนึ่งของถนนนราธิวาสราชนครินทร์ และอาคาร I.T.F.) ก่อนที่คนในบ้านจะตื่น

ตลอดระยะ ๕ เดือนกว่านี้ ข้าพเจ้าไปบ้านสวนฉางเกลือเพียงครั้งเดียว การติดต่อกับนายปรีดีได้ให้อัญชนา ภรรยาของสุรี โอบอ้อม เป็นผู้ติดต่อ

ขณะอยู่บ้านสวนฉางเกลือ นายปรีดีรู้สึกเป็นทุกข์กับข่าวคราวมิตรสหายที่ถูกจับกุมและต่อมาบางคนศาลอาญาได้ตัดสินจำคุกเป็นเวลาเกือบ ๘ ปี ส่วนบางคนหนีหลบหนีจากการจับกุมไปได้ ได้หลบซ่อนในต่าง

คุณอุตร รัชษมณี (ซ้าย)
อัญชนา โอบอ้อม (ขวา)

จังหวัดบึง ในประเทศเพื่อนบ้านบ้าง นายปรีดียังรู้สึกเสียใจกับข่าวที่ ๔
อดีตรัฐมนตรี และอดีต ส.ส. ภาคอีสาน ได้แก่ คุณทองอินทร์ ภูริพัฒน์
คุณถวิล อุดล คุณจำลอง ดาวเรือง และคุณทองเปลว ชลภูมิ ซึ่งไม่ได้
ร่วมการก่อการชบวนการประชาธิปไตย ๒๖ กุมภาพันธ์ ก็ถูกตำรวจ
จับกุมและถูกสังหารอย่างทารุณ ซึ่งตำรวจได้อ้างว่าเป็นฝีมือของ “โจรจีน
มลายู” ที่มาชิงตัวผู้ต้องหา

นอกจากนี้ พ.ต. โผน อินทรทัต พ.ต.อ. บรรจงศักดิ์ ชีพเป็นสุข
ก็ถูกสังหารในขณะที่ถูกจับกุมโดยนายตำรวจอัศวินของ พล.ต.อ. เผ่า
ศรียานนท์ ส่วนคุณทวี ตะเวทิกุล ได้แยกย้ายหลบหนีไปหลังขบวนการ
ประชาธิปไตยประสบความสำเร็จ พร้อมกับคุณประสิทธิ์ ลูลิตานนท์
และคุณพร้อม ลูลิตานนท์ โดยไปทางจังหวัดสมุทรสาครและสมุทร-
สงคราม ต่อมาตำรวจได้จับกุมและสังหารคุณทวี ตะเวทิกุล เหตุการณ์
อันน่าเศร้าสลดใจทำให้นายปรีดีและข้าพเจ้ามีความเสียใจเป็นอย่างยิ่ง
ต่อการจากไปของมิตรร่วมอุดมการณ์ด้วยน้ำมือของฝ่ายอธรรม

หลายสิบปีต่อมา คุณอุตร รัชษมณี เปิดเผยความในใจเหตุการณ์
ในหนหลังว่า เขามีความศรัทธาในตัวนายปรีดี เห็นว่าเป็นคนที่มีความ
ปรารถนาดีต่อบ้านเมือง และรับใช้ชาติด้วยความซื่อสัตย์สุจริต จึงไม่
ลังเลที่จะให้ความช่วยเหลือ ให้ที่พักพิงแก่นายปรีดีขณะนั้น

ข้าพเจ้าประทับใจและรำลึกอยู่เสมอในความกล้าหาญเสียสละของ คุณอุตร รัชมณี และครอบครัว ที่ไม่หวั่นเกรงภัยอันตรายและไม่เห็นแก่ อามิสสินจ้างหรือลาภยศใดๆ ซึ่งขณะนั้นรัฐบาลได้ให้สินบนนำจับนาย ปรีดีด้วยจำนวนเงินที่สูงมาก

เมื่อนายปรีดีเห็นว่าไม่มีทางก่อการขบวนการประชาธิปไตยได้อีก จึงตัดสินใจเดินทางออกจากประเทศไทยไปปักกิ่ง ซึ่งเพิ่งได้รับการ ปลดปล่อยโดยกองทัพปลดแกราชภวรัฐจีน ภายใต้การนำของพรรคคอมมิวนิสต์จีน

นายปรีดีได้มอบหมายให้ข้าพเจ้าจัดหาเส้นทางหลบหนีครั้งใหม่ เพราะไว้วางใจและเชื่อใจข้าพเจ้าว่าจะทำสำเร็จ ข้าพเจ้าวางแผนปฏิบัติการ ไว้เป็นวันที่ ๖ สิงหาคม อันเป็นวันครบรอบวันตายของป้าลูกจันทน์ มารดานายปรีดี ข้าพเจ้าภาวนาให้ป้าลูกจันทน์คุ้มครองให้นายปรีดี รอดพ้นจากภัยอันตรายทั้งปวง

ข้าพเจ้าติดต่อขอความช่วยเหลือจากคุณมิ่ง เล่าห์เรณู อดีต ส.ส. จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ที่มีกิจการการประมงตั้งแต่หัวหินจนถึง บางสะพาน คุณมิ่งได้ให้ยืมเรือประมง ๑ ลำ

ข้าพเจ้าได้นัดพบ ร.ต. อมฤต วิสุทธิธรรม ร.น. และคุณอุตร รัชมณี กับสุธี โอบอ้อม ที่สวนลุมพินีทางด้านถนนราชดำริ ลับตาผู้คนที่มาเที่ยวสวน เพื่อปรึกษาเรื่องการเดินทางของนายปรีดี ปลายัรบฎไป

ข้าพเจ้าประทับใจ และรำลึกอยู่เสมอในความกล้าหาญเสียสละของ คุณอุตร รัชมณี และครอบครัว ที่ไม่หวั่นเกรงภัยอันตรายและไม่เห็นแก่ อามิสสินจ้างหรือลาภยศใดๆ ซึ่งขณะนั้นรัฐบาลได้ให้สินบนนำจับนายปรีดีด้วยจำนวนเงินที่สูงมาก

ร.ต.อมฤต วิสุทธีธรรม (ร.น.)
และภรรยา เยือนปรีดี
ที่บ้านองโตนี่

จอดที่บ้านพีสารี ถนนสุรวงศ์ แล้วเราสองแม่ลูกนั่งรถสามล้อตรงไปยัง
ที่นัดพบ ที่ทำเช่นนี้ ก็เพื่อเลี่ยงการติดตามของสายลับตำรวจที่เฝ้าอยู่
หน้าบ้านบ็อมเพอร์ ถนนสีลม อยู่ตลอดวัน

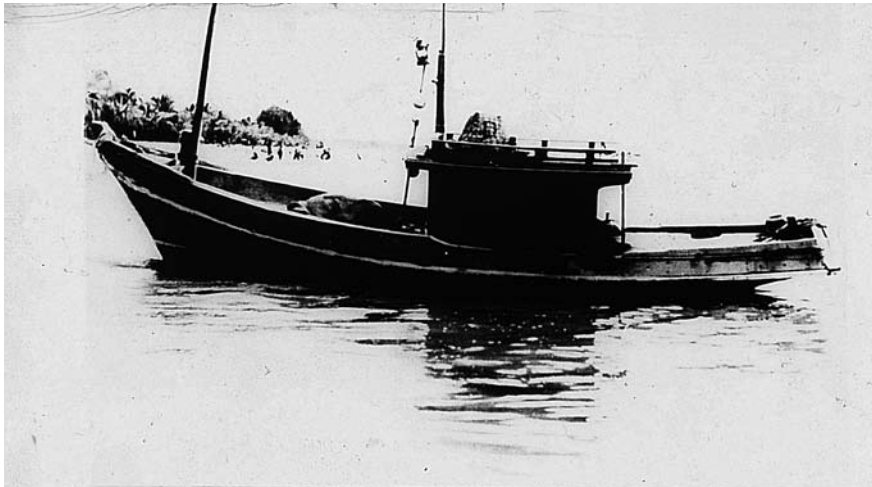
ร.ต. อมฤต วิสุทธีธรรม ร.น. คือกัปตันเรือประมงที่นำนายปรีดี
สู่ทะเลจีนใต้ เป็นผู้กล้าหาญอีกท่านหนึ่งที่ข้าพเจ้าจดจำไว้ในใจ

ข้าพเจ้าเห็นว่าผู้ที่ประจักษ์แจ้งการเดินทางในครั้งกระนั้น ไม่มีใคร
จะรู้จริงไปกว่านายปรีดี จึงขอนำข้อความที่นายปรีดีบันทึกไว้มอบให้
ผู้อ่านได้ติดตามต่อไป

วันที่ ๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ เวลา ๑๙.๐๐ น. เราพากันลงเรือประมงเล็กๆ นั้น (เรือประมงเล่นทวนน้ำเจ้าพระยาไปรับนายปรีดีที่ทำเรือบ้านสวนฉางเกลือ—พูนศุข) ที่เลือกเดินทางเวลานี้ ก็เพื่อให้มาถึงด่านศุลกากรด่านแรกตอนค่ำก่อนด่านปิดไม่กี่นาที ทั้งนี้เพื่อไม่ให้ต้องเสี่ยงต่อการตรวจอย่างละเอียดลออ วิธีการนี้ได้ผลดี เราผ่านไปได้อย่างง่ายดาย เรือประมงลำเล็กไปถึงบ่อมพระจุลฯ ซึ่งเรือตอร์ปิโดของหน่วยลาดตระเวนจอดอยู่ เพื่อตรวจตราบรรดาเรือต่างๆ ก็ปัดหน้าเรือประมงเข้าหาเรือตอร์ปิโดอย่างใจเย็น และนายทหารชั้นประทวน ๒ คนก็ลงมาตรวจเรือ เมื่อเขาไม่พบสิ่งใดผิดปกติเกี่ยวกับสินค้าหนีภาษี ผู้บังคับการจึงสั่งให้ปล่อยเรือของเราผ่านไปได้ เราจึงเดินทางเล่นเลียบชายฝั่ง มุ่งเดินทางต่อไปทางใต้ (ต่อมาในภายหลัง นายปรีดีเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า คืนวันนั้นฝนตกพริ้วๆ ทำให้เรือเล่นซำกว่าปกติ เมื่อไปถึงด่านศุลกากร น่าจะถึงเวลาปิดด่านแล้ว โชคดีว่านาฬิกาบนดำนเดินช้าไป ๕-๑๐ นาที ทุกอย่างจึงเป็นไปตามแผน ส่วนตอนที่เรือประมงไปจอดเทียบเรือตอร์ปิโดเพื่อการตรวจค้นนั้น นายทหารเรือชั้นสัญญาบัตรมีแต่เล่นไฟกันเพลิน ไม่ได้ลงมาตรวจเรือประมงด้วยตนเอง ถ้ามีจะนั้นอาจจะมีคนจํานายปรีดีหรือไม่ก็จําปัดนมฤต อติตนายทหารราชนาวิกได้—พูนศุข)

ตามกฎหมายของไทยไม่อนุญาตให้เรือหาปลาที่มีระวางขับ
น้ำน้อยกว่า ๕ ตันและจดทะเบียนในกรุงเทพฯ แล่นออกไปไกล
เกินกว่า ๒๕๐ กม. จากชายฝั่งทะเลตอนใต้ แต่เราจำต้องละเมิด
กฎหมาย เพื่อเดินทางออกไปไกลกว่า ๑,๕๐๐ กม. เพื่อการนี้
เราจำเป็นต้องระมัดระวังอย่างยิ่ง เพื่อหลีกเลี่ยงการตรวจจับจาก
เรือลาดตระเวน เข้าวันหนึ่ง ขณะที่เราเดินทางออกห่างกรุงเทพฯ
ประมาณ ๘๐๐ กม. ทันใดนั้น ข้าพเจ้าแลเห็นเรือรบหลวงลำหนึ่ง
จอดอยู่ปากแม่น้ำสายเล็กๆ ทางชายฝั่ง ในสถานการณ์เช่นนั้น
ทุกคนรู้สึกลำบากใจมาก ถ้าเดินทางต่อไป จะต้องถูกเจ้าหน้าที่
รัฐบาลจับกุมอย่างไม่ต้องสงสัย แต่ถ้าจะกลับทางทิศเหนือ เรือรบ
ลำนั้นก็อาจสงสัยและยิงใส่ได้ ใน ๒ กรณีนี้ต้องเสี่ยงต่อการถูก
เรือรบจับกุม แต่โชคดีราวปาฏิหาริย์ เรือหาปลาลำหนึ่งได้ออกจาก
ฝั่งไปทางเสาที่ผูกติดกับโป๊ะเพื่อดักปลา เสาเหล่านี้ตั้งอยู่ระหว่าง
เรือรบกับเรือประมงของเรา กัปตันจึงเบนหัวเรือไปทางเสาเหล่านี้
แล้วผูกเรือไว้รอชาวประมง

เมื่อชาวประมงมาถึง เราก็ซื้อปลาบ้าง เพื่อหันเหให้เรือรบ
ลำนั้นคิดว่า เราเดินทางมาเพื่อเจรจากับชาวประมงที่นั่นโดย
เฉพาะ หลังจากการอำพรางเช่นนั้นแล้ว จึงหันเรือกลับไปทางเหนือ
เพื่อทำที่ว่าเดินทางกลับไปกรุงเทพฯ

เรือประมงที่นำปรีดีรัยไปสิงคโปร์
(พ.ศ. ๒๔๙๒)

อันที่จริง เมื่อเรือแล่นมาไกลได้ ๑๐ กม. ก็หยุดที่โค้งชายฝั่งแห่งหนึ่ง ซึ่งช่วยกำบังเรือของเราให้พ้นจากสายตาเรือรบจนกระทั่งถึง ๒๓ น. กัปตันจึงตัดสินใจเสี่ยงภัยออกไปทะเลลึกทางตะวันออกนอกน่านน้ำไทย เดชะบุญ คิโนนั้นคลื่นลมสงบมาก และเมื่อออกมาได้ไกลพอควร ก็หันเรือไปทางใต้ วันรุ่งขึ้นเดินทางมาถึงเขตน่านน้ำทะเลลึกของไทย กัปตันหันเรือไปทางตะวันออกและเข้าสู่เขตน่านน้ำทะเลมลายูของอังกฤษ

เรือแล่นเลียบไปตามชายฝั่งตะวันออกของมลายู และมาจอดที่เกาะเล็กๆ แห่งหนึ่งเพื่อหยุดพัก และมุ่งหน้าต่อไปทางใต้ พอตกคำก็เกิดลมพายุ ต้องจอดเรือประมงใกล้หมู่บ้านแห่งหนึ่ง

ชายฝั่งมลายูของอังกฤษ เจ้าหน้าที่ตำรวจมลายู ๒-๓ นาย มาตรวจเรือ และขู่ว่าจะจับกุม ภายหลังได้พูดคุยและได้ให้เงิน จำนวนหนึ่งแก่พวกเขาแล้ว พวกเขาก็สัญญาว่า จะให้เราพักอยู่ที่ นั้นในช่วงที่มีพายุ ข้าพเจ้าคิดว่า พวกเขาคงจะแจ้งจับเราแน่ แต่ เราก็คงจะไม่ถูกจับระหว่างเกิดพายุ ดังนั้นก่อนที่พายุจะสงบ ราบเรียบ เราได้ออกเดินทางจากชายฝั่งนั้น เพื่อแล่นออกไปยัง ทะเลลึกนอกเขตน่านน้ำมลายูของอังกฤษ จากนั้นเดินทางต่อไป ทางใต้ อย่างเข้าวันที่ ๒ เราก็มายังเขตน่านน้ำสิงคโปร์ เนื่องจากการเดินทางใช้เวลาไม่ถึง ๑๐ วัน และเพื่อนชาวจีนก็ยังไม่ถึงที่ นัดพบ เราจึงเดินทางต่อไปยังเกาะบาหลีของอินโดนีเซีย ซึ่งขณะ นั้นอยู่ในความปกครองของฮอลแลนด์ เกาะนี้เป็นศูนย์กลางสินค้า หนีภาษี เป็นที่ที่รัฐบาลฮอลแลนด์อำนวยความสะดวกแก่เรือไม่ว่า สัญชาติใด เราพักอยู่ที่นั่นเป็นเวลา ๒-๓ วัน จนกระทั่งครบ กำหนดนัด จากเกาะนี้เดินทางไปสิงคโปร์เพื่อพบเพื่อนที่นั่น (คุณ ยังกุยเป็นผู้จัดการบริษัทโหวงฮกในขณะนั้น—พูนศุข) ขณะที่เข้า ใกล้ท่าเรือสิงคโปร์ มีเรือลาดตระเวน ๒ ลำ ซึ่งบัญชาการโดยชาว มลายูตรวจตรา แต่พวกเขาไม่พบอะไรที่ผิดปกติ ด้วยความใจเย็น ตามเคย ก็ปัดันได้จอดเรือประมง ณ ท่าจอดเรือในสิงคโปร์ เพื่อน ชาวจีนซึ่งเดินทางมาจากกรุงเทพฯ ได้มาพบที่นั่น เพื่อปรึกษากัน

ถึงแผนการเดินทางไปยังฮ่องกง ระหว่างที่รอคอยอยู่นั้น ได้เข้าพักที่บ้านศิษย์คนหนึ่งของข้าพเจ้า ที่ขณะนั้นลี้ภัยในสิงคโปร์ (คุณไสว สุทธิพิทักษ์—พูนศุข) ซึ่งอยู่ใกล้กองบัญชาการตำรวจโดยที่ตำรวจไม่รู้เรื่องราวอะไรเลย

ต่อมาไม่กี่วัน ข้าพเจ้าหลบลงเรือเดินทะเลไปยังฮ่องกงด้วยความช่วยเหลือของเพื่อนชาวจีนที่ไม่ใช่ชาวคอมมิวนิสต์

ที่ฮ่องกง ตัวแทนพรรคคอมมิวนิสต์จีนได้ส่ง ‘ซุน’ ชาวจีนโพ้นทะเลมาต้อนรับ เพื่อร่วมเดินทางไปกับเราจนถึงเมืองปักกิ่ง ซุนเป็นน้องชายของเหลียง อดีตนายทหารก๊กมินตั๋ง ซึ่งรัฐบาลจีนคณะชาติได้มอบหมายหน้าที่ให้รับรองคณะผู้แทนเสรีไทยที่ส่งไปจุงกิงระหว่างสงคราม อันที่จริง เหลียงเป็นเพียงผู้ฝึกฝัพรรคคอมมิวนิสต์จีน ซึ่งเราได้กล่าวถึงแล้วในตอนที่ ๖ ของบทที่ ๔

เราพักอยู่ในอพาร์ทเมนต์ที่นายสงวน ตูลาร์ักษ์ อดีตเอกอัครราชทูตเข้าไว้ ณ ที่นี้ พล.ร.ต. ถวัลย์ อ่างนาวาสวัสดิ์ อดีตนายกรัฐมนตรีกี๋เคยพำนักอยู่ภายหลังที่การก่อการเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ ประสบความล้มเหลว

เข้าวันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๒ เพื่อน ๔ คนและข้าพเจ้าได้ลงเรือเดินทะเลที่มีระวางขนน้ำ ๓,๐๐๐ ตัน เรือลำนี้เป็นของพ่อค้าชาวจีน แต่จดทะเบียนเป็นเรือสัญชาติอังกฤษ เพื่อ

ป้องกันมิให้จีนคณะชาติยึดเรือลำนี้ เจ้าหน้าที่อังกฤษจึงออกไป
รับรองของท่าเรือให้ โดยระบุว่า เมืองท่าปลายทางของการเดิน
ทางครั้งนี้อยู่ที่อินซอนในเกาหลีใต้

ผู้ร่วมเดินทางคนอื่นๆ ได้แก่ ผู้รักประชาธิปไตยชาวจีนจาก
ฮ่องกง ซึ่งพรรคคอมมิวนิสต์จีนเชิญให้เข้าร่วมประชุมสภาที่
ปรึกษาการเมืองของราษฎรจีน ก็ทยอยลงเรือลำเดียวกันนี้

ผู้เดินทางบางคนที่รู้วิธีที่จะตกลงกับเจ้าหน้าที่ศุลกากร ส่วน
เรานั้นได้ยอมให้ศุลกากรักษ์และกองตรวจคนเข้าเมืองของอังกฤษ
ค้นกระเป๋าของเราที่ห้องพักผู้โดยสาร โดยคิดว่าศุลกากรักษ์ที่ฮ่องกง
ไม่กล้าฉวยโอกาสต่อหน้าผู้บังคับบัญชาชาวอังกฤษ ศุลกากรักษ์หรือ
ข้าวมองของเราจะจุยกระจาย และเมื่อเขาออกจากห้องพัก
ผู้โดยสารเราก็พบว่า ยาที่หายากและมีราคาแพงมากในสมัยนั้น
ซึ่งเราซื้อไว้เพื่อใช้ระหว่างพำนักอยู่ในจีน ได้อันตรายกันไปเสียแล้ว

ศุลกากรักษ์ไม่เพียงแต่ขโมยของที่มีค่าของเราไปเท่านั้น ข้า
ยังขู่ว่าจะฟ้องกองตรวจคนเข้าเมืองว่า สงสัยเราจะเป็นคอมมิวนิสต์
ยกเว้นเราจะจ่ายเงินให้พวกเขาคนละ ๕๐๐ เหรียญฮ่องกง ซุน
จึงต้องติดต่อกับตัวแทนพรรคคอมมิวนิสต์จีน เพื่อจัดการให้เป็นที่
พอใจแก่คนเหล่านั้น ชาวจีนฮ่องกงซึ่งโดยสารมาในเรือลำเดียวกัน
กับข้าพเจ้าได้เล่าให้ฟัง มีกรณีมากมายเกี่ยวกับการฉ้อราษฎ์

บังหลวงของข้าราชการอังกฤษในอาณานิคมแห่งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแผนกตรวจคนเข้าเมืองและศุลกากร เงินที่ต้องจ่ายให้ข้าราชการเหล่านี้เรียกกันว่า “ค่าน้ำร้อนน้ำชา” ต่อมา เมื่อรัฐบาลอังกฤษในฮ่องกงจัดให้มีการออกล็อตเตอรี่ขึ้นในอาณานิคมแห่งนี้ เพื่อนๆ ที่เคยอยู่ที่นั่นแล้วว่า เป็นที่รู้กันดีว่า ฮ่องกงนั้นใครถูกล็อตเตอรี่รางวัลใหญ่ เขาอาจขายสลากล็อตเตอรี่ให้กับนายหน้าของข้าราชการที่ฉ้อฉลเหล่านี้ด้วยราคาที่สูงกว่าราคาในสลาก ตัวอย่างเช่น ถ้าเขาถูกรางวัลที่ ๑ เป็นเงินจำนวน ๑ ล้านเหรียญฮ่องกง เขาอาจขายสลากของเขาได้ ๑,๒๐๐,๐๐๐ เหรียญฮ่องกง ข้าราชการเหล่านี้จะซื้อสลากที่ถูกรางวัลเอาไว้เพื่อแสดงว่า เขาได้รับเงินมาโดยชอบธรรม แล้วจะได้โอนเงินไปประเทศอังกฤษ ทั้งนี้ เพื่อว่าทางการอังกฤษจะไม่ดำเนินคดีต่อเขาในข้อหาฉ้อราษฎร์บังหลวง

ขอย้อนกลับมาเล่าเรื่องราวการเดินทางต่อ ก่อนที่จะออกจากท่าเรือฮ่องกง หลังจากจ่าย “ค่าน้ำร้อนน้ำชา” สักครู่หนึ่งมีชาวจีนอีก ๒ คนเข้ามาในเรือ บังคับให้ซุนมอบตัวต่อกองตรวจคนเข้าเมือง และขู่ว่าจะไม่สามารถเดินทางได้อีกต่อไป นอกจากจะจ่ายเงินจำนวนหนึ่งให้กับพวกเขา ซุนจึงให้เงินทั้งหมดที่เหลืออยู่ในกระเป๋าไป แต่อันธพาล ๒ คนก็ยังไม่พอใจ ซุนจำเป็นต้องให้

พวกนั้นค้นเสื้อผ้าของเขา และขอร้องอย่าเอาเงินไปหมด โดย
เหลือไว้สำหรับซื้อ “น้ำร้อนน้ำชา” คราวต่อไปในระหว่างเดินทาง

เมื่อเห็นว่าแผนการเดินทางครั้งนี้อาจล้มเหลว หากยังชน
สินค้าต่างๆ ขึ้นเรืออยู่อีก ตัวแทนอีกคนหนึ่งจากพรรคคอมมิวนิ-
นิสต์จีนซึ่งรับผิดชอบการเดินทางของเราและผู้รักประชาธิปไตย
ชาวจีนทั้งหมดในเรือ จึงได้ขอให้กัปตันถอนสมอเรือออกจาก
ท่าเรือฮ่องกงโดยเร็วที่สุด โดยทิ้งสินค้าที่เหลือไว้ลงเรืออีกลำหนึ่ง
ซึ่งจะมาในวันรุ่งขึ้น ดังนี้ เรือของเราจึงออกจากท่าเรือฮ่องกงบ่าย
วันเดียวกัน โดยไม่คำนึงถึงสภาพดินฟ้าอากาศ

กัปตันเรือได้กำชับเราว่า ในกรณีที่เรือรบจีนคณะชาติ
ตรวจตรา เราจะต้องบอกว่า เดินทางไปเกาหลีใต้ มิใช่ไปดินแดน
จีนที่อยู่ภายใต้การควบคุมของคอมมิวนิสต์

เมื่อเรือของเราแล่นออกไปนอกเขตน่านน้ำ กัปตันก็ได้รับ
การติดต่อทางวิทยุแจ้งว่าจะมีพายุใหญ่ เพื่อหลีกเลี่ยงอันตราย
ดังกล่าว กัปตันจึงต้องนำเรือฝ่าออกไปทันทียังบริเวณระหว่างเกาะ
เล็กๆ กับชายฝั่งทะเลจีน ซึ่งยังคงถูกจีนคณะชาติยึดไว้ เราต้องอยู่
ที่นั่นราว ๒๔ ชั่วโมง ก่อนเดินทางต่อไป

เช้าวันหนึ่ง ขณะที่เดินทางมาเข้าเขตทะเลจีน ข้าพเจ้ามองเห็น
จุดดำเป็นรูปเรือลำหนึ่งอยู่ทางขอบฟ้า และกำลังมุ่งหน้ามา

ทางเรือของเรา ก็ดันได้แจ้งให้ผู้โดยสารทุกคนทราบว่า จะต้องเตรียมพร้อมที่จะถูกตรวจตราโดยเรือของฝ่ายจีนคณะชาติ ด้วยเหตุนี้ คนที่มีเอกสารหรือหนังสือสำคัญที่ฝ่ายจีนคณะชาติอาจถือเป็นข้อสงสัยว่าเป็นคอมมิวนิสต์หรือผู้ฝักใฝ่คอมมิวนิสต์ จะต้องรีบทำลายหลักฐานเหล่านั้นทันที ไม่เช่นนั้นผู้ที่ถือเอกสารเหล่านั้น อาจถูกจับกุมและนำตัวไปขังได้ห้วน ผู้โดยสารหลายคนจึงเผาเอกสารของตนที่เตาเครื่องจักรไอน้ำในเรือ แต่เราไม่ทำเช่นนั้น เพราะคิดว่า ในกรณีที่มีการตรวจสอบ เราจะแสดงหนังสือเดินทางของไทยโดยชี้แจงว่า เราจะเดินทางไปอินชอนในเกาหลีใต้ ไม่ได้ไปดินแดนจีนภายใต้การยึดครองของคอมมิวนิสต์

เรือรบลำนั้นแล่นใกล้เรือของเราเข้ามาทุกที ขณะที่อยู่ห่างประมาณ ๔๐๐ เมตร เรามองเห็นธงอังกฤษที่ข้างเรือ เรือลำนี้มีหน้าที่ตรวจตราบริเวณน่านน้ำแถบนี้ เพื่อคุ้มกันเรือพาณิชย์ของอังกฤษ และได้บอกว่าถ้าเรือของเราถูกตรวจจับโดยเรือลาดตระเวนของฝ่ายจีนคณะชาติ ขอให้แจ้งให้ทราบทันทีทางวิทยุ เพื่อว่าเรือรบอังกฤษจะได้มาช่วย ทุกคนรู้สึกโล่งใจ แต่ศาสตราจารย์ชาวจีนฮ่องกงผู้หนึ่งได้แสดงความเสียทัยกับข้าพเจ้า ที่เขาได้รับร้อนเผาเอกสารมีค่า ซึ่งในจำนวนนั้นมีบันทึกประจำวันที่เขาเขียนไว้ตั้งแต่เด็กหลายเล่ม

เช้าวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๒ เรือของเราแล่นเทียบท่าเรือชิงเต่า เจ้าหน้าที่คอมมิวนิสต์ประจำท่าเรือได้ลงมาในเรือให้การต้อนรับผู้เดินทางทุกคน หลังจากเสร็จสิ้นพิธีตรวจคนเข้าเมืองแล้ว เรือของเราก็ทอดสมออยู่ที่ท่าเรือนั้น ชาวจีนอื่นๆ ที่ได้รับเชิญเข้าร่วมประชุมสภาที่ปรึกษาการเมืองของราษฎรจีน พวกกันรีบเดินทางต่อไปโดยทางรถไฟ เพื่อให้ไปถึงเมืองปักกิ่งทันการเปิดประชุมในวันที่ ๒๑ กันยายน

ส่วนข้าพเจ้าได้ไปเยือนตัวเมืองที่เพิ่งได้รับการปลดปล่อยตามคำเชิญของ ‘สหายหม่า’ (นายกเทศมนตรีคอมมิวนิสต์แห่งชิงเต่า) ซึ่งเขาจัดให้เราพักในโรงแรมใหญ่แห่งหนึ่งในเมืองนั้น” (บางตอนจากหนังสือเรื่อง “ชีวิตอันผันผวนของข้าพเจ้าและ ๒๑ ปีที่ลี้ภัยในสาธารณรัฐราษฎรจีน”)

**จากนั้นมา นายปรีดีได้ลี้ภัยการเมืองเป็นเวลา ๒๑ ปี
ในสาธารณรัฐราษฎรจีน**

หม่อมราชวงศ์, ราชพลเอก
/ / /

พุ่มศุขขณะออกจากห้องพิจารณาคดี ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๕

เมื่อข้าพเจ้าถูกกล่าวหาว่าเป็น ‘กบฏ’*

หลังเหตุการณ์รัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้ประมาณ ๑ สัปดาห์ ความวุ่นวายของบ้านเมือง ความปลอดภัยของข้าพเจ้าและลูกๆ ซึ่งข้าพเจ้าไม่ทราบว่าจะถูกคุกคามเช่นเดียวกับเช้ามืดของวันที่ ๘ พฤศจิกายน ที่คณะรัฐประหารใช้รถถังและปืนกลกระหน่ำยิงใส่ทำเนียบท่าช้างอีกหรือไม่

ข้าพเจ้าได้พาลูกๆ ไปหลบร้อนพึ่งเย็นที่บ้านพักนาวิกโยธิน อ่าวเตยงาม สัตหีบ ซึ่ง พล.ร.ต. ทหาร ขำหิรัญ ได้ให้การต้อนรับอย่างดี

จนถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๑ สถานการณ์เริ่มที่จะคลี่คลายและลูกๆ ข้าพเจ้าควรจะเข้าเรียนตามปกติ ข้าพเจ้าจึงตัดสินใจย้ายจากทำเนียบท่าช้างมายังบ้านป้อมเพชร ถนนสีลม

ทำเนียบท่าช้าง ริมน้ำเจ้าพระยา ถนนพระอาทิตย์ เป็นบ้านพักประจำตำแหน่ง เมื่อคราวที่สภาผู้แทนราษฎรมีมติเมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๔ ให้นายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทน

---

* พิมพ์ครั้งแรกใน มติชน

สุดสัปดาห์, ๒๓ กรกฎาคม,
๓๐ กรกฎาคม และ ๖ สิงหาคม
๒๕๕๕

พระองค์ในรัชกาลที่ ๘ และได้พำนักที่นี้เรื่อยมา เมื่อมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ยกย่องไว้ในฐานะรัฐบุรุษอาวุโส (๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘) และในวาระที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. ๒๔๘๙)

ส่วนบ้านป้อมเพชร ริมคลองสีลม เป็นบ้านที่ข้าพเจ้าเติบโตมา ในบริเวณบ้านมีบ้านหลังเล็ก เป็นเรือนหอของข้าพเจ้ากับนายปรีดี ที่คุณพ่อคุณแม่สร้างให้ แม้ว่าคุณพระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา (ขำ ณ ป้อมเพชร) คุณพ่อของข้าพเจ้าถึงแก่อนิจกรรมไปก่อนหน้าหลายปี คุณหญิงเพ็ญ ชัยวิชิต (สกุลเดิม สุวรรณศรี) คุณแม่ข้าพเจ้ายังคงอยู่เป็นหลักที่พึ่งของลูกๆ หลานๆ

เมื่อ ๕๐ กว่าปีก่อนนี้ ถนนสีลมเป็นถิ่นอาศัยของเจ้านายข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และชาวยุโรป ถนนลาดยางขนานคู่กับคลองสีลม มีรถรางจากบางรักถึงศาลาแดง และเล่นต่อไปยังประตูน้ำ

ข้าพเจ้าจัดการให้คุณหญิงและวาณีลูกสาวคนเล็กสองคนเป็นนักเรียนประจำที่ ร.ร.เซนต์โยเซฟคอนเวนต์ สุดา ลูกสาวคนรองเป็นนักเรียนไปมา นั่งรถรางจากบ้านป้อมเพชร มาลงที่ป้ายคอนเวนต์ สุขปรีดา ลูกชายคนที่สองเรียนที่ ร.ร.กรุงเทพคริสเตียน ส่วนปาลบุตรชายคนโต เดิมเรียนชั้นเตรียมปริญญาปีที่สุดท้ายของ ร.ร.เตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.) ด้วยเหตุการณ์วุ่นวายทางการเมืองที่กระทบมาถึงครอบครัวเรา จึงสอบไม่ผ่าน

ข้าพเจ้าพักอยู่ที่บ้านป้อมเพชรประมาณปีกว่าๆ ร้านกาแพหน้าบ้านเป็นที่ชุมนุมของสันติบาลนอกเครื่องแบบ ข้าพเจ้ามีตำรวจติดตาม “อารักขา” ไปทุกแห่งโดยไม่ต้องร้องขอ

ครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าพาปาลไปหาหมอบุญ สุวรรณศร ที่คลินิกแถวบางรัก ตำรวจนอกเครื่องแบบขับรถตามมาติดๆ ขากลับ ข้าพเจ้าบอกให้ปาลขับรถผ่านไปที่ถนนคอนแวนต์ แล้วเลี้ยวเข้าบ้านหลวงชาติตระการโกศล (เจียม ลิมปิชาติ) อธิบดีกรมตำรวจในขณะนั้น ซึ่งภรรยาของท่านเป็นญาติข้าพเจ้า

ต่อจากนั้นไม่นาน คุณหญิงดอริส ราชานุประพันธ์ ภรรยาชาวอังกฤษของพระยาราชนูประพันธ์ (เปีย บุนนาค) ได้มาหาข้าพเจ้าที่บ้านป้อมเพชร ปวารณาตัวจะนำจดหมายของข้าพเจ้าไปมอบให้นายปรีดี โดยอ้างว่าทราบดีว่านายปรีดีหลบซ่อนอยู่ ณ หนใด ข้าพเจ้ามิได้รู้จักมักคุ้นกับคุณหญิงผู้นี้มาก่อน นอกจากรู้สึกฉงนสนเท่ห์แล้ว ข้าพเจ้าได้ตอบปฏิเสธ “ความหวังดี” ของเธออย่างนุ่มนวล

ข้าพเจ้ารู้สึกเกรงใจคุณแม่ จึงขออนุญาตมาอยู่กับลูกๆ ตามลำพังที่บ้านพูนศุข บริเวณป้อมเพชรนิคม ถนนสีลม แล้วย้ายมาบ้านถนนสาทรเหนือในเวลาต่อมา

ชายแปลกหน้า ใส่หมวก สวมแว่นตาดำ ผลัดเปลี่ยนกันเฝ้าหน้าบ้านข้าพเจ้าเป็นประจำ

เมื่อไม่นานมานี้ ข้าพเจ้าพบเอกสารชิ้นหนึ่ง สีเหลืองกรอบ เป็น รายงานของสันติบาล เมื่อ ๕๑ ปีมาแล้ว มีตำรวจนายหนึ่งที่รักความเป็นธรรมชาตินำเสนอส่งมาให้ข้าพเจ้าทางไปรษณีย์^๑

นับแต่นายปรีดีหลบหนีไป นอกจากทำหน้าที่แม่แล้ว ข้าพเจ้ายัง ต้องทำหน้าที่พ่อด้วย ดูแลอบรมสั่งสอนลูกๆ ข้าพเจ้าหารายได้พิเศษ ด้วยการทำขนมเค้กขาย บางทีก็เป็น Marble cake บางทีก็เป็นขนม Blitz torte ญาติมิตรชมว่าขนมอร่อย แต่รายได้ไม่มากนัก เพราะ ข้าพเจ้าใช้วัตถุดิบที่มีคุณภาพ ราคาย่อมสูงตามคุณภาพของขนม पाल บอกกับข้าพเจ้าว่า “คุณแม่ทำขนมขายเป็นเรื่องดี แต่ขอให้คนทั่วไปซื้อ กินได้ด้วย” Marble cake ที่ข้าพเจ้าทำขายชิ้นละ ๑ บาท ในตอนนั้น ถือว่าราคาแพงแล้ว

อาจเป็นเพราะความเคยชินตั้งแต่ใช้ชีวิตร่วมกับนายปรีดี ข้าพเจ้า ติดตามข่าวสารต่างๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศอยู่เสมอ วิทยูและ หนังสือพิมพ์เป็นสื่อของการรับรู้เรื่องราวต่างๆ

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้เกิดสงครามที่คาบสมุทรเกาหลี เกาหลีใต้ ภายใต้การสนับสนุนของสหรัฐอเมริกาและประเทศพันธมิตร รวมทั้ง ประเทศไทย ได้อาศัยนามของสหประชาชาติฝ่ายหนึ่ง กับเกาหลีเหนือ

---

^๑ คัดมาจากรายงานของสันติบาล ส-ก.๒ วันที่ ๒๔๗๖๘/๙๓ วันที่ ๒๖ ธ.ค. ๙๓ ซึ่งอักษรวิธีเป็นไปตามผู้รายงาน - พูนศุข

ซึ่งมีทหารอาสาสมัครราษฎรจีนร่วมรบและสหภาพโซเวียตหนุนช่วยด้าน
ยุทธปัจจัยอีกฝ่ายหนึ่ง (หลังจากนั้นสิบกว่าปี เกิดความขัดแย้งด้าน
อุดมการณ์และผลประโยชน์ของชาติระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียต เป็น
เหตุให้สหภาพโซเวียตเรียกร้องให้จีนชำระเงินค่ายุทธปัจจัยในสงคราม
เกาหลี) ไฟสงครามเหมือนดังไฟลามทุ่ง มีทีท่าจะขยายเป็นสงครามโลก
ครั้งที่ ๓

पालได้ขอให้ข้าพเจ้าร่วมเซ็นชื่อคัดค้านสงคราม เรียกร้อง
สันติภาพสากล ข้าพเจ้าเซ็นชื่อในกระดาษที่มีผู้ลงนามก่อนหน้านี้อย่าง
ไม่รีรอ ไม่ต้องปลุกกระตม ไม่ต้องอธิบายเหตุผล ข้าพเจ้ายังจำเหตุการณ์
ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ได้ ภาพทหารญี่ปุ่นยাত্রาทัพเข้ามาใน
แผ่นดินไทย ภาพเปลวไฟสีแดงฉานจากระเบิดที่ทิ้งลงตรงสถานีรถไฟ
บางกอกน้อย ภาพตัวเองที่ต้องอุ้มลูกสาวคนเล็กลงหลุมภัยอย่างซูลมุน
ภาพของคนที่ต้องสูญเสียผู้เป็นที่รักในยามสงคราม...

การคัดค้านสงครามของผู้รักสันติภาพเป็นความผิด เป็นการก่อ
กบฏในสายตาของรัฐบาล ครั้นแล้ว ในวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๕
ตำรวจได้ทำการจับกุมนักหนังสือพิมพ์ นักการเมือง ทนายความ
นักศึกษา โดยตั้งข้อหาว่าร่วมกันยุยงก่อให้เกิดความแตกแยกไม่สงบขึ้น
ในบ้านเมือง อันเป็นความผิดตามกฎหมายลักษณะอาญาฐานกบฏ
ภายในและภายนอกราชอาณาจักร ซึ่งชื่อที่เรียกกันทั่วไปคือ “กบฏ

สันติภาพ”

ในจำนวนนี้มีนักคิด นักเขียน นักหนังสือพิมพ์อย่างคุณกุหลาบ สายประดิษฐ์ แพทย์ผู้บำเพ็ญตนรักษาคณโฆอย่างนายแพทย์เจริญ สืบแสง ฯลฯ

หลังจากนั้น ๓ วัน ระหว่างที่पालซึ่งถูกเกณฑ์ทหารไปเมื่อเดือน เมษายนลาป่วยมาพักผ่อนอยู่ที่บ้าน เจ้าหน้าที่ตำรวจได้มาตรวจค้นและ จับกุมपाल ได้ตัวपालแล้ว ยังได้หนังสือและนิตยสารที่ตีพิมพ์ในสหภาพ โซเวียตติดไม้ติดมือไปฝากเจ้านาย ปาลถูกนำตัวไปขังที่กองปราบฯ สถานที่ตำรวจสามยอดก่อนที่จะควบคุมตัวไว้ที่โรงเรียนพลตำรวจใน บริเวณกรมตำรวจปทุมวัน ข้าพเจ้าพยายามทำจิตใจให้เข้มแข็งเพื่อเป็น กำลังใจให้ลูก ครั้นตำรวจถอยกลับไป ข้าพเจ้าวิ่งขึ้นไปชั้นบน น้ำตาแห่ง ความเจ็บปวดไหลพร่างพรูออกมา สุดท้ายจะต้านทานได้

ภัยการเมืองเข้าใกล้ตัวข้าพเจ้าทุกขณะ แต่ข้าพเจ้าไม่เคยคิดว่า สักวันหนึ่งจะมาถึงตัวเอง

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ข้าพเจ้ามีกำหนดการไปเป็นเจ้าแก้วให้ คุณศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์ (เสนีย์ เสาวพงศ์) หมั้นหมายเครือพันธ์ ปทุมรส บุตรสาวคุณเฉลียว ปทุมรส อดีตราชเลขาในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อานันทมหิดล งานจัดขึ้นที่บ้านพระยานลราชสุวัจน์ (ทองดี วนิกพันธ์) ญาติผู้ใหญ่ของฝ่ายหญิง

เมื่อทำพิธีหมั้นเสร็จแล้ว ขณะสนทนาทุกซทุกกันอยู่ มีรถตำรวจ
แล่นเข้ามาในบ้าน นำหมายจับมาควบคุมตัวคุณเฉลียว

นายตำรวจคนหนึ่งหันมาทางข้าพเจ้าและถามว่าเป็นใคร ทั้งๆ ที่
เขารู้จักข้าพเจ้าเป็นอย่างดี

เมื่อได้รับคำยืนยันจากเจ้าคุณนลย ว่าข้าพเจ้าเป็นใครแล้ว เขาจะ
ควบคุมตัวข้าพเจ้าไปกรมตำรวจ เจ้าคุณนลย เป็นอดีตรัฐมนตรียุติธรรม
มีความรู้เรื่องกฎหมายดี

“ไม่มีหมายสั่งจับ จะจับไปได้อย่างไร” เจ้าคุณนลย ถาม

พ.ต.อ. อัศนี ยิ่งกมล ยืนยันว่าได้เห็นหมายจับข้าพเจ้าและกำลังมี
เจ้าหน้าที่ตำรวจอีกชุดหนึ่งไปจับข้าพเจ้าที่บ้านถนนสาทร

ข้าพเจ้าสัญญาสินอิสรภาพ ณ บัดนั้น พ.ต.อ. อัศนี อนุญาตให้
ข้าพเจ้านั่งรถส่วนตัวโดยมีตำรวจนั่งหน้ารถไปด้วย ก่อนที่ข้าพเจ้าจะขึ้น
รถ ได้วานคุณศักดิ์ชัยโทรศัพท์บอกคุณฉลบชลัยย์ พลาญกูร มิตรแท้ของ
ข้าพเจ้า วานเธอช่วยดูแลการตรวจค้นที่บ้านถนนสาทร แต่เผอิญว่า
วันนั้นคุณฉลบช ทำบุญเลี้ยงพระ ไม่สามารถมาที่บ้านถนนสาทรได้ทันที

ตำรวจพาข้าพเจ้าไปยังกองสันติบาล และให้ข้าพเจ้ายืนรออยู่หน้า
ห้องทำงานห้องหนึ่ง ข้าพเจ้าได้ยินเสียงดั่งลั่นลอดบานประตูบังตา
ออกมา

“จับเอามาทำไม?”

แม้จะไม่เห็นตัวผู้พูด แต่ก็รู้ว่าต้องเป็นผู้เป็นใหญ่ในกรมตำรวจ คือ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรมตำรวจ เจ้าของคำขวัญ “ภายใต้ดวงอาทิตย์นี้ ไม่มีอะไรที่ตำรวจไทยทำไม่ได้”

ถ้าจะว่า “จับมาทำไม” ก็น่าที่จะให้ลูกน้องปล่อยตัวข้าพเจ้าทันที แต่การค้นหาเป็นเช่นนั้นไม่ ข้าพเจ้าถูกพันธนาการด้วยโซ่ตรวนที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่า หนักอึ้งและยิ่งรัดยิ่งแน่น เป็นเวลา ๘๔ วันเต็ม

ตำรวจนำข้าพเจ้ากลับมาที่บ้านถนนสาทร ก่อนถึงบ้านวะระวิบลูกสองคนที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์

๒ วันก่อนเมื่อตอนपालฎุกจับ บ้านถนนสาทรถูกรื้อถูกค้นไปที่หนึ่งแล้ว มาวันนี้ตำรวจรื้อค้นอีก ขณะเดียวกัน ตำรวจอีกชุดหนึ่งยังไปค้นบ้านป้อมเพชรด้วย รวาทักว่าจะหาเอกสารสำคัญ หรือจะหาใครที่หลบซ่อนให้ได้

ข้าพเจ้ายืนยันว่าจะนำลูกคนเล็กสองคนไปนอนที่สันติบาลด้วย เพราะที่บ้านไม่มีญาติผู้ใหญ่ดูแล

กลับมาที่กองสันติบาลอีกครั้ง และอีก ๒ วันต่อมา ข้าพเจ้าถูกนำตัวไปทำประวัติผู้ต้องหา เจ้าหน้าที่ตำรวจจับหัวแม่มือข้าพเจ้า เรียงเรียงไปจนครบสิบนิ้วกดลงบนจานหมึกสีดำ ก่อนที่จะประทับลงในแผ่นกระดาษ

กองสันติบาล กรมตำรวจ

สมัยสมบูรณาญา-
สิทธิราชย์ การพิมพ์
ลายนิ้วมือเป็นหน้าที่
ของกรมราชทัณฑ์
ตามที่ข้าพเจ้าทราบ
“พวกนักโทษในข้อหา
อุกฉกรรจ์ ต้องทำ
ประวัติและพิมพ์
ลายนิ้วมือ”
ข้าพเจ้าพยายามระงับ
เสียงสะอื้นให้ดังอยู่
เพียงในอก นัยน์ตา
เหม่อลอยไปข้างหน้า
อย่างไร้จุดหมาย

สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การพิมพ์ลายนิ้วมือเป็นหน้าที่ของกรมราชทัณฑ์ ตามที่ข้าพเจ้าทราบ “พวกนักโทษในข้อหาอุกฉกรรจ์ ต้องทำประวัติและพิมพ์ลายนิ้วมือ”

ข้าพเจ้าพยายามระงับเสียงสะอื้นให้ดังอยู่เพียงในอก นัยน์ตาเหม่อลอยไปข้างหน้าอย่างไร้จุดหมาย

“จะบ้าหรือ” เจ้าหน้าที่ตำรวจถามข้าพเจ้า

ไม่มีคำตอบจากข้าพเจ้า สงบนิ่งและเฉยเมย เพียงพอแล้วสำหรับคำถามที่หมิ่นหยาม

ข้าพเจ้าค่อยๆ ทบทวนตนเองว่าทำผิดอะไรหรือ ถึงถูกกล่าวหาว่าเป็นกบฏภายในและภายนอกราชอาณาจักร

ข้าพเจ้าถูกนำมาคุมขังในห้องเดียวกับคุณนิ่มนวล ชลภูมิ ซึ่งถูกจับก่อนหน้าข้าพเจ้า ๒ วัน ในข้อหา “กบฏสันติภาพ”

คุณทองเปลว ชลภูมิ สามีกุณนิ่มนวลเป็นดอกเตอร์ทางกฎหมายจากฝรั่งเศสภายหลังได้ลงสมัคร ส.ส. ในนามพรรคสหชีพ และเคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี เมื่อขบวนการประชาธิปไตย ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๒ ประสบความล้มเหลว รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ทำการกวาดล้างจับกุมผู้ก่อการฯ คุณทองเปลวมิได้ร่วมการก่อการฯ หากอยู่ที่ปิ่นningเป็นเวลาหลายเดือน ตำรวจได้ส่งโทรเลขถึงคุณทองเปลวโดยใช้ชื่อคุณนิ่มนวลเป็นผู้ส่ง คุณทองเปลวจึงเดินทางกลับกรุงเทพฯ โดยไม่ทัน

นึกว่าเป็นกลลวงของตำรวจ ทันทีที่ถึงกรุงเทพฯ ก็ถูกจับกุม และต่อมา ถูกตำรวจสังหารโหดที่บริเวณบางเขนพร้อมอดีตรัฐมนตรีอีก ๓ คน คุณถวิล อุดล คุณทองอินทร์ ภูริพัฒน์ และคุณจำลอง ดาวเรือง

วันแรกในห้องคุมขัง ข้าพเจ้ามีเพียงเสื้อผืนใหญ่กับมุ้ง ๑ หลัง นอนเบียดกันสามแม่ลูก หลังจากที่น้องสาวข้าพเจ้าจัดการให้คุชกุ๊ กับวาณีเข้าโรงเรียนประจำแล้ว ข้าพเจ้าได้ให้ทางบ้านเอาเตียงผ้าใบมา ใ้นอน

การจับกุมยังดำเนินต่อไป และแยกการสอบสวนออกเป็นกลุ่มๆ มีกลุ่มสันติภาพ กลุ่มนักศึกษา กลุ่มกู้ชาติ พลทหารปาล พนมยงค์ อยู่ในกลุ่มกู้ชาติ ส่วนข้าพเจ้าไม่ปรากฏว่าอยู่ในกลุ่มใด การสอบสวนแม่ ลูกไม่มีการเกี่ยวพันกัน จึงเป็นเรื่องแปลกประหลาดว่าแม่ลูกถูกจับใน ข้อหาเดียวกัน แต่ในสำนวนการสอบสวน ไม่เกี่ยวกันเลย ไม่ทราบว่าจะ คิดกบฏกันอย่างไร

อาจเป็น “เกียรติ” เล็กๆ น้อยๆ ที่ข้าพเจ้าได้รับ นายตำรวจที่ทำ หน้าที่สอบสวนข้าพเจ้าคือ พระพิณจจนคดี (เซ่ง อินทรทูต) นายตำรวจ นอกราชการที่เชี่ยวชาญในการสร้างพยานเท็จกรณีสวรรคตในหลวง รัชกาลที่ ๘ ผู้ซึ่งเป็นพี่เขยของ ม.ร.ว.เสนีย์ และ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช

คงทราบประวัติของข้าพเจ้าแล้ว จึงไม่ได้สอบถามเพิ่มเติม
พระพินิจฯ ยื่นกระดาษแผ่นหนึ่งให้ข้าพเจ้าดู

“ยินดีช่วยเหลือ กำลังหาทางอยู่”

ข้าพเจ้ายอมรับว่าเป็นลายมือของข้าพเจ้าเองที่เขียนถึง พล.ร.ต.
ทหาร ขำหิรัญ ก่อนหน้าท่านผู้นี้ถูกจับกุมในครั้งนี่ ท่านเป็นผู้มีพระคุณ
เป็นเรื่องปกตวิสัยที่ข้าพเจ้าจะหาทางช่วยเหลือ ผิดตรงไหนหรือ พระ
พินิจฯ ทำการสอบสวนข้าพเจ้าอีก ๒-๓ ครั้ง คำถามวกไปวนมาซ้ำๆ
ซากๆ ว่า “นายปรีดีอยู่ที่ไหน”

ข้าพเจ้าก็อยากทราบเช่นกันว่า “นายปรีดีอยู่ที่ไหน” ๓ ปีมาแล้ว
นับตั้งแต่วันที่ข้าพเจ้าวางแผนให้นายปรีดีหลบหนีจากเมืองไทยไปเมื่อวันที่
๖ สิงหาคม ๒๔๙๒ ข้าพเจ้าขาดการติดต่อกับนายปรีดีโดยสิ้นเชิง

ข้าพเจ้าได้รับอนุญาตให้เดินเล่นตรงทางเดินหน้าห้องขัง หลัง
อาหารค่ำข้าพเจ้าออกมาเดินเล่นรับลมหนาวเสมอ และสามารถเห็นการ
เคลื่อนไหวของผู้คนในกรมตำรวจ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ มักต้อนรับ
แขกยามวิกาล ในจำนวนนั้น มีชาวผิวขาวสองคน คนหนึ่งข้าพเจ้ารู้จัก
ดี เป็นชาวอเมริกันที่เข้ามาเมืองไทยเมื่อครั้งเป็น O.S.S. และต่อมา
องค์กรนี้ได้กลายเป็น C.I.A. ส่วนอีกคนข้าพเจ้าไม่รู้จัก ต่อมาทราบว่า
เป็นเจ้าของที่ฝ่ายข่าวกรองสถานทูตอเมริกัน และเป็นคนคนเดียวกับ
เจ้าหน้าที่สถานกงสุลอเมริกันประจำเชียงใหม่ ที่ขีดฆ่าวีซ่าผ่านแดน
สหรัฐอเมริกาบนพาสปอร์ตของนายปรีดีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑

จมูกของข้าพเจ้าไม่สามารถสัมผัสกลิ่นของข้าวสวยที่หอมกรุ่น ลิ้นไม่สามารถพิสูจน์ความอร่อยของน้ำพริกปลาทุ อาหารจานโปรด กอปรกับจิตใจที่พะวงถึงอนาคตของตนเองว่า จะถูกคุมขังอีกนานเท่าใด

ชีวิตในที่คุมขังไม่สามารถเปลี่ยนแปลงความเคยชินของข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามีนิสัยส่วนตัวตรงที่เป็นคนตื่นเช้าและต้องตีหมาแพ้นที่ จึงให้นายเวียงคนขับรถนำมาจากบ้านแต่กว่าจะได้ตีหมาแพ้นที่แรกก็สายมาก ๆ ข้าพเจ้าชะเง้อมองลงไปดูข้างล่าง นายเวียงมาพร้อมกับกระตักกาแพ้น แต่ประตูเหล็กข้างล่างยังปิดสนิทอยู่ ข้าพเจ้าคิดอยู่ในใจว่า นี่ถ้าเกิดไฟไหม้แล้วจะทำอย่างไร ไกลเที่ยง พี่ๆ น้องๆ และญาติสนิทนำอาหารใส่ภาชนะมารับประทานมาเยี่ยม ตำรวจคุยดูว่ามีสิ่งแปลกปลอมซ่อนอยู่ในอาหารหรือไม่ อาหารที่มารับประทานกลายเป็นขยะในทันที

จมูกของข้าพเจ้าไม่สามารถสัมผัสกลิ่นของข้าวสวยที่หอมกรุ่น ลิ้นไม่สามารถพิสูจน์ความอร่อยของน้ำพริกปลาทุ อาหารจานโปรด กอปรกับจิตใจที่พะวงถึงอนาคตของตนเองว่า จะถูกคุมขังอีกนานเท่าใด น้ำหนักตัวลดจาก ๔๘ กิโลกรัม เหลือเพียง ๔๒ กิโลกรัม ความเครียดทำให้ความดันต่ำ มีน้ตื้นระบอบ่อยๆ นพ.โกวิท อัครวนนท์ และ นพ.ทวีตันดิวงษ์ ได้รับอนุญาตให้เป็นผู้ตรวจรักษาตามคำร้องของข้าพเจ้า

ขณะที่ข้าพเจ้าอยู่ในที่จองจำ มี “ผู้หวังดี” ไปหามารดาข้าพเจ้า บอกว่า เขาสามารถนำกาแฟเข้าไปขายในห้องขัง และเต็มใจที่จะนำข่าวสารจากข้างนอกส่งถึงตัวข้าพเจ้า โดยไม่ต้องผ่านการตรวจตราของตำรวจ โชคดีว่ามารดาข้าพเจ้ามิได้หลงเชื่อใครง่ายๆ

วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ตำรวจได้นำข้าพเจ้ามาขออำนาจฝากขัง ต่อที่ศาลอาญา และทุกๆ ๑๒ วัน ข้าพเจ้าถูกนำตัวมาศาล ด้วยข้ออ้างของตำรวจว่า พยานที่รู้เห็นการกระทำของข้าพเจ้าอยู่ต่างประเทศมาให้การไม่ได้

อากาศในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ หนาวจัดกว่าทุกปี งานรัฐธรรมนูญในปีนั้นจัดที่สวนลุมพินี

วันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๖ เป็นวันคล้ายวันเกิดครบรอบ ๔๑ ปีของข้าพเจ้า คุณแม่พร้อมญาติพี่น้องหลายสิบคน คุณฉลบชัลย์ย์ กับบรรดาครู ร.ร. ดรุณยานมาอวยพรข้าพเจ้าที่กองสันติบาล นอกจากนี้พระยาสุนทรพิพิธ อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขก็มาร่วมอวยพรด้วย มีอีกท่านหนึ่ง แม้ว่าไม่ได้มาอวยพรวันเกิดข้าพเจ้า แต่ได้มาเยี่ยมข้าพเจ้าที่กองสันติบาล มิได้หวังเกรงว่าจะกระทบกระเทือนตำแหน่งหน้าที่ทางราชการ ท่านผู้นี้คือ อาจารย์สนั่น สุมิตร ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกระทรวงศึกษาธิการ

พูนสุขถูกตำรวจคุมตัวกลับจากศาล

ขนมเคັกวันเกิดตัดแบ่งกันรับประทานในหมู่ผู้ต้องหาหญิง และ
ยังเผื่อแผ่ให้ตำรวจสันติบาลที่ควบคุมข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้าไม่ลืมตำรวจ
ที่รักความเป็นธรรมและรู้สึกเห็นอกเห็นใจข้าพเจ้า ทั้งนี้พวกเขาจำต้อง
ปฏิบัติไปตามหน้าที่

วันเวลาคืบคลานอย่างเชื่องช้า จนกระทั่งครบกำหนด ๘๔ วันของ
การขอฝากขังต่อศาล ตำรวจเสนอสำนวนการสอบสวนไปยังกรมอัยการ
เพื่อให้ฟ้องข้าพเจ้าฐานกบฏ กรมอัยการพิจารณาแล้วว่าไม่มีหลักฐานที่
จะฟ้องข้าพเจ้าฐานกบฏ ในที่สุด วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๖ ข้าพเจ้าได้
รับอิสรภาพ ส่วนปลากับผู้ต้องหาในคดีกบฏสันติภาพถูกอัยการฟ้องว่า
เป็น “กบฏภายในและภายนอกราชอาณาจักร”

เจ้าหน้าที่ตำรวจเตรียมนำปลารับขึ้นรถสองแถวไปคุมขังที่เรือนจำ
ลหุโทษ ถนนมหาไชย ข้าพเจ้าตามขึ้นไปบนรถด้วย ตำรวจนายหนึ่ง
หันมาบอกข้าพเจ้าว่า

“ไปคุณนะ”

ข้าพเจ้าสวนตอบทันทีว่า

“ไม่ต้องเอาคุณมาขู่ ปู่ฉันเป็นคนสร้างคุณนี่เอง”

ปู่ข้าพเจ้า พระยาไชยวิชิตสิทธิสาตรา (นาค ณ ป้อมเพชร์) เป็น
แม่กองก่อสร้าง และเป็นปัญญาชนคนแรกของทัศนสถานแห่งนี้

ข้าพเจ้านั่งมาในรถกับปาลและผู้ต้องหาในคดีกบฏสันติภาพ แล้วข้าพเจ้ามาส่งปาลได้แค่หน้าประตูเรือนจำลหุโทษ และเรือนจำแห่งนี้กับเรือนจำบางขวาง ได้คุมขังปาลกับผู้ร่วมชะตากรรมเป็นเวลาเกือบ ๕ ปี

เหตุการณ์ทั้งหลายที่ठाโถมเกิดขึ้นกับนายปรีดี กับข้าพเจ้า และกับลูกนั้น สุดท้ายข้าพเจ้าจะอดทนอีกต่อไปได้ ข้าพเจ้ารู้สึกบอบช้ำทางจิตใจและร่างกายเป็นอย่างมาก จึงได้ตัดสินใจเดินทางไปประเทศฝรั่งเศส เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๙๖ ก่อนออกเดินทาง ข้าพเจ้าได้ไปลาปาลที่ศาลอาญา

วันหนึ่งในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๘ ขณะนั้นข้าพเจ้าได้เดินทางมาใช้ชีวิตร่วมกับนายปรีดีที่กรุงปักกิ่งแล้ว จำได้ว่าขณะเปิดวิทยุ All India Radio เสียงโฆษกวิทยุภาคภาษาฮินดี เอ่ยชื่อ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ปาล พนมยงค์... ด้วยสำเนียงแปร่งๆ แบบชาวภารตะ ข้าพเจ้าฟังไม่รู้เรื่อง แต่ก็รู้สึกตกใจว่าเกิดอะไรขึ้นกับลูก จนกระทั่งรายการภาคภาษาอังกฤษ ข้าพเจ้าจึงรู้ว่า ปาลถูกศาลอาญาตัดสินจำคุกเป็นเวลา ๒๐ ปี ซึ่งต่อมาได้รับการลดโทษลงเหลือ ๑๓ ปี ๔ เดือน

อีก ๒ ปีต่อมา เนื่องในโอกาสที่ประเทศไทยเฉลิมฉลองกิ่งพุทธกาล เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ปาลกับผู้ต้องหาในคดีกบฏสันติภาพก็ได้รับการพระราชทานนิรโทษกรรม

พูนศุขขณะขึ้นรถสองแถว
ไปเรือนจำลหุโทษ

~ จอมพล ป. พิบูลสงคราม

วันที่พูนสุขเดินทาง
กลับจากประเทศจีน
ถึงสนามบินดอนเมือง
(พ.ศ. ๒๕๐๐)

ชีวิตของลูกपाल*

पालเป็นลูกชายคนโตของพ่อแม่ เกิดเมื่อวันที่ ๑๒ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๔ ที่บ้านป้อมเพชร ถนนสีลม ซึ่งเป็นบ้านของคุณตาคุณยาย ขณะที่पालเกิด พ่อรับราชการเป็นผู้ช่วยเลขาธิการกรมร่างกฎหมายและเป็นผู้สอนที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม การที่ลูกเกิดในบ้านคุณตาคุณยายจึงมีความใกล้ชิดกับญาติทางแม่ นอกจากนี้จะเป็นที่รักของคุณตาคุณยายแล้ว บรรดาคุณลุงคุณป้าคุณน้าทุกคนก็ให้ความรักและความเอ็นดูเป็นพิเศษ เพราะตั้งแต่เกิดมาลูกเป็นเด็กที่มีรูปร่างน่ารักและเป็นเด็กที่เลี้ยงง่าย

พออายุได้ ๖ เดือนพ่อก็จากบ้านไปทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ จึงเป็นการจากกับลูกครั้งแรก เนื่องจากพ่อได้จากบ้านไปตั้งแต่วันที่ ๒๓ มิถุนายน

ในวันที่พ่อจากไป ลูกซึ่งเป็นเด็กไม่เคยกวนเลย แต่ในตอนดึกคืนนั้นได้ส่งเสียงร้องให้เป็นเวลานานโดยไม่มีสาเหตุ จนคุณตาคุณยายซึ่งอยู่

---

*พิมพ์ครั้งแรกในหนังสือ
อนุสรณ์นายपाल พนมยงค์
พ.ศ. ๒๕๒๕

บนตึกใหญ่ ได้ยินและได้มาถามว่าเป็นอะไร แม่เองใจไม่ดี เป็นห่วงพ่อ เพราะพ่อไม่ได้บอกความจริง เพียงแต่บอกว่าจะไปหาคุณปู่ที่นา อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เมื่อพ่อทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองสำเร็จแล้วไม่ได้กลับบ้าน ทำงานอยู่ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม และต่อมาในเดือนกรกฎาคมได้ย้ายมาอยู่ที่วังปารุสกวัน ผู้ใหญ่ทางทหารได้จัดบ้านหลังหนึ่งในบริเวณนั้นให้นำครอบครัวมาอยู่ด้วย แม่ได้ไปอยู่ร่วมกับพ่อโดยทิ้งลูกให้อยู่ในความดูแลของน้ำเพียงแข และมีแม่จาบซึ่งเคยเลี้ยงแม่มาแต่แรกเกิดเป็นผู้ช่วย อีกทั้งมีคุณตาคุณยายคอยควบคุมด้วย นับว่าเป็นการจากกับพ่อแม่เป็นครั้งแรก

ต่อมาเมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๖ ได้มีการยุบสภาและงดใช้รัฐธรรมนูญ พ่อต้องถูกเนรเทศไปประเทศฝรั่งเศส แม่ได้ติดตามพ่อไปด้วย พ่อแม่ได้ออกเดินทางจากลูกอีกเมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน ๒๔๗๖ ขณะนั้นลูกอายุได้ขวบเศษ กำลังน่ารักน่าเอ็นดูและพูดได้เป็นคำๆ ลูกอยู่กับคุณตาคุณยายจนพ่อแม่กลับมาในปลายเดือนกันยายนปีนั้นเอง

เมื่อลูกอายุได้ ๓ ขวบถึงกำหนดที่จะเข้าโรงเรียนอนุบาล แต่ในสมัยนั้น ร.อ.อนุบาลมีไม่กี่แห่งและอยู่ไกลบ้าน จึงได้ส่งลูกไปเข้าโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ซึ่งอยู่ใกล้บ้าน และเป็นโรงเรียนที่แม่เคยเรียน ต่อมาคุณยายได้ย้ายให้ไปเรียนที่โรงเรียนผดุงตรุณี ซึ่งขณะนั้นแม่ไม่อยู่

ปาลกับลิตา

ปาลยืนคู่กับปรีดีระหว่างสงคราม
ที่วัดมงคลบพิตร
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ไปต่างประเทศ แต่อยู่ไม่นาน พอถึงเวลาอายุเข้าเกณฑ์เรียนจึงได้ไปเรียนที่โรงเรียนวชิราวุธ จนกระทั่งเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ โรงเรียนปิดจึงได้ออกมาเรียนที่บ้าน ต่อมาได้เข้าไปเรียนที่โรงเรียนเซนต์คาเบรียล

เมื่อเกิดสงคราม แม่กับลูกๆ อพยพไปอยู่ที่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา แม่จึงส่งลูกไปเข้าเรียนที่โรงเรียนอยุธยาอนุสรณ์ ตอนปลายสงครามแม่อพยพไปอาศัยอยู่ในเขตพระราชวังบางปะอิน แม่ได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นสำหรับบุตรหลานผู้ที่อพยพอยู่ใกล้เคียง ตั้งเป็นสาขาของโรงเรียนอยุธยาอนุสรณ์ และลูกก็ได้เรียนจนเสร็จสงคราม แล้วกลับไปเรียนต่อที่โรงเรียนเซนต์คาเบรียลจนจบมัธยม ๖ จึงเข้าศึกษาเป็นนักเรียนเตรียมธรรมศาสตร์* รุ่น ๘ หรือที่เรียกกันว่า รุ่น ๕๐๐ ซึ่งเป็นรุ่นสุดท้ายของเตรียมธรรมศาสตร์

ในปีพุทธศักราช ๒๔๘๐ เกิดรัฐประหาร คือในวันที่ ๘ พฤศจิกายนนั้น คณะรัฐประหารได้นำรถถังเข้ามาบุกทำลายที่พัก (ทำเนียบท่าช้าง) โดยไม่ได้คำนึงถึงผู้หญิงและเด็กที่อาศัยอยู่ ได้ยิงปืนกลกราดใส่ที่พักอย่างนับไม่ถ้วน ขณะนั้นลูกอายุเพียง ๑๖ ปี มีความห่วงใยแม่ ได้บอกให้แม่และน้องๆ หลบไปรวมอยู่ในห้องด้านแม่น้ำและสั่งให้นอนราบ

---

* เตรียมธรรมศาสตร์ หรือ ต.ม.ธ.ก. มีชื่อเต็มว่า โรงเรียนเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

กับพื้น อีกทั้งยังคอยถามว่าแม่เป็นอย่างไรบ้าง เพราะเราปิดไฟอยู่ใน
ความมืด จนรุ่งเช้าปรากฏว่ากระสุนได้ยิงตรงมายังห้องนอนพ่อแม่เจาะ
กำแพงแต่ไม่ทะลุ เพราะกำแพงหนา หรือจะเป็นเพราะเดชะบุญกุศลที่
ช่วยให้ครอบครัวเรามีชีวิตรอดมาได้จากการกระทำอันหืดหิดของ
คณะรัฐประหาร ๘ พ.ย. ๒๕๕๐

ต่อมาพ่อได้ออกเดินทางไปในต่างประเทศ ส่วนแม่และลูกๆ ได้หลบ
ภัยไปอยู่สวิตเซอร์แลนด์ เพราะในขณะนั้นคณะรัฐประหารได้ทำการ
จับกุมฝ่ายที่ถูกยึดอำนาจ จับผมไม่ได้ก็จับเอาเมียไปขังแทน นับว่า
เป็นการกระทำอันป่าเถื่อนที่สุด ในเดือนเมษายน ๒๕๕๑ ขณะที่พ่อลี้ภัย
อยู่ที่สิงคโปร์ แม่ได้พาลูกๆ ไปเยี่ยมพ่อ ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่ลูกได้ไป
ต่างประเทศ

เมื่อลูกได้สำเร็จเตรียม ม.ธ.ก. แล้วก็เข้าเป็นนักศึกษามหา
วิทยาลัยธรรมศาสตร์ และในขณะที่กำลังเรียนอยู่ ทางกระทรวงการ
ต่างประเทศประกาศรับสมัครคนเข้าทำงาน ลูกได้ไปสมัครสอบพร้อมกับ
เพื่อนๆ หลายคน ปรากฏว่าสอบได้และได้รับการบรรจุเข้ารับราชการใน
ตำแหน่งเสมียนจัตวาอันดับ ๗ ต่อมาพอความทราบถึงผู้มีอำนาจในสมัย
นั้น ได้ประท้วงมายังกระทรวงฯ ว่าทำไมรับลูกชายหลวงประดิษฐฯ เข้า
ทำงาน ซึ่งทางกระทรวงเจ้าสังกัดก็ตอบไปว่าเขาเข้ามาได้ด้วยการสอบ
แข่งขัน ถ้าหากจะไม่ให้รับเข้าทำงานก็ต้องห้ามไม่ให้เขาสมัครสอบ

พ่อได้ออกเดินทางไป
นอกประเทศ ส่วนแม่
และลูกๆ ได้หลบภัยไป
อยู่สวิตเซอร์แลนด์
เพราะในขณะนั้น
คณะรัฐประหาร
ได้ทำการจับกุม
ฝ่ายที่ถูกยึดอำนาจ
จับผมไม่ได้ก็จับเอาเมีย
ไปขังแทน นับว่า
เป็นการกระทำอัน
ป่าเถื่อนที่สุด

คณะกรรมการชุดที่สอบยังคงมีชีวิตอยู่ในขณะนี้บางท่านคงจำเรื่องนี้ได้ดี

การที่ลูกต้องทำงานด้วยเรียนด้วยก็เพราะต้องการจะแบ่งเบาภาระแม่ คือภายหลังรัฐประหาร แม่ยังคงรับบำนาญของพ่ออยู่ แต่พ่ออัยการ ยื่นฟ้องคดีสวรรคตในปลายเดือนสิงหาคม ๒๕๙๑ ทั้งๆ ที่ไม่มีชื่อพ่อเป็นจำเลย แต่ทางตำรวจมีหนังสือถึงกระทรวงการคลังขอให้ส่งจ่ายบำนาญพ่อตั้งแต่วันยื่นฟ้องเป็นต้นไป แม่ไม่มีรายได้อะไรจึงเอาบ้านให้เช่าและกลับไปอาศัยอยู่ที่บ้านป้อมเพชร แม่ทำขนมขายเป็นการหารายได้เพิ่มเติม ลูกพูดชมเชยแม่ว่าการกระทำของคุณแม่เป็นการดี แต่ขอให้ขายในราคา que ทุกคนอาจซื้อได้ แม่บอกว่าแม่ใช้ของดีทั้งนั้น ไม่มีกำไรอะไรถ้าคิดถึงแรงงาน แม่ได้อาศัยแรงงานจากนักศึกษาที่อยู่ร่วมบ้านเป็นผู้ช่วย

ในเดือนเมษายน ๒๕๙๕ ลูกถูกเกณฑ์ทหาร จึงต้องออกจากกระทรวงการต่างประเทศเพื่อไปรับราชการทหาร ในวันเกณฑ์นั้นแม่ได้ไปคอยฟังผลที่วัดหัวลำโพงซึ่งเป็นสถานที่คัดเลือก มีเพื่อนลูกคนหนึ่งเข้ามาหาแม่และถามว่าปาลโดนใหม่ ถ้าโดนเป็นทหารเขาจะขอให้ไปอยู่กับคุณพ่อของเขาซึ่งเป็นนายทหาร แต่เนื่องจากแม่ไม่ประมาท ก่อนที่ลูกจะถูกคัดเลือกแม่ได้ไปเฝ้า ม.จ. ชิตชนก กฤดากร ซึ่งเป็นที่เคารพคุ้นเคยของแม่ ทูลทูลว่าถ้าลูกถูกเกณฑ์ก็ขอให้ท่านช่วยรับไว้ในสังกัดของท่านด้วย เพราะลูกอยากเป็นทหารม้า ฉะนั้นในวันเกณฑ์ ม.จ. ชิตชนกฯ ทรงมอบหมายให้พันโทผู้หนึ่งไปดูตัวที่วัดหัวลำโพง และในตอนเย็นเกือบ

พลบค่ำเมื่อคัดเลือกแล้วก็มีนายสิบพาลูกและผู้ถูกเกณฑ์ไปที่กรมทหาร
ริมคลองหลอด แล้วจึงแยกไปเหล่าทหารม้า

เป็นอันว่าลูกเข้ารับราชการเป็นพลทหารสังกัดจเรทหารม้า อยู่
แผนกม้าป่วย วันอาทิตย์ใดที่ลูกอยู่เวร ไม่ได้กลับบ้าน แม่จะไปเยี่ยม
ลูกที่กรมทหาร ที่อยู่ของลูกเป็นโรงไม่มีฝา มีเสาและพื้นไม้สำหรับนอน
และม้าป่วยก็ยืนอยู่ที่ดินข้างๆ ที่นอน ทุกครั้งที่แม่ไปเยี่ยมจะเห็นลูก
ทำความสะอาดม้า เช่น อาบน้ำ แปรงเล็บเท้า ฯลฯ กลิ่นมูลม้าคั่ง
บางครั้งก็ต้องไปเกี่ยวหญ้าให้ม้าบริเวณถนนเศรษฐศิริ ได้เคยพบเพื่อน
บางคน แต่เขาจำลูกไม่ได้ เพราะลูกอยู่ในเครื่องแต่งกายที่มีกางเกงขา
สั้นสีเขียวและใส่เสื้อคอกลมกับถือเคียว ผู้บังคับบัญชาทุกระดับให้ความ
เมตตา ตลอดจนนายสิบและครอบครัวก็เอื้อเฟื้อหาอาหารให้รับประทาน

ทั้งๆ ที่มีสภาพเช่นนี้ก็ไม่วายที่ผู้มีอำนาจในสมัยนั้นจะรังเกียจ
ถึงกับถาม ม.จ. ชิดชนกฯ ว่าทำไมรับลูกหลวงประดิษฐ์ มาเป็นทหาร
ซึ่งท่านตอบไปว่า เขามาเป็นทหารตามกฎหมาย และที่ท่านรับมาไว้ใน
สังกัดท่านก็เพราะท่านชอบพอคุ่นเคยกับแม่มาช้านาน

ในวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๘๕ ได้มีการจับกุมกันใหญ่ แรกก็จับ
พวกที่เป็นนักสันติภาพ นักศึกษา ต่อมาในวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน เวลา
เช้าตรู่ ระหว่างที่ลูกลาป่วยพักอยู่ที่บ้าน เจ้าหน้าที่ตำรวจได้มาล้อมบ้าน
สารธร เข้าค้นบ้านและจับลูกซึ่งกำลังหลับอยู่ นำไปขังไว้ที่สถานีตำรวจ

วันที่ตำรวจจับลูกไป
แม่ต้องทำใจเข้มแข็ง
เมื่อผลญหน้ากับศัตรู
แต่แล้วแม่ขึ้นไปบน
ห้องและร้องไห้อยู่คน
เดียวโดยไม่ยอมให้
ใครเห็นว่าแม่อ่อนแอ
ในเย็นวันนั้นแม่ได้ไป
เยี่ยมลูกและนำอาหาร
ไปส่งลูกซึ่งถูกขังร่วมกับ
คนอื่น ๆ อีก ๒-๓ คน
แต่แม่จำไม่ได้ว่าเป็น
ใครบ้าง

สามยอดในข้อหากบฏ ลูกไม่ได้แสดงอาการหวาดกลัวแต่ประการใด

วันที่ตำรวจจับลูกไปแม่ต้องทำใจเข้มแข็งเมื่อผลญหน้ากับศัตรู แต่แล้วแม่ขึ้นไปบนห้องและร้องไห้อยู่คนเดียวโดยไม่ยอมให้ใครเห็นว่าแม่อ่อนแอ ในเย็นวันนั้นแม่ได้ไปเยี่ยมลูกและนำอาหารไปส่งลูกซึ่งถูกขังร่วมกับคนอื่น ๆ อีก ๒-๓ คน แต่แม่จำไม่ได้ว่าเป็นใครบ้าง

ก่อนที่ลูกถูกจับแม่ได้รับเป็นเจ้าแม่ให้คุณศักดิชัย บำรุงพงศ์ ไปหมั้นเครือพันธ์ ปทุมรส เมื่อลูกถูกจับทางผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงได้มาหาแม่ว่าจะไปตามกำหนดได้ไหม เพราะกำหนดหมั้นในวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน แม่ตอบไปว่าไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง ครั้นถึงวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน แม่พร้อมด้วยคุณศักดิชัยฯ ได้ไปทำพิธีหมั้นเครือพันธ์ฯ ที่บ้านคุณเฉลียว ปทุมรส โดยมีเจ้าคุณนรราชสุวจน์เป็นเจ้าแม่ฝ่ายหญิง

เมื่อทำพิธีเสร็จแล้วก็มีการสนทนาถามทุกข์สุขกัน ในขณะนั้นได้มีตำรวจ ๒ คันรถโดยการนำของ พ.ต.อ. อัศนีย์ (อู่) ยิ่งกมล ได้รุกรันมาค้นบ้านและขอจับคุณเฉลียวฯ นายอู่ได้เหลือบมาทางแม่และถามว่าเป็นใครทั้งๆ ที่เขาเคยรู้จัก ท่านเจ้าคุณนรฯ ตอบเขาว่า “ท่านผู้หญิงพูนศุข” เขาจึงพูดว่าขอเชิญตัวไปด้วย ท่านเจ้าคุณนรฯ จึงบอกเขาว่าไม่มีหมายสั่งจับจะจับได้อย่างไร เขาตอบว่า เขาได้เห็นหมายแล้ว แม่จึงพูดขึ้นว่าท่านเจ้าคุณฯ ท่านเป็นอดีต ร.ม.ต. ยุติธรรม ท่านย่อมรู้กฎหมายดี แต่เขาพูดว่าเจ้าหน้าที่ตำรวจส่วนหนึ่งซึ่งมี พ.ต.อ. ประชา บุรณนิต

กำลังไปค้นบ้านแม่ และเขาไม่ฟังเสียง จับตัวแม่ไปจนได้ แต่ให้นั่งรถ ส่วนตัวโดยให้ตำรวจนั่งหน้ารถ

ก่อนที่เขาจะเอาตัวแม่ไป แม่ได้ให้คุณศักดิ์ชัย โทรศัพทถึงคุณฉลบทลัยย์ พลงกูร ว่าขอให้รีบไปบ้านสาธิตเดีวนี้ ขณะนั้นคุณฉลบทฯ กำลังเลี้ยงเพลคุณพ่อคุณฉลบทฯ ซึ่งอุปสมบท ตอบว่ายังไม่ไปไม่ได้ แม่จึงให้โทรศัพท์ไปอีกครั้งบอกว่าแม่ถูกจับ คุณฉลบทฯ จึงรีบไปบ้านสาธิตทันที ในขณะที่อยู่ที่ไปค้นบ้านแม่ ตำรวจอีกชุดหนึ่งก็ไปค้นบ้านคุณยายด้วย เมื่อเขาจับแม่เขาพาตรงไปที่ทำการสันติบาลก่อน โดยให้แม่ยื่นรออนำห้องผู้บังคับการสันติบาล

ผู้ที่จับเข้าไปรายงานอธิบดีกรมตำรวจเพื่อจะเอาหน้า เสียงอธิบดีฯ ตะเพิดออกมาว่า “จับเอามาทำไม” เขาเลยพาแม่ไปบ้านเพื่อให้เตรียมตัวเข้าห้องขัง ขณะนั้นคุณชฎีกกับวาณียังเล็กอยู่ กำลังเรียนหนังสือที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ เมื่อขาดหัวหน้าครอบครัวคือแม่ ไม่มีใครดูแล แม่จึงเอาลูกหญิง ๒ คนไปนอนกับแม่ที่สันติบาลด้วยจนกว่าญาติจะติดต่อขอฝากเข้าเป็นนักเรียนประจำ

การจับได้ดำเนินต่อไป โดยเรียกว่า “กบฏสันติภาพ” หรือ “กบฏ ๑๐ พฤศจิกายน” และแยกการสอบสวนออกเป็นกลุ่มๆ มีกลุ่มสันติภาพ กลุ่มนักศึกษา กลุ่มกู้ชาติ ลูกอยู่ในกลุ่มกู้ชาติ ส่วนแม่ไม่ปรากฏว่าอยู่ในกลุ่มใด และการสอบสวนแม่กับลูกไม่มีการเกี่ยวพันกัน จึงเป็นเรื่อง

ปาลเมื่อวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๔๙๕
ขณะที่ตำรวจนำไปศาลอาญา
เพื่อขออำนาจฝากขัง
อายุ ๒๐ ปี ๑๑ เดือน ๗ วัน
ข้อหาบฏภายในและภายนอกราชอาณาจักร

แปลกประหลาดว่าแม่ลูกถูกจับในข้อหาเดียวกัน แต่ในสำนวนการสอบสวนไม่เกี่ยวกันเลย ไม่ทราบว่าคุณคิดบฏกันอย่างไร

ในระหว่างสอบสวนแม่ลูกคุมขังเป็นเวลา ๘๔ วัน เมื่อถึงเวลาอัยการยื่นฟ้อง ตำรวจเสนอสำนวนไปยังกรมอัยการเพื่อให้ฟ้องแม่ฐาน

กบฏ กรมอัยการพิจารณาแล้วว่าไม่มีหลักฐานที่จะฟ้องแม่ฐานกบฏ
แม่จึงได้รับการปล่อยตัว แต่ลูกถูกฟ้อง

ตลอดเวลาที่แม่ถูกคุมขัง แม่มีอาการป่วยเนื่องจากจิตใจถูกกระทบ
กระเทือนอย่างแรง น้ำหนักลดลงเหลือเพียง ๔๒ กิโล เมื่อแม่ได้รับการ
ปล่อยตัวแล้ว แม่จึงเห็นว่าไม่สมควรที่จะอยู่ในเมืองไทยต่อไป ทั้งๆ ที่
สงสารลูกต้องเข้าไปถูกคุมขังอยู่ในคุก แต่ก็จำใจจากลูก พาน้องเล็กๆ
๒ คนไปอาศัยอยู่ในประเทศจีน ก่อนขึ้นเครื่องบิน แม่ได้ไปลาลูกที่ศาล

เหตุการณ์ในวันนั้นได้มีท่านผู้หนึ่งซึ่งใช้นามปากกาว่า “ผู้สื่อข่าว
น้อย” บรรยายความได้ชื่อเรื่องว่า “ครั้งหนึ่งในบัลลังก์ ๒๔” ซึ่งบทความ
นี้ได้ตีพิมพ์ในหนังสือธรรมศาสตร์มา ๒ ครั้งแล้ว แม่จึงขอนำเรื่องมาลง
ประกอบในเรื่องราวชีวิตของลูก โดยขอประทานอภัยท่านผู้เขียนไว้ ณ ที่นี้
ด้วย

ท่านผู้อ่านคงจะจดจำได้ถึงสถานการณ์ทางการเมืองของไทยเมื่อ
เก้าปีก่อน ยุคนั้นเป็นยุคที่อำนาจเผด็จการของ “จอมอัครวิน” ขึ้นสูงสุด
ผู้ทรงคุณวุฒิ มีความรู้ มีฐานะทางสังคมต่างๆ กัน ต้องตกเป็นเหยื่อของ
อำนาจจอมธรรมอันน่าพรันพรึง นิยายสั้นเรื่องนี้ถ่ายทอดให้เห็นภาพชีวิต
ดังกล่าว ซึ่งก็เป็นหน้าที่ของประวัติศาสตร์อันมีเลือดและน้ำตาเป็นเครื่อง
รองรับ

ครึ่งหนึ่งในบัลลังก์ ๒๔

โดย “ผู้สื่อข่าวน้อย”

ก่อนอื่นใคร่ขอแนะนำว่า บัลลังก์ ๒๔ นั้นคือห้องพิจารณาคดีพิเศษของศาลอาญา ซึ่งได้ถูกจัดไว้โดยเฉพาะสำหรับพิจารณาคดีการเมืองต่างๆ ทุกวัน นับตั้งแต่ยุครัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๐ เป็นต้นมา ณ บัลลังก์แห่งนี้ได้เคยเป็นที่ประกาศปกาศิตแห่งความไร้อิสรภาพของนักการเมืองจำนวนหลายสิบคน เคยเป็นที่ขีดเส้นชีวิตแก่บุคคลบางคนซึ่งครึ่งหนึ่งเคยมีชีวิตรุ่งเรืองและผาสุกให้กลับชะตาถึงฆาตลงในพริบตาเดียว เคยเป็นที่กำหนดโทษของทนายความผู้มีชื่อเสียงและยึดมั่นในอุดมคติของประชาชนในขณะที่กำลังปฏิบัติหน้าที่ของตนอยู่อย่างเข้มแข็งเพราะเหตุได้ละเมิดอำนาจศาล และเคยเป็นสถานที่ก่อให้เกิดพฤติกรรมอันจะต้องจารึกไว้เป็นประวัติศาสตร์ประการอื่นอีกนับครั้งไม่ถ้วน

และในกาลต่อไปสถานที่แห่งนี้แหละ สหายเอ๋ย จะต้องเป็นสถานที่ก่อให้เกิดปรากฏการณ์อันเป็นประวัติศาสตร์ที่มิโหดร้ายยิ่งอีกอย่างแน่นอนขอให้ออกต่อไปเถิด

ครึ่งหนึ่งในบัลลังก์ ๒๔ นี้ เป็นครึ่งหนึ่งในหลายร้อยครั้งหลายพันครั้งสำหรับเหตุการณ์อันเป็นภาพประทับใจซึ่งได้เกิดขึ้น ณ สถานที่ดังกล่าว แม้ว่าเหตุการณ์อันได้เกิดขึ้นจะได้สลายตัวไปกับกาลเวลาที่

ผ่านมาก็ตาม แต่ความประทับใจอย่างสุดซึ้งของผู้ประสบเห็นนี้ช้ มันไม่
อาจสลายตัวไปกับกาลเวลาได้ด้วย

ครั้งนั้น ในราวปลายเดือนเมษายน ๒๔๙๖ เท่าที่พอจะจดจำได้
เป็นเวลาเช้าก่อนเที่ยง ที่บัลลังก์ ๒๔ นั้นเองได้มีบุคคลกลุ่มหนึ่ง
ประมาณ ๕๐ คนเศษ กำลังถูกควบคุมตัวอย่างแข็งแรงจากผู้พิทักษ์
สันติราษฎร์แห่งกองบังคับการตำรวจสันติบาลผู้มีอาวุธทันสมัยครบมือ
บุคคล ๕๐ คนเศษเหล่านั้นเท่าที่สังเกตเป็นบุคคลต่างวัย ต่างฐานะ
ต่างอาชีพ มีทั้งนักเขียนผู้มีชื่อเสียง นักวิทยาศาสตร์ผู้ทรงคุณวุฒิ
นักหนังสือนามอุโฆษ นักศึกษา กรรมกร ชาวนา ครูประชาบาล และ
ชาวสวน รวมทั้งผู้มีอาชีพอื่นๆ อีกด้วย

เขาทำอะไรกัน ณ ที่นี้ ผู้เขียนได้รับคำชี้แจงว่าบุคคลเหล่านั้น
ได้ถูกฟ้องเป็นจำเลยในคดีการเมืองฐานกบฏภายในและภายนอกราชอาณาจักร
อาณัติกร แต่เขาเหล่านั้นได้ประกาศตนว่าเขาคือสันติชน ผู้มิได้คิดร้าย
ต่อผู้ใด เขาเหล่านั้นได้ถูกเบียดตัวจากที่คุมขังมาคัดบรรดาพยานเอกสาร
นับพันๆ ชิ้น ซึ่งฝ่ายโจทก์คืออัยการของแผ่นดินได้เป็นผู้นำส่งต่อศาล
ทั้งนี้เพื่อเขาเหล่านั้นจะได้เตรียมหาหลักฐานสู้คดีตามวิถีทางของกฎหมาย

สหายรัก เท่าที่กล่าวมาแล้วยังหาใช่ประเด็นของเรื่องไม่

ขณะนั้นใกล้เวลาเพลมากแล้ว รถเฟียตเก็งสีดำปลดคันหนึ่งได้
แล่นปราดเข้าเทียบกับบาทวิถีหน้าประตูห้องพิจารณาคดีบัลลังก์ ๒๔

สุภาพสตรีวัยกลางคนผู้หนึ่งรูปร่างสูงโปร่ง สวมแว่นดำสนิท ก้าวลงจากรถคันนั้นอย่างแช่มช้อย ท่วงทีกิริยาเป็นสง่าน่าเกรงขาม แม้ว่าจะมีบางสิ่งบางอย่างบ่งไว้ว่าเธอกำลังตกอยู่ในห้วงของความทุกข์ก็ตามที เธอได้เป็นเป้าสายตาของบุคคลทุกฝ่าย ณ ที่นั้น อันมีผู้พิทักษ์สันติราษฎร์ ผู้มีอาวุธครบมือ กลุ่มนักรบเมืองผู้ไร้อิสรภาพ และประชาชนผู้สนใจ แต่เธอก็มิได้มีความประหม่าหรือสะทกสะท้านอย่างใดเลย

เธอผู้นั้นได้ตรงเข้าไปขออนุญาตผู้พิทักษ์สันติราษฎร์ แล้วก็ได้รับอนุญาตให้เข้าไปในห้องพิจารณาคดีบัลลังก์ ๒๔ นั้น เมื่อเธอได้ย่างเท้าเข้าไปภายใน เธอก็ได้รับการแสดงคารวะอย่างนอบน้อมและพร้อมเพรียงจากกลุ่มนักรบเมืองผู้ถูกควบคุมตัวเหล่านั้น ลักษณะการเช่นนั้นแสดงถึงบุคลิกภาพอันสำคัญของท่านสุภาพสตรีผู้นี้เป็นอย่างดี

เด็กหนุ่มผู้หนึ่งอายุไม่เกิน ๒๑ ปี รูปร่างสันตัด ใบหน้าอímเอิบผมหตัดสั้นแบบนักเรียน ปราดออกมาจากกลุ่มผู้ไร้อิสรภาพ ตรงมาที่ท่านสุภาพสตรีผู้นั้น แสดงคารวะอย่างนอบน้อม ทันใดนั้นก็ให้เกิดภาพอันประทับใจอย่างลึกซึ้งแก่ผู้ประสบพบเห็น

ท่านสุภาพสตรีผู้นั้นได้สวมกอดหนุ่มน้อยผู้นั้นไว้อย่างแสนรัก ฉับพลันน้ำตาของท่านก็ได้ไหลพร่างพรูราวกับสายฝน ท่านสะอึกสะอื้นพร้อมกับรำพันด้วยเสียงอันเยือกเย็นว่า

“ลูกเอ๋ย ครอบครัวของเราเป็นครอบครัวที่ต้องผจญกับชะตากรรม แม้ว่าพ่อของลูกจะได้ประกอบกรรมทำความดีให้กับชาติบ้านเมืองอย่างมากมายก็ตาม แต่วิถีทางการเมืองทำให้พ่อของลูกไม่มีสิทธิที่จะอยู่ในผืนแผ่นดินไทยได้อย่างเสรีชน ผลอันนี้ได้กระทบกระเทือนมาถึงแม่และตัวลูกอีกด้วย ลูกรักต้องกลายเป็นจำเลยในคดีการเมืองตั้งแต่เยาว์วัย โดยไม่มีผู้ใดคาดหมายไว้ก่อนเลยว่าจะต้องเป็นไปถึงเพียงนี้ ในวันที่ซึ่งเหลือเวลาอีกเพียงเล็กน้อยจำต้องลาลูกรักเดินทางไปต่างประเทศเพื่อไปรักษาสุขภาพของแม่ให้ดีขึ้น ด้วยใจจริงแม่แล้วไม่อาจจะทิ้งลูกรักไปได้ในยามนี้ แต่ด้วยเหตุจำเป็นสำคัญและสถานการณ์ได้บีบบังคับให้แม่จำต้องเดินทางไปด้วยใจอันไม่สมัคร แม่ไม่อาจจะพูดอะไรไปมากกว่านี้ได้ เพราะกลัวว่าจะกระทบกระเทือนจิตใจอันบริสุทธิ์ของลูกรัก นอกจากจะขอให้ลูกมีจิตใจเข้มแข็งอดทนต่อสภาพการณ์ที่ลูกกำลังเผชิญอยู่ต่อไปในภายภาคหน้า ลูกรักจงอดทนและจงประพฤติดนให้สมกับเป็นลูกของนักรบเมืองผู้ครั้งหนึ่งเคยทำคุณงามความดีให้กับชาติบ้านเมืองโดยไม่เคยกอบโกยหาผลประโยชน์ใส่ตนและครอบครัวอย่างใดเลย แต่จังหวะชีวิตได้ทำให้พ่อของลูก...” เสียงของท่านสุภาพสตรีผู้นั้นได้สะอื้นขาดหายไปเพราะความกำสรวล

ทุกคนที่อยู่ ณ ที่นั้น แม้แต่ผู้พิทักษ์สันติราษฎร์เองก็จำต้องเบือนหน้าหนีเพราะไม่อาจทนฟังและดูภาพ และสิ่งอันน่าเห็นใจยิ่งนี้ได้

ลูกเอ๋ย ครอบครัวของเราเป็นครอบครัวที่ต้องผจญกับชะตากรรม แม้ว่าพ่อของลูกจะได้ประกอบกรรมทำความดีให้กับชาติบ้านเมืองอย่างมากมายก็ตาม แต่วิถีทางการเมืองทำให้พ่อของลูกไม่มีสิทธิที่จะอยู่ในผืนแผ่นดินไทยได้อย่างเสรีชน

คุณแม่ที่รัก ขอให้
คุณแม่จงเดินทางไป
รักษาตัวด้วยความ
ปลอดภัยและสบายใจ
โดยไม่ต้องเป็นห่วงลูก
ความกังวลอาจทำให้
สุขภาพของคุณแม่
ทรุดโทรมยิ่งขึ้น
สภาพการณ์เท่าที่ลูก
ประสบอยู่ทุกวันนี้
เป็นสภาพการณ์ที่ลูก
สามารถทนได้ เช่น
เดียวกับมิตรสหาย
ผู้ร่วมชะตากรรม
ทั้งหลาย

แต่หนุ่มน้อยผู้นั้นชะรอยจะเป็นคนที่บึกบึนและมีลักษณะแข็งแกร่ง
เป็นพิเศษ เพราะเขามีได้แสดงความเศร้าสร้อยออกมาให้ประจักษ์กับ
สายตาคบคลุคลายนอกแต่อย่างใดเลย ใบหน้าคงยิ้มละไมไม่เปลี่ยนแปลง
แต่ดวงตาทั้งสองของเขาเท่านั้นที่แฝงแววของความปวดร้าวในดวงใจไว้
เขามีความรู้สึกอย่างไรนั้นไม่จำเป็นต้องอธิบายมิใช่หรือ เขาได้ปลอบ
ประโลมมารดาสุดที่รักของเขาว่า

“คุณแม่ที่รัก ขอให้คุณแม่จงเดินทางไปรักษาตัวด้วยความปลอดภัย
และสบายใจโดยไม่ต้องเป็นห่วงลูก ความกังวลอาจทำให้สุขภาพของ
คุณแม่ทรุดโทรมยิ่งขึ้น สภาพการณ์เท่าที่ลูกประสบอยู่ทุกวันนี้เป็นสภาพ
การณ์ที่ลูกสามารถทนได้ เช่นเดียวกับมิตรสหายผู้ร่วมชะตากรรมทั้ง
หลาย ลูกได้ตระหนักถึงปรากฏการณ์ต่างๆ อันได้บันดาลให้ลูกตกอยู่ใน
สภาพเช่นนี้เป็นอย่างดีเพราะเหตุใด ลูกไม่ขอปริปากเรียกร้องสิทธิอัน
ใด หรือเรียกร้องความเห็นใจจากผู้ใดเป็นอันขาด ลูกยินดีที่จะเผชิญ
กับสถานการณ์อันเลวร้ายต่างๆ อันจะมีต่อไปข้างหน้าด้วยความเต็มใจยิ่ง
เพราะกาลเวลาเท่านั้นจะเป็นเครื่องพิสูจน์ว่าลูกนี้เป็นผู้กระทำผิด
กฎหมายบ้านเมืองหรือไม่”

หนุ่มน้อยกล่าวถ้อยคำนั้นออกมาด้วยเสียงทุ้มมีกังวาน โดยปราศ
จากความสะทกสะท้านหรือยำเกรงผู้ใด ยิ่งความตื่นตันใจให้กับท่าน
สุภาพสตรีผู้นั้น ท่านได้เอื้อมมือจากวงกอด ลูบไล้เส้นผมของหนุ่มน้อย

อย่างแสนอาลัย

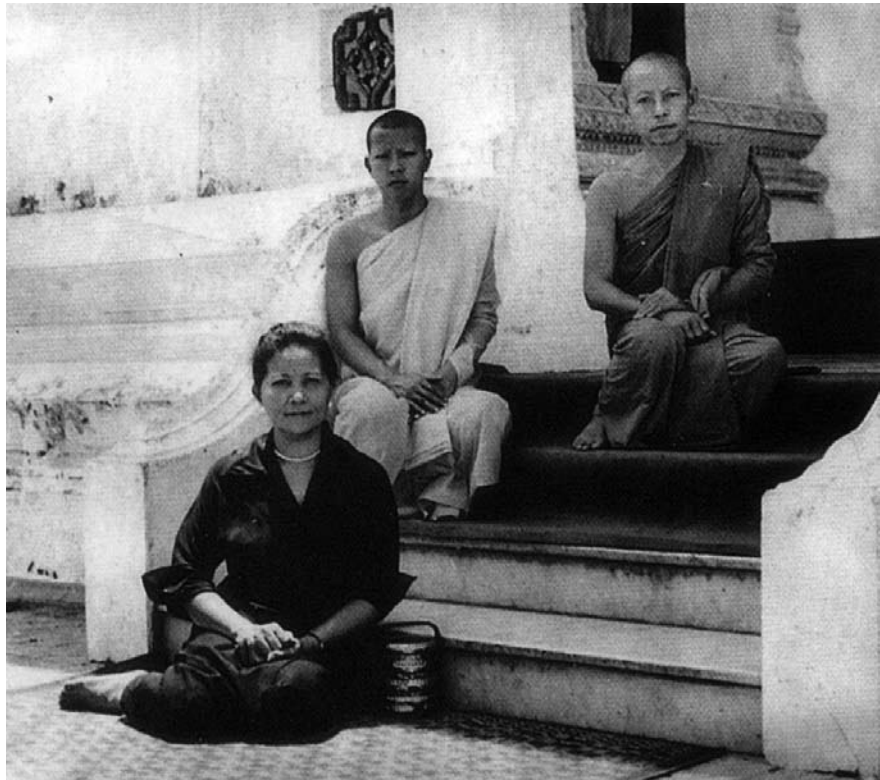
อาจจะเป็นตัวระยะเวลาที่จะอยู่ร่ำลาลูกชายสุดที่รักมีน้อยเกินไป
หรือไม่ท่านสุภาพสตรีผู้นั้นก็ไม่อาจจะทนสะกดความตื่นตันใจต่อไปได้
ท่านได้คลายมือจากวงกอดของหนุ่มน้อยและเบือนหน้ามายังทนายความ
อาวุโส ณ ที่นั้น พร้อมกับกล่าววาจาฝากฝังลูกชายของท่านอย่างแสนจะ
เป็นห่วง คณะทนายความได้น้อมรับคำของท่านสุภาพสตรีผู้นั้นด้วย
ความเห็นใจอย่างสุดซึ้ง

ในที่สุดท่านสุภาพสตรีก็ก้าวขึ้นรถคันเก่ากลับไป รถได้เคลื่อนลับ
หายไปกับมุ่มตึกบัลลังก์พิเศษนั้นพร้อมด้วยเสียงหายไปของเครื่องยนต์
แต่เสียงสะท้อนภายในจิตใจของท่านสุภาพสตรีผู้นั้นกับหนุ่มน้อยผู้มีดวงใจ
อันบึกบึน จะหายไปพร้อมกับเสียงเครื่องยนต์ด้วยละหรือ...สหายรัก

จากหนังสือ “วันธรรมศาสตร์” ๒๕๐๗

แม่จำต้องจากลูกไปเป็นเวลา ๔ ปีเศษ จึงได้กลับมากรุงเทพฯ
เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๐ เนื่องจากคุณยายป่วยหนัก และเพื่อต้อนรับลูกที่
ได้รับอิสรภาพหลังจากถูกตัดสินจำคุก ๒๐ ปี และได้การลดหย่อนเหลือ
เพียง ๑๓ ปี ๔ เดือน และในโอกาสกิ่งพุทธกาล ก็ได้รับนิรโทษกรรมใน
เดือนมีนาคมนี้เอง รวมเวลาที่อยู่ในที่คุมขังทั้งหมดสี่ปีเศษ แม่จึงได้รับ

เมื่อปาลบวช โดยมีพระพิมลธรรม
(อาจ อาสภเถระ) เป็นพระอุปัชฌาย์
ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

กลับจากประเทศจีน เพื่อมารับใช้ตอบแทนพระคุณคุณยายซึ่งท่านดีใจ
มากที่ยังมีชีวิตอยู่ได้เห็นหลานได้รับอิสริภาพก่อนที่ท่านจะถึงแก่กรรม
ตลอดเวลาที่ลูกถูกคุมขังอยู่ที่ลหุโทษและที่บางขวางได้มีญาติมิตรสนิท
เยี่ยมเยียนและส่งเสียอาหารการกินเป็นประจำ ทั้งนี้แม่ระลึกถึงพระคุณ
ท่านเหล่านี้เป็นอย่างสูง

อนึ่ง ระหว่างที่ลูกต้องย้ายไปคุมขังที่เรือนจำบางขวางนั้น ท่านเจ้าคุณพระพิมลธรรม (อาจ อาสภเถระ) ได้ขออนุญาตทางการเข้าไปในเรือนจำ เพื่อโปรดแสดงธรรมกถาและฝึกฝนผู้ต้องหารวมทั้งลูกด้วยที่สมควรใจปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อได้รับแสงสว่างจากการปฏิบัติตามธรรมะของพระพุทธองค์ ซึ่งเป็นพระคุณอย่างยิ่งของท่านเจ้าคุณพระพิมลธรรม

ครั้นถึงเดือนพฤษภาคมคุณยายก็ถึงแก่กรรม ลูกมีศรัทธาที่จะอุปสมบท ท่านเจ้าคุณพระพิมลธรรม ก็ได้มีเมตตาโปรดรับเป็นอุปัชฌาย์ ลูกได้อุปสมบทเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๐๐ ณ พัทธสีมา วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ก่อนที่จะอุปสมบทได้ไปรายงานตัวที่สัสดี เขาตอบว่าได้ปลดลูกเป็นพลทหารกองหนุนแล้ว ระหว่างบวชท่านเจ้าคุณได้กรุณาจัดให้อยู่กุฏิเดียวกับท่าน นับว่าเป็นพระเดชพระคุณยิ่ง

เมื่อทำการฉาบปกิฉพคุณยายแล้วแม่ได้พาลูกไปเยี่ยมพ่อซึ่งจากกันนับสิบปีที่ประเทศจีน แล้วลูกกลับมาเรียนต่อที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จนสำเร็จได้นิติศาสตร์บัณฑิต ตอนเรียนที่เมืองไทยได้พักอยู่บ้านสารและดูแลลลิตาพี่สาวคนโตซึ่งมีสุขภาพไม่สมบูรณ์ จนกระทั่งลูกออกไปศึกษาต่อ ณ ประเทศฝรั่งเศส นำอัมพาลึงได้รับลลิตาไปอยู่ในความดูแลที่บ้านซอยสวนพลู

ระหว่างศึกษาในประเทศฝรั่งเศสลูกได้ทำการสมรสครั้งแรกเมื่อ

บ่อน้ำร้อนผางฮว่า มณฑลกวางตุ้ง
(พ.ศ. ๒๕๐๖)

พ.ศ. ๒๕๐๗ กับงามชื่น นิลวัฒนานนท์ มีบุตรด้วยกัน ๒ คน คือ นายชัยวัฒน์ (วิคตอร์) และนางสาวตุลยา (ตุลย์) ต่อมาลูกกลับจากฝรั่งเศส แล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ ลูกได้ทำการสมรสครั้งที่สองกับเลิศศรี จตุรพฤษณ์ มีบุตร ๑ คน คือ เด็กชายปรีดิวิษณ์ (ป้อม)

ในปี ๒๕๑๐ แม่และแป้ว (สุดา) ได้ออกจากประเทศจีนมาพำนักอยู่ในประเทศฝรั่งเศส แม่และลูกจึงได้มีโอกาสอยู่ใกล้ชิดกัน แม่เช่าห้อง (Studio) อยู่ที่ปารีสเขต ๑๔ ส่วนลูกพักอยู่ที่ Résidence Universitaire เขต Antony

ปกติเวลาลูกเข้ามาเรียนในปารีส ขากลับจะต้องแวะมาเยี่ยมแม่ทุกครั้ง ส่วนแม่นั้นถึงวันอาทิตย์ก็จะไปเยี่ยมลูกและอยู่กับข้าวเหนียวกับลูก บางทีลูกก็พาแม่ไปทัศนศึกษาในปารีสและต่างจังหวัด ระยะนั้นมีญาติมิตรไปเที่ยวฝรั่งเศสกันเป็นจำนวนไม่น้อย ลูกก็ทำหน้าที่ต้อนรับและอำนวยความสะดวกให้

เมื่อลูกสอบข้อเขียนและสอบปากเปล่าได้แล้วก็เตรียมทำวิทยานิพนธ์ต่อไป ในวันสอบปากเปล่า แม่ได้ไปนั่งฟังลูกสอบด้วย ต่อมาลูกเปลี่ยนจากทำวิทยานิพนธ์ Doctorat d' Université เป็น Doctorat de 3 ème Cycle จึงทำให้เสียเวลาต่อไปอีก

ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๕๑๓ พ่อมีอายุครบ ๗๐ ปีบริบูรณ์ ได้ออกจากประเทศจีนมาพำนักอยู่ประเทศฝรั่งเศสและได้พบลูก ในปี

ปรีดี-พูนศุข กับปาล ที่เมือง Amsterdam ประเทศเนเธอร์แลนด์ (พ.ศ. ๒๕๑๔)

๒๕๑๕ พ่อมีอายุครบ ๖ รอบ (๗๒ ปี) ได้รวมครอบครัวไว้ครบถ้วน
ลลิตาลูกคนโตซึ่งพิการ ที่ฝรั่งเศสลูกได้มีโอกาสปรนนิบัติรับใช้พ่อ เช่น
การหาซื้อบ้าน หาซื้อหนังสือตำราที่พ่อจะค้นคว้าและเบ็ดเตล็ดจิปาณะ
นับว่า ได้อยู่ใกล้ชิดกับพ่อขณะหนึ่ง

ในปี ๒๕๑๕ นั้น ลูกได้กลับเมืองไทยเพื่อมาประกอบอาชีพอิสระ
และทำงานเกี่ยวกับการจัดพิมพ์หนังสือของพ่อจำหน่ายจ่ายแจก ใน
ระยะก่อนที่ลูกรับการผ่าตัด ลูกได้รับมอบอำนาจจากพ่อให้ฟ้องร้อง
ผู้ที่ละเมิดและบิดเบือนข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ ลูกได้ร่วมมือกับ
ทนายความหลายท่านฟ้องจำเลยคดีต่างๆ ซึ่งได้รับความเป็นธรรมจาก
ศาลจนชนะเด็ดขาด

โดยปกติลูกได้ไปเยี่ยมพ่อแม่ที่ประเทศฝรั่งเศสทุกปี และเมื่อวันที่
๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ เกิดรัฐประหาร เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลสมัยนั้นทำการ
ปราบปรามเช่นฆ่านักศึกษาอย่างโหดร้ายป่าเถื่อนที่สุด ลูกเห็นว่าถ้าขึ้น
อยู่ในเมืองไทยอาจไม่ปลอดภัย จึงเดินทางไปพักกับพ่อแม่เป็นเวลาปี
เศษ จนสถานการณ์คลี่คลายลูกจึงเดินทางกลับ ในระหว่างที่พักอยู่ใน
ฝรั่งเศส ลูกมีอาการป่วยต้องเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาล (Hôpital
International de l' Université de Paris) ถึง ๒ เดือนเต็ม

เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๒๒ ขณะที่แม่อยู่ที่ฝรั่งเศสได้รับ
โทรศัพท์ทางไกลจากกรุงเทพฯ ว่าลูกป่วยเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาล

จุฬาลงกรณ์ และนายแพทย์จะทำการผ่าตัดด่วนในวันที่ ๒๗ เมื่อแม่รับทราบก็รีบเดินทางมากรุงเทพฯ ถึงในวันผ่าตัดพอดี แพทย์ที่ทำการผ่าตัดได้พบว่าลูกเป็นมะเร็งในลำไส้ใหญ่

ลูกมีอาการป่วยมาก่อนและเข้ารับการตรวจที่โรงพยาบาลหลายครั้ง แต่ลูกเป็นคนอดทนและมีนิสัยเกรงใจจึงมิได้คิดว่าเป็นโรคร้าย มัวไปเข้าใจว่าเป็นโรคติดเชื้อตัวงเรื้อรัง แต่เมื่อแพทย์ได้ตรวจอย่างถี่ถ้วนแล้วปรากฏว่ายังเป็นโรคมะเร็งลำไส้ใหญ่ เมื่อผ่าตัดเรียบร้อยและย้ายลำไส้ให้ถ่ายออกทางใหม่ (Colostomy) ลูกมีอาการดีขึ้นเป็นลำดับและกลับมาพักฟื้นที่บ้านได้

ภายหลังที่ผ่าตัดได้ ๕ เดือน ลูกได้เดินทางไปฝรั่งเศสเนื่องในวันคล้ายวันเกิด พ่ออายุครบ ๘๐ ปีบริบูรณ์ ร่างกายลูกแข็งแรงเกือบเป็นคนปกติ ลูกพักอยู่ในฝรั่งเศสเดือนเศษจึงเดินทางกลับ

ภายหลังที่ลูกผ่าตัด พ่อมีความจำเป็นต้องดำเนินคดีฟ้องร้องผู้ที่เขียนบิดเบือนประวัติศาสตร์อีก พ่อไม่ได้มอบให้ลูกเป็นตัวแทนเพราะเห็นว่าลูกยังอยู่ในระยะพักฟื้น พ่อจึงขอให้ช่วยเพียงร่วมมือกับทนายความอย่างใกล้ชิด

ต่อมาในเดือนพฤษภาคม ๒๕๒๔ ลูกได้เดินทางมาฝรั่งเศสอีกเนื่องในวันคล้ายวันเกิดของพ่อครบ ๘๑ ปี ไปครั้งนี้ลูกมีอาการไม่สบาย แต่ด้วยความเกรงใจประกอบกับพ่อต้องเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาล

ลูกจึงมีได้บอกให้ใครทราบเพราะเกรงว่าจะเพิ่มภาระ จนกระทั่งมีอาการ อืด แน่น ปวดท้อง และมีโลหิตออกทาง Stoma จึงได้ไปให้แพทย์ ประจำครอบครัวตรวจ แพทย์มีความเห็นว่าควรจะกลับมารักษากับแพทย์ ที่เคยรักษามาก่อนแล้ว แม่จึงเดินทางกลับมาพร้อมลูก ระหว่างเดินทาง ลูกมีอาการปวดอย่างแสนสาหัส เมื่อถึง Delhi ต้องเรียกหมอมาฉีดยา ระวังปวด พอถึงกรุงเทพฯ ก็ได้ตรงไปเข้าโรงพยาบาลจุฬาฯ ทันที

ลูกมีนิสัยเกรงใจคน ถึงแม้จะป่วยมากก็ไม่ปรึกษาแม้แต่ร้อง ครางเบาๆ บางทีถึงเวลาฉีดยาแก้ปวดก็บอกว่ารอไว้ก่อน โดยลูกทำ สมารถจนทนไม่ไหวจริงๆ จึงยอมฉีดยา หรือญาติที่เฝ้าใช้ทนไม่ไหวที่จะ ปลดปล่อยให้ลูกทรมาน จึงขอให้พยาบาลฉีดยา เมื่ออาการปวดทุเลาลูกก็ ทำงานเกี่ยวกับการพิมพ์หนังสือของพ่อเพื่อเป็นการเผยแพร่ต่อไป

ลูกมีความห่วงใยในสุขภาพของพ่อมาก คือในระหว่างที่ลูกพำนัก อยู่ในฝรั่งเศสครั้งหลังนี้ลูกได้เห็นพ่อป่วยหนักต้องเข้าโรงพยาบาลด่วน ในกลางดึก และลูกตามไปช่วยดูแล ฉะนั้นในขณะที่ลูกป่วยอยู่ จึงนึกถึง พ่อตลอดเวลา ส่วนแม่นั้นมีความวิตกมาก แต่เมื่อแม่เข้าไปอยู่ใกล้ลูกก็ อटकั้นไม่แสดงให้ลูกเห็นว่ามี ความวิตก ลูกจึงพูดกับแม่ว่าแม่มีกำลัง ใจดี

นอกจากลูกมีนิสัยเกรงใจคนแล้ว ลูกยังเป็นคนมีกิริยาวาจาสุภาพ อ่อนน้อม รู้จักเคารพคารวะผู้อาวุโส ถึงแม้ว่าแพทย์และพยาบาลซึ่ง

ปรีดีอุ้มลลิตา พูนสุขอุ้มपाल
บ้านบ่อมเพ็ชร (พ.ศ. ๒๔๗๖)

มีอาวูโส่น้อยกว่าเข้ามาตรวจหรือช่วยเหลือตามหน้าที่ ลูกก็จะยกมือไหว้
และกล่าวขอบคุณทุกครั้ง

ลูกเกิดมาอาภัพต้องพลัดพรากจากพ่อแม่ตั้งแต่เด็ก ถึงเวลาที่จะ
หาความสุขสบายได้บ้าง ลูกก็งดเว้น เพราะนึกถึงผู้ที่มีความลำบากกว่า
อีกจำนวนมาก มีความเสียสละอุทิศตนเพื่อส่วนรวมของสังคมตลอดชีวิต
จนกระทั่งเมื่อก่อนจากไปก็ได้แสดงเจตนาอุทิศดวงตาให้ศูนย์ดวงตา
สภากาชาดไทย และบริจาคร่างกายให้คณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย เพื่อทำการค้นคว้าให้เป็นประโยชน์สำหรับผู้ที่เคราะห์ร้าย
ด้วยโรคมะเร็ง

เมื่อลูกถึงแก่กรรมเมื่อ ๙ กันยายน ๒๕๒๔ แล้ว ได้มีท่านที่เคารพ และญาติมิตรนำเงินมาช่วยในการบำเพ็ญกุศล แม่จึงได้นำเงินจำนวนหนึ่งแสนบาทบริจาคให้คณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ เพื่อตั้งเป็นทุนค้นคว้าวิจัยโรคมะเร็ง ซึ่งถ้าหากลูกมีญาณวิเศษ คงจะอนุโมทนาที่เป็นไปตามเจตนารมณ์ของลูก

ตลอดเวลาที่ลูกเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เป็นเวลาเกือบ ๓ เดือน ลูกได้รับเมตตาจิตจากนายแพทย์และพยาบาลทุกท่าน อีกทั้งท่านที่เคารพ อาทิ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช และญาติมิตร มีความห่วงใยในอาการป่วยของลูก ได้กรุณาเยี่ยมให้กำลังใจ วัตถุประสงค์ทราบจนถึงวาระสุดท้าย ทั้งนี้แม่รู้สึกซาบซึ้งในพระกรุณาและพระคุณของท่านทั้งหลายเป็นอย่างยิ่ง

ต่อไปนี่คือความบางตอนที่คุณพยาบาลผู้หนึ่งซึ่งช่วยดูแลลูกตั้งแต่เข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลเขียนถึงแม่ภายหลังที่ลูกจากไปแล้ว

“หนูและพี่ๆ น้องๆ พยาบาลที่ได้รู้จักคุณปาลรู้สึกเสียใจมาก และเสียายที่คนดีๆ อย่างคุณปาลได้จากพวกเราไป ช่วงระยะเวลาไม่นานนักที่ได้รู้จัก ทำให้พยาบาลทุกคนรู้สึกว่าคุณปาลเป็นคนดีมาก ตั้งแต่หนูทำงานมา คุณปาลเป็นคนใช้รายแรกที่ทำให้หนูร้องไห้และเสียายในการ

จากไป มีความรู้สึกที่ว่าเศร้าและเสียตายเสมือนว่าคุณปาลเป็นญาติสนิท ตลอดเวลาที่คุณปาลอยู่โรงพยาบาล ได้สร้างแต่ความรู้สึกที่ดีงามจนพยาบาลทุกคนที่ได้รู้จักคุณปาลรู้สึกประทับใจและกล่าวขวัญถึงอยู่เสมอ ถ้าหนูเป็นทวดตาอยากจะทำอะไรให้คุณปาลหายจากโรคนี้ เพราะหนูพบเห็นคนไข้โรคนี้มาเยอะและรู้ว่าโรคนี้ทรมาณแค่ไหน แต่หนูก็ทำได้แค่เพียงช่วยเหลือนิดหน่อยๆ ตามหน้าที่ของพยาบาลเท่านั้น สิ่งต่างๆ จะต้องเป็นไปตามธรรมชาติซึ่งจะฝืนอย่างไรก็ได้ และคุณปาลก็ฝืนธรรมชาติไม่ได้เช่นเดียวกัน คุณปาลคงฝังอยู่ในความทรงจำของพยาบาลทุกคนไปอีกนาน คุณปาลจากไปแล้ว แต่คุณงามความดี อุบนิสัยซึ่งสุภาพอ่อนโยนเห็นอกเห็นใจผู้อื่นอย่างมาก ใจดี มีเมตตา ได้ถูกสรรเสริญถึงอยู่เสมอค่ะ คนดีจ้ จากไปรู้สึกว่าคุณปาลทั้งโลกกำลังเศร้าสร้อยไปด้วย”

เนื่องจากปาลเป็นลูกชายคนโตของพ่อแม่ซึ่งพ่อแม่หวังจะฝากผีฝากไข้ลูกในบั้นปลายของชีวิต แต่ลูกก็ได้ต่วนจากพ่อแม่ไปก่อนตามกฎแห่งธรรมชาติ ซึ่งไม่มีอำนาจหรือสิ่งใดที่จะเหนี่ยวรั้งได้ ยิ่งความเศร้าโศกอาลัยให้พ่อแม่ลูกเมียและญาติพี่น้องที่อยู่ข้างหลังอย่างสุดที่จะพรรณนา ลูกจากไปด้วยจิตใจและร่างกายที่สะอาดหมดจด

ก่อนที่จะส่งร่างของลูกเข้าสู่ตีกายวิภาค แม่ได้จูบลาลูกเป็นครั้งสุดท้ายและบอกลูกว่า **“ชาตินี้ลูกมีกรรมเกิดมาอาภัพและลำบาก ถ้าชาติหน้ามีขอให้ลูกมีชีวิตที่สบายกว่านี้”**

แม่ขอตั้งจิตอธิษฐาน ด้วยเดชะคุณพระศรีรัตนตรัยและอานิสงส์ทั้งหลายที่ลูกบำเพ็ญเพื่อส่วนรวม เพื่อความกตัญญูกตเวที ได้โปรดดลบันดาลให้ลูกประสบความสำเร็จในสัมปรายภพทุกประการ เทอญ

ซานหลี่, หนานชอง
๗ | ๖

ปรีดี-พูนศุข กับ ดุษฎี, วาณี ที่กำแพงเมืองจีน (พ.ศ. ๒๔๙๗)

ระหกระเหินจากบ้านเกิด ครั้งที่ ๒*

ในที่คุมขังกองสันติบาล กรมตำรวจ ข้าพเจ้าตั้งคำถามกับตนเองว่า “ฉันทำผิดอะไร” เป็นเพียงเพราะเป็นภรรยา นายปรีดีที่ทางการต้องการตัวกระนั้นหรือ จึงกลายเป็น “ผู้ต้องหา” เป็น “กบฏ” และ “คนซี้คุก”

ยามปกติ คนเราจะไม่รู้สึกซาบซึ้งกับคำว่า “อิสรภาพ” เท่าใดนัก แต่เช่นในกรณีที่ข้าพเจ้าและเพื่อนร่วมชะตากรรมกบฏสันติภาพต้องอยู่ในที่คุมขังและเรือนจำแล้ว อิสรภาพเป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่สุด อิสรภาพเป็นสิ่งที่ผู้บริสุทธิ์ทุกคนถวิลหา ข้าพเจ้าเชื่อในพุทธสุภาษิตว่า “ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม” ในไม่ช้าก็เร็ว พวกเราทุกคนจะต้องได้รับอิสรภาพ

คืนหนึ่งในเดือนกุมภาพันธ์ ๒๔๙๖ ก่อนหน้าที่อัยการจะยื่นฟ้องคดีกบฏสันติภาพเพียงวันเดียว พ.ต.ต. เสริม พัฒนกำจร สารวัตรตำรวจที่รักความเป็นธรรมซึ่งข้าพเจ้ามิได้เคยรู้จักเป็นการส่วนตัวมาก่อน ได้นำข่าวดีมาแจ้งให้ข้าพเจ้าทราบเป็นการส่วนตัวว่า “อัยการสั่งไม่ฟ้อง” เป็น

---

* พิมพ์ครั้งแรกใน มติชน

สุดสัปดาห์, ๓ ธันวาคม ๒๕๔๔

อันว่าข้าพเจ้าถูกคุมขังครบ ๘๔ วันตามอำนาจของพนักงานสอบสวน ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา โดยเป็นผู้บริสุทธิ์ที่ไม่มีความผิดใดๆ

หลังจากได้รับอิสรภาพ ข้าพเจ้าไคร่ครวญอนาคตของตนเองในเมืองไทย ไม่มีใครรับประกันความปลอดภัยได้ ข้าพเจ้าจึงตัดสินใจพาราบกายและจิตใจอันบอบช้ำไปประเทศฝรั่งเศส ที่นั่นเป็นที่ซึ่งข้าพเจ้าคุ้นเคยเป็นอย่างดี อีกประการหนึ่ง สูดากำลังศึกษาวิชาดนตรีอยู่ ณ กรุงปารีส ถึงอย่างไรก็มีลูกดูแลข้าพเจ้าได้

ข้าพเจ้าฝากกลิตาบุตรสาวคนโตที่การพัฒนาสมองช้าและศุขปริดาไว้กับมารดาข้าพเจ้า ส่วนपालนั้น ยังคงถูกคุมขังที่เรือนจำลหุโทษ

ต้นเดือนเมษายน ข้าพเจ้าพาดุซงกีกับวาณีโดยสารเครื่องบิน ๔ เครื่องยนต์ของสายการบิน KLM ไปยังกรุงปารีส เครื่องบินแวะเติมน้ำมันที่เมืองการาจี และค้างที่นั่น ๑ คืน จากนั้นตรงไปเมืองอัมสเตอร์ดัม ก่อนจะถึงจุดหมายปลายทาง

วันแรกๆ ข้าพเจ้าพักอยู่ที่โรงแรมเล็กๆ ใกล้กับสถานีรถไฟใต้ดิน Passy ต่อมาย้ายมาอยู่ที่บ้าน Mme Girard ครอบครัวชาวฝรั่งเศสที่สุดาพักอยู่ก่อนแล้ว

ข้าพเจ้าจัดการให้ดุซงกีกับวาณี เรียนภาษาฝรั่งเศสกับ Mme Petitjean—Roget

Mme Petitjean-Roget ยืนกลาง

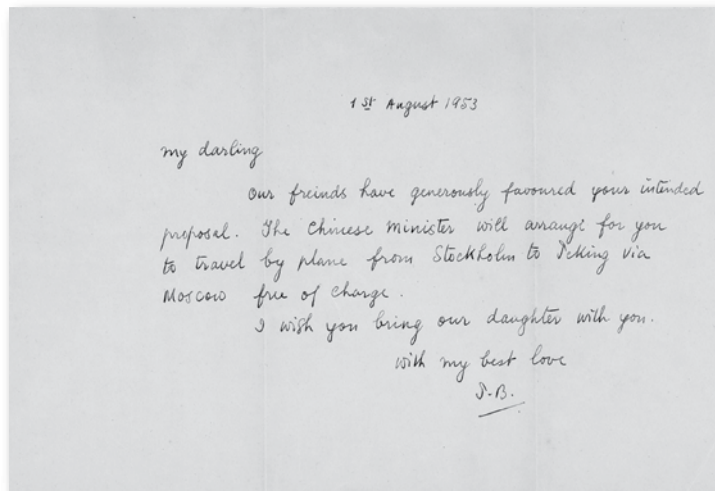

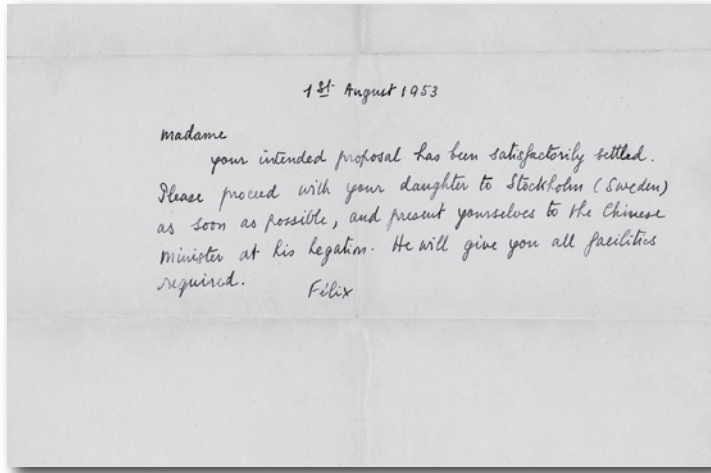

คุณชฎา กาญจนะวณิชย์ (นั่งซ้ายสุด)

เดือนกรกฎาคมเป็นช่วงฤดูร้อนในยุโรป ข้าพเจ้าพาลูกๆ ไปเมือง East Grinstead ประเทศอังกฤษ พักที่บ้านกัปตันเดนนิส (Captain Stratford Dennis) อดีตผู้ช่วยทูตทหารเรืออังกฤษประจำประเทศไทย ท่านผู้นี้มีบทบาทในการช่วยเหลือนายปรีดีให้ลี้ภัยไปสิงคโปร์ เมื่อคราวเกิดรัฐประหาร ๘ พ.ย. ๒๔๙๐ ภรรยาชาวไทยของกัปตันคือคุณชฎา กาญจนะวณิชย์ (ปุ่น) คู่กันเคยกับข้าพเจ้ามาช้านาน

พอกลับมาปารีส ข้าพเจ้าได้รับจดหมายฉบับหนึ่งส่งมาจากประเทศโรมาเนีย อีกฉบับหนึ่งจากประเทศสวีเดน ทั้งสองฉบับเป็นลายมือที่ข้าพเจ้าชินตาเป็นอย่างมาก ข้าพเจ้าเปิดซองจดหมายออกอ่านด้วยใจระทึก จดหมายเขียนเป็นภาษาอังกฤษว่า

ฉบับแรกลงทำยว่า “P.B” ย่อมาจาก “Pridi Banomyong” ส่วนฉบับหลังลงทำยว่า “Felix” แผลงมาจากคำว่า “Felicitation” ในภาษาฝรั่งเศส แปลได้ความว่า “ยินดี ปรีดา” ไม่ต้องสงสัยเลยว่าเป็นจดหมายของนายปรีดีทั้งสองฉบับ ในจดหมายบอกให้ข้าพเจ้าและลูกสาวไปประเทศสวีเดน เพื่อติดต่อกับสำนักผู้แทนการทูตจีนที่ประเทศสวีเดน ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่า นายปรีดีต้องการให้จดหมายถึงมือข้าพเจ้าแน่ๆ จึงส่งมาจากสองประเทศพร้อมๆ กัน

ข้าพเจ้าจึงเตรียมการเดินทางอีกครั้งหนึ่ง ได้ปรึกษากับหลวงอรรถกิตติกำจร (กลิ้ง พนมยงค์) น้องชายนายปรีดี ซึ่งขณะนั้นลี้ภัยการเมือง

กรุงปารีส (พ.ศ. ๒๔๙๖)

อยู่ในประเทศฝรั่งเศส หลวงอรรถฯ เคยเป็นอัครราชทูตประจำกรุงสต็อกโฮล์ม และอัครราชทูตประจำกรุงมอสโก สหภาพโซเวียต ได้ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์แก่ข้าพเจ้า โดยเฉพาะต้องเตรียมเสื้อผ้ากันหนาวให้เพียงพอ เนื่องจากข้าพเจ้าต้องผ่านดินแดนใกล้ขั้วโลกเหนือในช่วงเดือนพฤศจิกายนและธันวาคม

ขณะนั้นนายปรีดียังไม่ได้เปิดเผยตัวว่าลี้ภัยการเมืองในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ดังนั้นแผนการเดินทางของข้าพเจ้าจึงต้องปิดเป็นความลับ ไม่แพร่พรายให้คนภายนอกรู้

ข้าพเจ้าเลือกวันที่ ๑๓ พฤศจิกายนเป็นวันเดินทางไปกรุงสต็อกโฮล์ม ที่เลือกวันที่ ๑๓ ก็เพราะชาวยุโรปถือเลข “๑๓” เป็น “unlucky number” คาดว่าคงจะมีผู้คนเดินทางในวันดังกล่าวไม่มากนัก การณ์กลับมิได้เป็นเช่นที่คิดไว้ ผู้โดยสารไม่ได้น้อยไปกว่าวันธรรมดา แถมยังเจออดีตเอกอัครราชทูตสวีเดนประจำประเทศไทยท่านหนึ่ง ข้าพเจ้าบอกท่านว่าข้าพเจ้ามาทำฟัน ก็ไม่ทราบว่าจะสมเหตุสมผลหรือไม่ สวีเดนเป็นรัฐสวัสดิการแรกๆ ในโลก แม้ชาวต่างประเทศก็มีสิทธิได้รับการรักษาพยาบาลฟรี

เดิมหลวงอรรถฯ ช่วยจองโรงแรมเล็กๆ แห่งหนึ่งให้ รออยู่นานก็ไม่เห็นพนักงานโรงแรมมารับที่สนามบิน อดีตท่านทูตสวีเดนแสดงน้ำใจเอื้อเฟื้อ เชื้อเชิญให้ข้าพเจ้ากับลูกสองคนไปพักที่โรงแรม Grand Hotel

ที่ท่านทูตผู้นี้ได้จองไว้ และเป็นโรงแรมแห่งเดียวกันที่ข้าพเจ้ากับนาย
ปรีดีเคยมาพำนักเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ คราวเจริญสัมพันธ์ไมตรีมิตรประเทศ

ข้าพเจ้าเปิดสมุดโทรศัพท์หาที่อยู่ของสถานเอกอัครราชทูตจีน
ประจำสวีเดน แล้วตรงไปที่นั่น อากาศหนาวจัด พื้นถนนมันวาวด้วย
น้ำค้างแข็ง ข้าพเจ้าลั่นถลาหกล้ม โชคดีว่าไม่ได้เป็นอะไรมาก สถานทูต
จีนย้ายจากที่เดิมไปนานแล้ว ข้าพเจ้าถามความจากชาวเมืองในบริเวณ
นั้นแล้ว นั่งแท็กซี่ผ่านเกาะเล็กเกาะน้อย ไปถึงจุดหมายอย่างปลอดภัย
ชาวสวีเดนเป็นคนที่มีความอัธยาศัยไมตรีกับชาวต่างชาติ

เมื่อพบเอกอัครราชทูตจีนแล้ว ท่านได้แนะนำให้ข้าพเจ้าย้ายไปพักที่
Hotel Excelsior แล้วนำแบบฟอร์มวีซ่ามาให้ข้าพเจ้ากรอกประวัติเสีย
ยี่ดียว

คืนวันที่ ๖ ที่อยู่กรุงสต็อกโฮล์ม เจ้าหน้าที่สถานทูตจีนนำตัว
เครื่องบินมาให้ กำหนดว่าเช้าวันรุ่งขึ้นเดินทางไปกรุงเฮลซิงกิ ประเทศ
ฟินแลนด์

เครื่องบินสายการบิน FINAIR แบบ ๒ เครื่องยนต์ ใช้เวลาบิน
เพียงชั่วโมงเดียวก็ถึงกรุงเฮลซิงกิ เจ้าหน้าที่สถานทูตจีนมารอรับที่
สนามบินและพาไปพบเอกอัครราชทูตจีน ข้าพเจ้าเคยพบท่านแล้วที่กรุง
สต็อกโฮล์ม ท่านมีตำแหน่งเป็นเอกอัครราชทูตประจำทั้ง ๒ ประเทศ
หลายปีต่อมาท่านได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการ

ต่างประเทศของจีน

ในยุคสงครามเย็น ประเทศฟินแลนด์มีความใกล้ชิดกับสหภาพโซเวียต เป็นประตูแรกสู่ “หลังม่านเหล็ก”

บ่ายวันเดียวกันนั้น สายการบิน AEROFLOT นำข้าพเจ้ากับลูก ๒ คน มุ่งสู่เมืองเลนินกราด (เซนต์ปีเตอส์เบิร์ก) จากนั้นก็บินต่อไปยังกรุงมอสโก ถึงที่นั่นก็กลับพลบค่ำ เจ้าหน้าที่สถานทูตจีนมารับที่สนามบิน VNUKOVO และพาไปพักที่โรงแรม Savoy

อากาศในกรุงมอสโกหนาวจัดและลมกรรโชกแรง อุณหภูมิประมาณ-๑๕°c หนาวอีก -๒๐°c เสื้อผ้าที่เตรียมมาไม่พอเพียงที่จะต้านลมหนาวและเกล็ดหิมะที่โปรยปรายลงมา เราหลบเข้าไปในสถานีรถไฟใต้ดิน อาศัยไอยู๋ในนั้น ขณะเดียวกันก็ตื่นตาไปกับสถานีรถไฟใต้ดินที่งามตระการตาดังพิพิธภัณฑ์วิจิตรศิลป์

๗ วันในกรุงมอสโก แล้วก็เริ่มการเดินทางไกลบนรถไฟสายยาวที่สุดในโลกจากยุโรปตะวันออกสู่ทวีปเอเชีย

ข้าพเจ้าขยาดเครื่องบินลำเล็กของ AEROFLOT ที่โคลงเคลงไปมาอย่างน่าหวาดเสียว การเดินทางด้วยทางรถไฟน่าจะปลอดภัยกว่า

ในตูนอนของขบวนรถไฟ อุณหภูมิอบอุ่นจากเครื่องทำความร้อน (heater) ต่างกับภูมิประเทศภายนอกที่หิมะขาวโพลน และอากาศหนาวเหน็บของพื้นที่ราบไซบีเรีย

รถไฟแล่นเลียบท้องน้ำกว้างใหญ่สุดลูกหูลูกตา ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นมหาสมุทรอาร์กติก ที่แท้แล้วเป็นทะเลสาบ Baikal อุณหภูมิเขตนี้น้ำต่ำกว่า -30°C แต่น้ำในทะเลสาบมิได้จับตัวเป็นน้ำแข็ง เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่น่าพิศวง

๗ วันเต็มๆ รถไฟแล่นมาหยุดที่สถานีเล็กๆ ชายแดนโซเวียตกับจีน ผู้โดยสารทุกคนต้องฉีดยาป้องกันไข้กาฬโรค เจ้าหน้าที่สาธารณสุขอธิบายว่า สงครามในคาบสมุทรเกาหลีกำลังสู้รบกันอย่างดุเดือด ทางภาคอีสานของจีนกำลังมีไข้กาฬโรคระบาดจากอาวุธเชื้อโรคที่สหรัฐอเมริกานำมาไปรบทางเครื่องบิน ฉะนั้นต้องป้องกันไว้ก่อน ขณะที่ข้าพเจ้าเขียนบันทึกฉบับนี้ ทั่วโลกกำลังหวาดผวากับเชื้อแอนแทรกซ์ (Anthrax) ที่ “ผู้ก่อการร้าย” ใส่ซองจดหมายส่งไปยังสถานที่สำคัญในสหรัฐอเมริกา จนถึงวันนี้ (๒๓ ตุลาคม ๒๕๔๔) มีผู้เสียชีวิตไปแล้ว ๓ คน ส่วนเมื่อ ๔๘ ปีก่อน ชาวจีนเป็นจำนวนมาก (จำได้ว่าไม่ต่ำกว่าพันคน) ติดเชื้อกาฬโรคและได้เสียชีวิตด้วยอาวุธชีวภาพชนิดนี้

นายปรีดีมารับข้าพเจ้ากับลูก ๒ คน ที่เมืองหม่านโจ้วหลี่ ด้านแรกของประเทศจีน ๔ ปีกว่าเกือบ ๕ ปีที่จากกัน หลังขบวนการประชาธิปไตย ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๒ ประสบความล้มเหลว ไม่นึกว่าจะได้พบกันอีกในดินแดนอันไกลโพ้นจากเมืองไทย หวังว่าต่อไปคงจะไม่พลัดพรากจากกันอีก

นครกวางโจว (พ.ศ. ๒๕๐๔)

รัฐบาลจีนจัดให้ครอบครัวเราพำนักในกรุงปักกิ่ง ให้การต้อนรับ
อย่างดีในฐานะที่นายปรีดีเป็นนักต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย

ต่อมานายปรีดีมีปัญหาด้านสุขภาพ ความหนาวไม่เป็นผลดีกับคน
เป็นโรคหัวใจ จึงได้ขอย้ายถิ่นพำนักมายังเมืองกวางโจว มณฑลกวางตุ้ง
ทางภาคใต้ของประเทศจีน ซึ่งมีดินฟ้าอากาศใกล้เคียงกับเมืองไทย

รัฐบาลจีนจัดให้ครอบครัวนายปรีดีมีชีวิตอยู่อย่างสะดวกสบาย มี
แพทย์พยาบาลดูแลอย่างใกล้ชิด มีโอกาสขึ้นเหนือล่องใต้ทัศนอาจรและ
เยี่ยมชมความเจริญก้าวหน้าในการสร้างสรรค์ประเทศจีนอยู่เนืองๆ

ทั้งหมดนี้ นายปรีดีและครอบครัวรู้สึกซาบซึ้งใจในไมตรีจิต
มิตรภาพและการเอื้อเฟื้อของรัฐบาลจีนและราษฎรจีนเสมอมา

แต่ในยุคนั้นประเทศจีนยังปิดประเทศอยู่ เป็นประเทศ “หลังม่าน
ไม่ใฝ่” การติดต่อกับญาติมิตรทางเมืองไทยไม่สะดวก ทางจีนมีกฎเกณฑ์
มากมาย ทางรัฐบาลไทยก็มีกฎหมายป้องกันการกระทำอันเป็น
คอมมิวนิสต์ สู้ดาสำเร็จการศึกษาวิชาดนตรีจากประเทศฝรั่งเศส แวะมา
เยี่ยมนายปรีดีและข้าพเจ้าก่อนกลับกรุงเทพฯ ยังกลับเมืองไทยไม่ได้
เพราะจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการจับกุมทุกคนที่เดินทางกลับจาก
ประเทศจีน รวมทั้งสุดาก็มีหมายจับด้วยเช่นกัน ไม่เหมือนเดี๋ยวนี้นี้ ปักกิ่ง
เชียงใหม่ กวางตุ้ง... คลาคล่ำไปด้วยนักท่องเที่ยวจากประเทศไทย

บ้านองโตนี ชานกรุงปารีส
(พ.ศ. ๒๕๒๐)

ผู้นำของประเทศจีน โดยเฉพาะประธานเหมาเจ๋อตุงและนายกรัฐมนตรีโจวเอินไหล มีความเข้าใจในความรักอิสระของนายปรีดี เมื่อนายปรีดีแสดงความประสงค์จะไปประเทศฝรั่งเศส กระทรวงต่างประเทศจีนก็ได้ออกหนังสือรับรองการเดินทางท่องเที่ยวของชาวต่างประเทศให้แทนหนังสือเดินทางไทยที่ขาดอายุไปนานแล้ว

ข้าพเจ้ากับสุดาได้ออกมาอยู่ประเทศฝรั่งเศสก่อน เราพักอยู่ในอพาร์ทเมนต์ขนาด ๓๐ ตารางเมตร ที่ถนน Emile Dubois เขต ๑๔ ในกรุงปารีส ครั้นเดือนพฤษภาคม ๒๕๑๓ นายปรีดีมาปารีสได้พำนักอยู่ด้วยกัน จนกระทั่งเราได้ซื้อบ้านพักที่ 173 Avenue Aristide Briand เมืององโตนี (Antony) ชานกรุงปารีส

ประเทศฝรั่งเศส
เป็นประเทศแห่งความ
ทรงจำอันหลังสำหรับ
นายปรีดีและข้าพเจ้า
เป็นดินแดนแห่ง
ประชาธิปไตย นายปรีดี
สามารถดำเนินชีวิต
ได้ตามความปรารถนา
ศึกษาค้นคว้า เขียน
บทความ พบปะ
นักศึกษาไทยใน
ต่างแดน ญาติมิตร
แวะเวียนมาเยี่ยม...
เป็นชีวิตที่เรียบง่าย
แต่ทรงคุณค่า

ประเทศฝรั่งเศสเป็นประเทศแห่งความทรงจำอันหลังสำหรับ
นายปรีดีและข้าพเจ้า เป็นดินแดนแห่งประชาธิปไตย นายปรีดีสามารถ
ดำเนินชีวิตได้ตามความปรารถนา ศึกษาค้นคว้า เขียนบทความ พบปะ
นักศึกษาไทยในต่างแดน ญาติมิตรแวะเวียนมาเยี่ยม...เป็นชีวิตที่เรียบง่าย
แต่ทรงคุณค่า

หลังเหตุการณ์นักศึกษาประชาชนเรียกร้องประชาธิปไตยเมื่อวันที่
๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ในปีถัดมา ราวต้นปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ข้าพเจ้าได้กลับ
เมืองไทยเป็นครั้งแรกในช่วง ๑๗ ปีที่ต้องระหกระเหินในต่างแดน และ
ภายหลังที่นายปรีดีได้ละสังขารไปเมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖
ข้าพเจ้าไปๆ มาๆ ระหว่างปารีส-กรุงเทพฯ จนเมื่อขายบ้านองโตนี
แล้ว ข้าพเจ้าได้กลับมาอยู่บ้านเกิดเมืองนอนเป็นการถาวรในปี ๒๕๓๐
เป็นอันสิ้นสุดชีวิต ๓๔ ปีที่ระหกระเหินจากบ้านเกิดเมืองนอนครั้งที่ ๒

จดหมาย
คุณ

มกราคม ปีระเทศไทย

วันที่ ๒ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๕

ข้าพเจ้า ขอมีดี พนมมรดก ทำพิธีกรรมไว้ ดั่งมีข้อความ

ต่อไปนี้ คือ

มือข้าพเจ้าตายแล้ว ให้บรรดาทรัพย์สิน และ สิทธิทั้งหลาย

ของข้าพเจ้า เป็นของทอดทิ้ง พนมมรดกแต่ผู้เดียว

ข้าพเจ้าจึงให้พิธีกรรมดินนีนี้อดคนมือตนเอง และ ดินคาบ

มือของข้าพเจ้า

มรดก พนมมรดก

รำลึกถึงความหลัง*

๒ พฤษภาคม ๒๕๓๖ เป็นวันที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้ละโลกอัน
สับสนวุ่นวายไปสู่ที่ที่มีความสงบครบ ๑๐ ปี ถึงแม้กาลเวลาจะล่วงเลย
มานานแล้ว แต่เนื่องจากเราได้ร่วมชีวิตกันมาเป็นเวลากว่า ๕๔ ปี จึง
อดที่จะระลึกถึงความหลังซึ่งเป็นเรื่องส่วนตัวเฉพาะครอบครัวไม่ได้ และ
เป็นชีวิตเสี้ยวหนึ่งของนายปรีดีที่ไม่ค่อยมีใครทราบ

เมื่อเราแต่งงานในปีพุทธศักราช ๒๔๗๑ นั้น นายปรีดีอายุ ๒๘ ปี
รับราชการเป็นผู้ช่วยเลขาธิการกรมร่างกฎหมาย (ปัจจุบันคือคณะ
กรรมการกฤษฎีกา) และเป็นครูสอนที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวง
ยุติธรรม ได้รับพระราชทานเงินเดือนเดือนละ ๓๒๐ บาท และค่าสอน
อีกสัปดาห์ละ ๒ ชั่วโมง ชั่วโมงละ ๑๐ บาท แต่งงานแล้วเราพักอยู่ที่
เรือนหอซึ่งบิดาข้าพเจ้าปลุกให้ในบริเวณบ้านป้อมเพชร ถนนสีลม
อาหารการกินเราขึ้นไปรับประทานพร้อมกับคุณพ่อคุณแม่บนตึกใหญ่
เมื่อนายปรีดีรับเงินเดือนมา ได้มอบให้ข้าพเจ้าทั้งหมดโดยไม่หักไว้ใช้

---

* พิมพ์ครั้งแรกในหนังสือ

วันปรีดี พนมยงค์

๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๖

ส่วนตัวเลย เนื่องจากนายปรีดีมีรายได้พิเศษจากค่าสอนและจากโรงพิมพ์ ส่วนตัวซึ่งออกหนังสือ *นิติศาสตร์* เป็นรายเดือน ส่วนเงินเดือนทั้งหมดที่มอบให้ข้าพเจ้าในฐานะแม่บ้าน ได้ใช้จ่ายเป็นค่าเงินเดือนคนรับใช้และค่าสิ่งของเบ็ดเตล็ดประจำบ้าน เมื่อมีบุตรก็มีรายจ่ายเพิ่มขึ้นตามความจำเป็น เช่น ค่าจ้างคนเลี้ยงลูกและอาหาร (นม) ฯลฯ สำหรับเด็ก

ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นายปรีดีได้รับเงินเดือน ๓๖๐ บาท การสอนก็เพิ่มขึ้นเป็นสัปดาห์ละ ๔ ชั่วโมง นอกจากนี้ยังมีรายได้จากการจำหน่ายหนังสือประชุมกฎหมายไทยฝากธนาคารไว้เพื่อใช้ส่วนตัว เช่นสั่งซื้อหนังสือตำราจากต่างประเทศ ต่อมา นายปรีดีได้ออนเงินจำนวน ๑๕,๐๐๐ บาท จากบัญชีส่วนตัวมาใส่บัญชีข้าพเจ้า (ตามจดหมายที่ถึงข้าพเจ้าลงวันที่ ๓ กรกฎาคม ๒๔๗๕) ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองนายปรีดีมีภาระหน้าที่บริหารราชการแผ่นดิน เริ่มตั้งแต่เป็นเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรคนแรก กรรมการคณะราษฎรและรัฐมนตรีลอย พ้นจากเป็นข้าราชการประจำและครูสอนกฎหมาย แต่จะรับเงินเดือนเท่าใดข้าพเจ้าจำไม่ได้

ในวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๖ ได้มีพระราชกฤษฎีกาปิดสภาผู้แทนฯ และงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา จากเหตุการณ์นี้รัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดา ได้ส่งนายปรีดีให้ไปดูการเศรษฐกิจในต่างประเทศโดยรัฐบาลจ่ายเงินค่าใช้จ่ายให้ปีละ ๑,๐๐๐ ปอนด์ ครั้น พ.อ. พระยาพหล-

ปรีดี อายุ ๘๐ ปี บ้านองโตนี้ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๒๓

พลพยุหเสนา พร้อมด้วยทหารบก ทหารเรือ และพลเรือน ยึดอำนาจเมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖ เพื่อเปิดสภาผู้แทนฯ และให้มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร นายปรีดีจึงกลับบ้านเกิดเมืองนอนในปลายเดือนกันยายนปีเดียวกันนั้น รัฐบาลได้บรรจุให้รับเงินเดือนตำแหน่งศาสตราจารย์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รับเงินเดือนเดือนละ ๕๐๐ บาท ต่อมาในปลายปี ๒๔๗๖ (ตามปฏิทินเดิม) โปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย รับเงินเดือนเดือนละ ๑,๕๐๐ บาท นายปรีดีได้มอบเงินเดือนทั้งหมดให้ข้าพเจ้าเช่นเดียวกับเมื่อก่อน เปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อต้องการสิ่งใดก็ให้ข้าพเจ้าจัดหาให้ บางเดือนเมื่อรับแล้วลืมทิ้งไว้ที่โต๊ะทำงานจนเจ้าหน้าที่ต้องนำมาให้ที่บ้าน ต่อมาจึงสั่งให้เลขานุการนำมามอบข้าพเจ้าโดยตรง และปฏิบัติเช่นนี้ ตลอดเวลาที่นายปรีดีดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศและกระทรวงการคลัง นอกจากนี้ยังมีเบี้ยประชุมจากการเป็นกรรมาธิการสภาผู้แทนฯ ซึ่งนายปรีดีมอบให้คุณปพาฬ บุญหลง ซึ่งทำงานอยู่ที่สภากาย เป็นผู้รักษาไว้เพื่อใช้ในกรณีจำเป็น เมื่อรับตำแหน่งผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองก็มีเงินประจำตำแหน่ง แต่ไม่เคยเบิกมาใช้ หากจัดให้เป็นเงินสวัสดิการของมหาวิทยาลัยเพื่อช่วยเหลือนักศึกษาที่ขาดแคลน ฯลฯ

ในเดือนธันวาคม ๒๕๘๔ กองทัพอัญญาธิการประเทศไทย นายปรีดีพ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติให้เป็นหนึ่งในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้รับเงินเดือนเท่าเดิม และเมื่อเป็นผู้สำเร็จฯ คนเดียว (Sole Regent) ได้เพิ่มอีก ๑๐๐ บาท กับมีเงินค่ารับรองจำนวนหนึ่งซึ่งมอบให้เลขาธิการรักษาไว้เพื่อใช้สอยเบ็ดเตล็ด

เมื่อพ้นตำแหน่งผู้สำเร็จฯ แล้ว ได้รับบำนาญเดือนละ ๖๐๐ บาท (บำนาญสูงสุดในขณะนั้น) และมีรายได้ส่วนตัวจากค่าเช่าบ้านพูนศุข ถนนสีลม นอกจากนี้ธนาคารเอเซียได้สมนาคุณเดือนละ ๑,๐๐๐ บาท ในฐานะที่เป็นผู้ก่อตั้งและได้ให้คำแนะนำในการดำเนินการที่ทำให้ธนาคารมีผลกำไรหลังสงคราม โดยที่นายปรีดีหรือครอบครัวไม่มีหุ้นในธนาคารแห่งนี้

คุณฉลวยชัย พลังกูร มิตรสนิทของครอบครัวเราเป็นผู้ที่ทราบและประสพเรื่องเหล่านี้ด้วยตนเอง ได้เขียนในบทความที่ตีพิมพ์ในหนังสือ วันปรีดี ๒๕๓๕ ตอนหนึ่งว่า “ท่านปรีดีไม่เคยสนใจในทรัพย์สินเงินทองเลย ท่านรำคาญคนที่พูดเรื่องมรดก ท่านไม่เคยใช้เงิน ไม่เคยแตะต้องเงิน...” และอีกตอนหนึ่งในเรื่องเดียวกันว่า “ท่านไม่เคยแตะต้องเงินเดือนของท่าน ไม่สนใจว่าจะเป็นเท่าไร...”

นครกวางโจว
พ.ศ. ๒๕๐๘

เมื่อเกิดรัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ นายปรีดีจำต้องลี้ภัยไปต่างประเทศ ไม่มีเงินติดตัวเลย ต้องยืมจากกัปตันเรือน้ำมันที่โดยสารไปสิงคโปร์ เมื่อถึงสิงคโปร์แล้วจึงได้โทรเลขยืมเงินจากคุณติเรก ชัยนาม ซึ่งขณะนั้นเป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำประเทศอังกฤษ ในระหว่างที่นายปรีดีระหกระเหิน ข้าพเจ้าได้ทำ Letter of Credit ให้ไว้ใช้จ่ายจำนวนหนึ่ง

นายปรีดีไม่เคยให้ของขวัญมีค่าข้าพเจ้าเช่นสามีหลายท่านกระทำกัน แต่ภายหลังวายชนม์ ข้าพเจ้าค้นเอกสารได้พบพินัยกรรมที่นายปรีดี

เมื่อข้าพเจ้ารำลึกถึงความหลังคราใด ก็รู้สึกซาบซึ้งที่นายปรีดีได้เสียสละและไม่เห็นแก่ตัวให้ความไว้วางใจข้าพเจ้าอย่างเต็มที่ และอดภูมิใจไม่ได้ว่าเป็นภริยานักการเมืองที่มุ่งบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรโดยมิเคียดราษฎรบังหลวงหรือกอบโกยประโยชน์เพื่อตัวเองและครอบครัวเลย

เขียนด้วยลายมือตนเอง ลงวันที่ ๒ มกราคม ๒๕๐๙ ซึ่งเป็นวันคล้ายวันเกิดข้าพเจ้า จึงทำให้ข้าพเจ้าได้รับบำเหน็จตกทอดนายปรีดีเป็นเงิน ๑๒๓,๙๖๐ บาท โดยขณะมีชีวิตอยู่ นายปรีดีได้รับบำนาญเดือนละ ๔,๑๓๒ บาท ดังนั้นข้าพเจ้าจึงได้รับบำเหน็จตกทอด ๓๐ เท่าของบำนาญ

เมื่อข้าพเจ้ารำลึกถึงความหลังคราใด ก็รู้สึกซาบซึ้งที่นายปรีดีได้เสียสละและไม่เห็นแก่ตัว ให้ความไว้วางใจข้าพเจ้าอย่างเต็มที่ และอดภูมิใจไม่ได้ว่าเป็นภริยานักการเมืองที่มุ่งบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรโดยมิเคียดราษฎรบังหลวงหรือกอบโกยประโยชน์เพื่อตัวเองและครอบครัวเลย

~ ต่อมานี้ มีคน

พูนสุข ในรายการ “นี่แหละชีวิต” ทางสถานีโทรทัศน์ช่อง ๕ (๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕)

ตรุษสงกรานต์*

สงกรานต์ปีนี้ ข้าพเจ้ามิได้หลบลมร้อนไปพักผ่อนต่างจังหวัด เดียวนี้ไม่ว่าที่ไหนๆ ในบ้านเรา อากาศร้อนทั้งนั้น การพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างไม่จำกัดขอบเขต ปล่อยมลพิษขึ้นสู่ท้องฟ้า ทำให้เกิดภาวะเรือนกระจก (green house effect) ข้าพเจ้าจำมาจากคำอธิบายของนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมถึงสาเหตุทำไมอากาศจึงวิปริตเช่นทุกวันนี้ แต่ “เรือนกระจก” ในความเข้าใจของข้าพเจ้าซึ่งต่างกันนั้น ตรงกับ “green house” ในภาษาอังกฤษและ “serre” ในภาษาฝรั่งเศส เป็นเรือนกระจกสำหรับปลูกพืชผักในฤดูหนาวของประเทศแถบยุโรป ความอบอุ่นจากแสงแดดสอดส่องผ่านแผ่นกระจกใส ให้พ้นจากการรบกวนของลมหนาวและหิมะ ตอนที่ข้าพเจ้าอยู่บ้านองโตนี ซานกรุงปารีส ในสวนหลังบ้านก็มีเรือนกระจกที่เจ้าของบ้านเดิมที่เป็นชาวฝรั่งเศสสร้างไว้ปลูกผัก เมื่อเราเข้ามาอยู่บ้านนี้แล้ว มีญาติมิตรจากเมืองไทยแวะมาเยี่ยมและพักด้วย นายปรีดีจึงให้ลูกๆ หลานๆ ช่วยกันคนละไม้ละมือ ตัดแปลงเรือน

---

* พิมพ์ครั้งแรกใน *มติชน*
รายวัน, วันอังคารที่
๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๗

กระจกเป็นห้องพักแขก แล้วจ้างคนงานมาต่อน้ำต่อสายไฟ พื้นห้องต่ำกว่าพื้นสวนราว ๔๐ ซม. วางเตียงพับ ๒ ตัว ตู้พลาสติก ๑ ใบ อ่างล้างหน้าเล็กๆ เครื่องทำความอุ่นพร้อมสรรพ เชื่อว่าหลายคนที่เคยมาพักในห้องนี้ คงจะจำวิวจากหน้าต่างที่มองเห็นต้นเซอร์รี ต้นแอปเปิ้ล ต้นพลัม ในยามดอกไม้บานสะพรั่งช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน หรือผลไม้เต็มต้นปลายฤดูร้อนในเดือนสิงหาคม เหมือนกับภาพโปสเตอร์แผ่นใหญ่ ใต้อ่างล้างหน้าอย่างนั้น

วกกลับมาเทศกาลสงกรานต์กันดีกว่า ในสมัยข้าพเจ้ายังเด็กๆ เห็นผู้ใหญ่เรียกว่า “ตรุษสงกรานต์”

ปฏิทินเดิมของไทย เวลาที่พระอาทิตย์ย่างขึ้นสู่อุษาคีเมฆ เรียกว่า มหาสงกรานต์ และก็เป็นที่นักชดถุกษ์เนื่องในการขึ้นปีใหม่ ต่อจากนั้นเป็นวันเนา คือวันที่พระอาทิตย์โคจรอยู่ระหว่างสองราศี คือ มีนและเมษ และสุดท้ายเป็นวันเถลิงศกจุลศักราช ซึ่งในปัจจุบันได้กำหนด ๓ วันนี้ ตามสุริยคติ เป็นวันที่ ๑๓-๑๔-๑๕ เมษายน

ตามประเพณีที่ปฏิบัติกันมา ในช่วงตรุษสงกรานต์ ครอบครัวข้าพเจ้าทำบุญบังสุกุลให้บรรพบุรุษที่ล่วงลับแล้ว และเมื่อย้ายมาอยู่ที่บ้านป้อมเพชร ถนนสีลม ก็ได้มาทำบุญกันที่วัดสระปทุม หรือวัดปทุมวนาราม เป็นประจำทุกปี

พวกเราเด็ก ๆ ในบ้านป้อมเพชรไม่ค่อยตื่นเต้นกับวันตรุษนี้เท่าไรหรอก มารดาข้าพเจ้าให้พรรคพวกเชื้อสายมอญที่พระประแดงกวนกะละแม ข้าวเหนียวแดง หอมกลั่นกะทิสชาติกลมกล่อม ไม่เหนียวติดฟัน แล้วข้าพเจ้ากับพี่ ๆ น้อง ๆ ผู้หญิงช่วยกันโรยหน้าด้วยงา บรรจุในห่อใบตอง เอาไปแจกเพื่อนบ้านเป็นของขวัญวันปีใหม่

ในเวลานั้น บิดาข้าพเจ้า (พระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา-ข้า ณ ป้อมเพชร) รับราชการเป็นอธิบดีกรมราชทัณฑ์ ได้เข้าวังตามหมายกำหนดการ แต่จะมีพระราชพิธีไต่บัง ข้าพเจ้าไม่ทราบ จำได้ว่าเวลากลับบ้านมีโปลานติดมือมา เรียกว่า “กระบองเพชร”

และเพื่อเป็นสิริมงคลตลอดศกใหม่ ตรุษสงกรานต์มีภารรดน้ำขอพรผู้ใหญ่ หมายถึงท่านผู้มีวัยสูงเกิน ๖๐ ปี ผู้ใหญ่ที่ครอบครัวข้าพเจ้าเคารพนับถือก็มี มหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม) อดีตเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ กระทรวงนครบาล และกระทรวงมหาดไทย ฯลฯ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ ท่านผู้นี้เป็นน้ำชายของมารดาข้าพเจ้า (คุณหญิงเพ็ง ชัยวิชิตฯ สกุลเดิม “สุวรรณศรี”) ขณะเดียวกันมีศักดิ์เป็นพี่เขยบิดาข้าพเจ้า ท่านผู้หญิงตลับภรรยาท่านเจ้าคุณ^๑ เป็นพี่สาวต่างมารดาของบิดาข้าพเจ้า

---

^๑ คำเรียกว่า “เจ้าคุณ” นั้นใช้ได้ทั้งผู้มีบรรดาศักดิ์ “เจ้าพระยา” และ “พระยา”

ครั้งเมื่อข้าพเจ้าออกเรือน ญาติผู้ใหญ่ที่โปรดน้ำขอพร นอกจาก บิดามารดาข้าพเจ้าแล้ว ก็มีบิดามารดาของนายปรีดีและญาติผู้ใหญ่ที่มีอายุ ๖๐ ปีแล้ว นอกจากนั้นยังไปทำบุญบังสุกุลให้บรรพบุรุษทั้งที่ วัดปทุมวนาราม และวัดพนมยงค์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไปเองไม่ได้ ก็ให้ญาติมิตรไปทำบุญแทน และในปัจจุบันนี้ข้าพเจ้าไปทุกปี แต่เปลี่ยนจากช่วงสงกรานต์เป็นวันที่ ๒ พฤษภาคม ซึ่งตรงกับวันละสังขารของ นายปรีดี

ในบั้นปลายชีวิตของนายปรีดีขณะพำนักที่ประเทศฝรั่งเศส สมาคมนักเรียนไทยในประเทศฝรั่งเศสจัดให้มีพิธีรดน้ำขอพรในวันสงกรานต์ที่หอลาว บริเวณเมืองมหาวิทยาลัย (Maison du Laos, Cité Universitaire) เป็นประจำทุกปี นับว่าคนหนุ่มสาวเหล่านี้แม้เรียนหรือทำงานในต่างแดน ยังรักษาขนบธรรมเนียมแบบไทยได้อย่างดี

ทุกวันนี้ มีลูกหลานมารรดน้ำขอพรข้าพเจ้าในช่วงตรุษสงกรานต์หลายคนและหลายครอบครัวปฏิบัติตามประเพณีมาหลายสิบปีไม่เปลี่ยนแปลง

ข้าพเจ้ารู้สึกแปลกใจว่า ประเพณีสงกรานต์ในปัจจุบันเปลี่ยนไปจากรดน้ำขอพรกลายเป็นรดน้ำดำหัวและ “อวยพร” บางทีก็หาใช้ผู้มีวัยวุฒิเกินวัย “แซยิด” (๖๐ ปี หรือ ๕ รอบ) และของที่นำไปไหว้ผู้ใหญ่ก็มีใช้ประเภทผ้าเช็ดหน้า หรือผ้าขนหนู จริงๆ แล้วคงไม่ต้องกะเกณฑ์ว่า

สงกรานต์ กรุงเทพฯ (พ.ศ. ๒๕๒๕)

ต้องนำสิ่งของชนิดนี้ชนิดนั้นไปให้ผู้ใหญ่ เพียงแค่ไปรดน้ำขอพรด้วยกุศลจิตกับพวงมาลัยสักพวงก็พอแล้ว

เมื่อก่อนนี้ ในแต่ละถิ่นแต่ละภาค การทำบุญและการละเล่นรื่นเริง เหมือนกันบ้างต่างกันบ้าง เช่น เข้าวัดทำบุญฟังเทศน์ หรือการก่อกองทรายในวัดของชาวเหนือ หรือการทอยสะบ้าของชาวมอญที่พระประแดง หรือการสาดน้ำกันอย่างสนุกสนานในหมู่หนุ่มสาวที่มีความคุ้นเคยกัน น้ำใสเย็นสะอาดคลายความร้อนในเดือนเมษายน

แต่ในวันนี้ คนรุ่นใหม่จำนวนไม่น้อยแทนที่จะรดน้ำขอพรพ่อแม่พระประจำบ้าน กลับออกมาสาดน้ำประแป้งผู้คนเดินถนน ใช้กระบอกรีดพลาสติกฉีดน้ำ หรือใช้น้ำแข็งน้ำใสโครกสาดใส่กัน เป็นความสนุกสนานแบบไร้ขอบเขต บางครั้งสร้างความเดือดร้อนและอุบัติเหตุแก่ผู้คนและรถราสัญจรไปมา แล้วจะหาผู้ได้รับผิดชอบ

สมควรที่กระทรวงวัฒนธรรมจะเป็นผู้นำในการฟื้นฟูประเพณีไทยดีๆ ที่มีแต่เดิมหรือไม่

สงกรานต์ บ้านพูนศุข (พ.ศ. ๒๕๕๐)

— Josephine 'Nancy' A

ย้อนรอยถนนสีลม*

สมัยอยู่บ้านองโตนี่ ชากรุงปารีส ข้าพเจ้ามีรถลากอยู่คันหนึ่ง เป็นกระเป่าผ้าเคลือบยางลายสก๊อตสีแดง ด้านหลังของกระเป่ายึดด้วย โครงโลหะเบาแต่แข็งแรง รถลากคันนี้เคลื่อนที่ด้วย ๒ ล้อ

วันอังคาร วันพฤหัสบดีและวันอาทิตย์ ข้าพเจ้าไปจ่ายตลาดที่ ตลาดนัดองโตนี่ ส่วนวันจันทร์ วันพุธ และวันเสาร์ไปตลาดนัดบูร์ก ลา แรน สลับกันไปตามวันที่เทศบาลของเมืองนั้นๆ กำหนดไว้เป็นวัน ตลาดนัด หิมะจะตกในฤดูหนาวหรือแดดจะออกในฤดูร้อนก็ไม่ใช่เป็น อุปสรรคใดๆ

แล้วข้าพเจ้าก็ลากรถกระเป่าผ้าลายสก๊อตไปด้วย

บ้านองโตนีอยู่กึ่งกลางระหว่างชุมชนเมืององโตนี่ (Antony) และ ชุมชนเมืองบูร์ก ลา แรน (Bourg La Reine) ระยะทาง ๓ กิโลเมตร

ข้าไปตลาด รถลากเบาโหวง ข้าพเจ้าเลือกที่จะเดินไปตามทางบาท วิถี คอยหลีก “ฟุ่ระเบิด” ของสุนัขที่ซบถ่ายออกมาเป็นระยะๆ สุนัข

---

* พิมพ์ครั้งแรกในนิตยสาร

แพรว รายปักษ์ ปีที่ ๒๗

ฉบับที่ ๖๓๖ ๒๖ กุมภาพันธ์,

ฉบับที่ ๖๓๗ ๑๐ มีนาคม,

ฉบับที่ ๖๓๘ ๒๕ มีนาคม

และ ฉบับที่ ๖๓๙ ๑๐

เมษายน ๒๕๔๙

เหล่านี้ไม่ใช่ “หมาจิ้งจอก” แต่เป็นสัตว์เลี้ยงแสนรักของชาวฝรั่งเศส เป็นเพื่อนยามแก่และยามเหงา คนฝรั่งเศสส่วนมากพำนักในอาคารห้องชุด ไม่มีที่วิ่งหรือเดินเล่นสำหรับสัตว์เลี้ยง ดังนั้น เจ้าของจะจูงมันมาเดินเล่น กินลมชมวิวยามเช้าและยามค่ำ พร้อมกันนั้นก็ปล่อยทุกข์เร่ร่อนตามบาทวิถี จนภายหลังเทศบาลเมืองปารีสต้องมีมาตรการจัดการกับมูลสุนัข คือถ้าเทศกิจจับได้คาหนังคาเขา เจ้าของสุนัขก็就会被ปรับเป็นเงิน นอกจากนี้จะมีรถมอเตอร์ไซค์สี่เขี่ยคอยใช้อุปกรณ์ดูดมูลสุนัข เก็บกวาดให้ไว้สิ่งปฏิกูลบนบาทวิถี

ส่วนขาถกลับ ข้าพเจ้าขึ้นรถประจำทางที่แล่นบนถนนหลวงหมายเลข ๒๐ และผ่านบ้านของโตนี่ กว่าจะก้าวทำให้พ้นพื้นบาทวิถี ต้องใช้สุดแรงยกรถลากที่เต็มไปด้วยของกินของใช้ ยังดีที่คนฝรั่งเศสมีน้ำใจช่วยเหลือคนชรา มักจะมีคนอาสายกขึ้นยกลงจากรถประจำทางเสมอ

ลูกๆ ของข้าพเจ้าติดงานสอนที่มหาวิทยาลัย การไปตลาดเป็นหน้าที่ของแม่บ้านอย่างข้าพเจ้า แต่ก็มีความสุขที่ได้เลือกปลาสดๆ อย่างปลาบาร์ (bar) มาทำอาหารให้นายปรีดีรับประทาน หรือซื้อผักสดอย่างหัวแรดดิช (radish) มาไว้จิ้มน้ำพริกปลาแอนโชวี (anchovy) ซึ่งใช้แทนปลาร้า ข้าพเจ้าเพลิดเพลินกับการที่ได้เลือกซื้อสินค้ามีคุณภาพในราคาย่อมเยา อย่างจานชามกระเบื้องสีขาวเนื้อดีของเมืองลีมอชส์ (Limoges) รูปทรงแปลกๆ น่ารักน่าใช้

หลายคนทักว่า ข้าพเจ้าเดินเหินคล่องแคล่ว ไม่เหมือนคนวัย ๘๐ กว่าแล้ว (ปัจจุบันอีก ๗ ปี ข้าพเจ้าจะมีอายุ ๑๐๐ ปี) ข้าพเจ้าอยากยกความดีความชอบให้กับการเดินไปจ่ายตลาด การเดินเป็นการออกกำลังกายที่วิเศษ ที่ใด เวลาใด ก็เดินได้ทั้งนั้น เมื่อก่อนนี้ เวลาพาญาติมิตรจากเมืองไทยไปเป็น “พญาน้อยชมตลาด” ข้าพเจ้ามักจะเดินนำหน้าเสมอ จนญาติมิตร “ยอมแพ้” ด้วยการขอขึ้นรถประจำทางแทนการเดิน

เมื่อกลับมาอยู่เมืองไทย ข้าพเจ้าคงรับหน้าที่จ่ายตลาดเหมือนเดิม เพียงแต่ไม่มีรถลากใส่ของเช่นเคย

ทุกเช้าวันศุกร์ ข้าพเจ้านั่งรถตู้ไปตลาดนัดจุฬาย (บริเวณลานจอดรถหน้าคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) จากนั้นไปซื้อของกินของใช้ต่อที่ซูเปอร์มาร์เกตแห่งหนึ่งย่านพัฒนาพงศ์

จากซูเปอร์มาร์เกตจะกลับบ้านซอยสวนพลู รถเลี้ยวเข้าถนนสุรวงศ์แล้วเลี้ยวซ้ายเข้าถนนราธิวาสราชนครินทร์ กังหันลมโลหะปะทะสายตาข้าพเจ้า อย่างหนึ่งเป็นเพราะศิลปกรรมชั้นนี้ดูออกจะแปลกสำหรับกรุงเทพฯ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นกังหันลมที่ทำด้วยโลหะเช่นนี้มาก่อนเลย อีกอย่างหนึ่งที่สำคัญที่สุด ข้าพเจ้าไม่มีวันลืมเลยก็เพราะว่าตรงที่ตั้งกังหันติดกับเรือนหอข้าพเจ้ากับนายปรีดีเมื่อ ๗๗ ปีก่อนในบริเวณ “บ้านป้อมเพชร” ถนนสีลม ลูกๆ ข้าพเจ้าหลายคนเกิดที่เรือนหลังนี้

แทนที่จะตรงกลับบ้านซอยสวนพลู ข้าพเจ้าขอให้คนขับรถเลี้ยงว
เข้าถนนสีลม สํารวจถนนสายที่ข้าพเจ้าคุ้นเคยในอดีตว่าแปลกตาใน
ปัจจุบัน ธนาคาร โรงแรม ร้านค้า ร้านอาหาร เสมือนป่าคอนกรีตโผล่
ขึ้นเรียงรายสองฟากถนน ไหนจะรถไฟฟ้าลอยฟ้าที่ผ่าถนนสีลมออกเป็น
สองซีก คลองสีลมถูกถมให้เป็นพื้นผิวถนนคอนกรีต ส่วนนรธาภรณ์เรือ
ถอนหมดสิ้นไปเมื่อหลายสิบปีก่อน

ข้าพเจ้าเป็นชาวสีลมเต็มตัวในช่วง พ.ศ. ๒๔๖๕ - พ.ศ. ๒๔๘๕
หรืออีกนัยหนึ่ง อยู่ถนนสายนี้มาตั้งแต่ ๑๑ ขวบจนถึงอายุ ๓๐ ปี และ
อีกช่วงหนึ่งจาก พ.ศ. ๒๔๙๐ - พ.ศ. ๒๔๙๖

บิดาข้าพเจ้าเคยรับราชการเป็นเจ้าเมืองสมุทรปราการ ต่อมาย้าย
เข้าพระนคร ฟ่านักที่บ้านคลองสานฝั่งธนบุรีซึ่งเป็นที่ดินพระราชทาน
บ้านหลังนี้อยู่คั่นกลางระหว่างช่อหอมเรือกับร้านขายหอมขายกระเทียม
เวลาพวกเราพี่ๆ น้องๆ จะไปโรงเรียนต้องนั่งเรือจ้างจากบ้านมาขึ้นที่
กรมเจ้าท่า ฝั่งพระนคร แล้วต่อด้วยนั่งรถประทุนแยกย้ายกันไปโรงเรียน
อัสสัมชัญบ้าง โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์บ้าง การเดินทางเช่นนี้
ไม่สะดวกนัก

ก่อนหน้านี้ มารดาข้าพเจ้ารับจ้างนองที่ดินแปลงหนึ่งประมาณ
๖๐๐ ตารางวาที่ริมคลองถนนสีลมในราคา ๘ พันบาท ซึ่งนับว่าราคา
แพงมากในสมัยนั้น เจ้าของเดิมไม่สามารถถ้ายถอนคืนได้ บิดาข้าพเจ้า

บ้านป้อมเพชร ในช่วง พ.ศ. ๒๕๓๒

จึงตกลงจะสร้าง “บ้านป้อมเพชร” บนที่ดินผืนนี้

สถาปนิกที่ออกแบบ “บ้านป้อมเพชร” เป็นชาวอิตาลีเลียน มิสเตอร์ Tavella (พวกเราเด็กๆ เรียก “ตาเวลา”) อยู่ในกลุ่มนายช่างที่ก่อสร้าง พระที่นั่งอนันตสมาคม

บิดาข้าพเจ้าสนใจในเรื่องการช่าง ในบ้านมีโรงกลึงเล็กๆ ท่านจึง เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้าง “บ้านป้อมเพชร” ด้วยตนเอง

เราย้ายมา “บ้านป้อมเพชร” ในปี พ.ศ. ๒๔๖๕ ขณะนั้นบิดา ข้าพเจ้ารับราชการในตำแหน่งอธิบดีกรมราชทัณฑ์ ซึ่งเป็นคนแรกและ คนสุดท้ายในตำแหน่งนี้ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (พ.ศ. ๒๔๕๘ - พ.ศ. ๒๔๖๘) และถูกดุษฎีภาพสมัยรัชกาลที่ ๗ จึงต้องออกจากราชการ

บ้านเรือนฝั่งเหนือของถนนสีลม (เรียกกันว่า “ฝั่งคลอง”) มีคลอง ขวางกั้นระหว่างบ้านกับถนน ดังนั้น แต่ละบ้านทำสะพานข้ามคลอง บ้านใครบ้านคนนั้น “บ้านป้อมเพชร” อยู่ฝั่งคลองสีลม และด้านตะวันออก ตกติดกับลำรางสาธารณะ

น้ำในคลองสีลมเหลือลงสู่ในฤดูฝน แต่มิได้เน่าเสีย เรือขายถ่าน แล่นผ่านลำคลองส่งสินค้าตามบ้านผู้อยู่อาศัย

สะพานไม้ทอดข้ามคลองมายังอาณาบริเวณ “บ้านป้อมเพชร”

ครอบครัวข้าพเจ้าเป็นครอบครัวใหญ่ พี่น้องมีถึง ๑๒ คน นอกจากนี้ “บ้านป้อมเพชร” เป็นที่รวมญาติจากต่างจังหวัดที่เข้ามาเรียน

สิงโตหิน บ้านป้อมเพชร

หนังสือในพระนคร ญาติทางมารดาข้าพเจ้ามาจากสุพรรณบุรี ญาติทางบิดาข้าพเจ้ามาจากพระนครศรีอยุธยา แล้วยังมีลูกน้องเก่าบิดาข้าพเจ้าจากกรมราชทัณฑ์อีก สมาชิก “บ้านป้อมเพชร” รวมๆ ๓๐ คน

เปิดประตูบ้านบานใหญ่ซึ่งกรงเหล็กเข้ามา ขวามือเป็นตึกห้องเดียวสำหรับคนเฝ้าประตูและด้านข้างมีชื่อ “บ้านป้อมเพชร” ทาด้วยสีดำ ตัวหนังสือใหญ่พอเป็นที่สังเกตของผู้คนผ่านไปมา ต่อจากนั้นเป็นโรงรถซึ่งชั้นบนมีห้องพักอาศัย

ถัดไปมีเรือนไทยอยู่ ๒ หลัง นื่องๆ รุ่เหล็กของข้าพเจ้าอยู่กับพี่เลี้ยง

ใต้ถุนเรือนไทย เป็นโรงกลึงของบิดาข้าพเจ้า ต่อมาได้ย้ายเครื่องมือช่างไปไว้ที่โรงรถ

ตึกหลังใหญ่ทรงยุโรป เป็นที่อยู่ของบิดามารดาข้าพเจ้า และลูกผู้หญิงรุ่นโต ตั้งเด่นอยู่กลางบริเวณบ้าน ระเบียบตึกด้านหน้าและด้านซ้ายปูพื้นด้วยหินอ่อน หน้าตึกประดับด้วยรูปปูนปั้นหญิงสาวชาวตะวันตก อ่อนช้อยตามสมัยนิยม

ใครที่เป็นแขกที่ไปมาหาสู่เป็นประจำของ “บ้านป้อมเพชร” คงจำได้ ระเบียบด้านหน้าเป็นเสมือนที่รับแขก นั่งพับเพียบคุยกันบนพื้นหินอ่อนบ้าง ตามบันไดหน้าตึกบ้าง

พื้นที่ด้านตะวันตกของ “บ้านป้อมเพชร” จรดลำรางสาธารณะ จึง

ไม่จำเป็นต้องสร้างรั้วบ้าน ด้านหลังของตึกใหญ่เป็นตึก ๒ ชั้น มี
ดาตฟ้า แบ่งเป็นส่วนที่พี่ชายข้าพเจ้าพำนัก ชั้นบนและชั้นล่างเป็นที่พัก
ของคนในบ้าน รวมทั้งห้องครัว

เมื่อข้าพเจ้าแต่งงาน บิดาข้าพเจ้าได้สร้างเรือนหลังกะทัดรัดมุก
คลองสีลมกับลำรางอีกหลังหนึ่ง ให้เป็นเรือนหอของข้าพเจ้ากับ
นายปรีดี

ลลิตา ปาล และสุดา บุตร ๓ คนแรกของข้าพเจ้าเกิดที่เรือนหอ
หลังนี้

บิดาข้าพเจ้าเป็นคนรักต้นไม้ใบหญ้า จึงไม่ได้ตัดต้นไม้ใหญ่
ประเภทมะขาม มะม่วง มะตูม มะกอก ที่มีอยู่เดิม ปล่อยให้ต้นไม้พวกนี้
เติบโตตามธรรมชาติ แล้วปลูกต้นไม้อื่นๆ ขึ้นแซมให้ร่มรื่นอีกมากมาย
ต้นไม้ใหญ่อุ้มน้ำอุ้มดินแล้วยังทำให้อากาศไม่ร้อนอบอ้าวด้วย

เมื่อแรกมาอยู่ “บ้านป้อมเพชร” ถนนสีลมยังเปลี่ยวอยู่ มีนิवास
ถานของเจ้านาย ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ พ่อค้าคหบดีและชาวต่างประเทศ
หลายชาติอยู่บ้าง ลึกเข้าไปด้านในฝั่งคลองสีลม คนพื้นเพเดิมในละแวก
นี้เป็นชาวบ้านประกอบอาชีพทำสวนพืชผักผลไม้

ถนนสีลมตะวันตกจรดถนนเจริญกรุง ตะวันออกจรดถนนพระราม
ที่ ๔ เป็นถนนที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ราว ๑๔๐ กว่าปีมาแล้ว มีความ
ยาวเกือบ ๓ กิโลเมตร เดิมชาวบ้านเรียกว่า “ถนนขวาง” และเรียกถนน

บริเวณที่เคยเป็นเรือนหอ
ของปรีดี-พูนสุข ในบ้านป้อมเพชร
ปัจจุบันเป็นกึ่ง هتل
ถนนราวีวาศราชนครินทร์
(พ.ศ. ๒๕๔๙)

พระราม ๔ ว่า “ถนนตรง” ต่อมา ได้มีชาวตะวันตกมาตั้งโรงสีลม “ถนน
ขวาง” จึงกลายเป็น “ถนนสีลม” จนกระทั่งทุกวันนี้

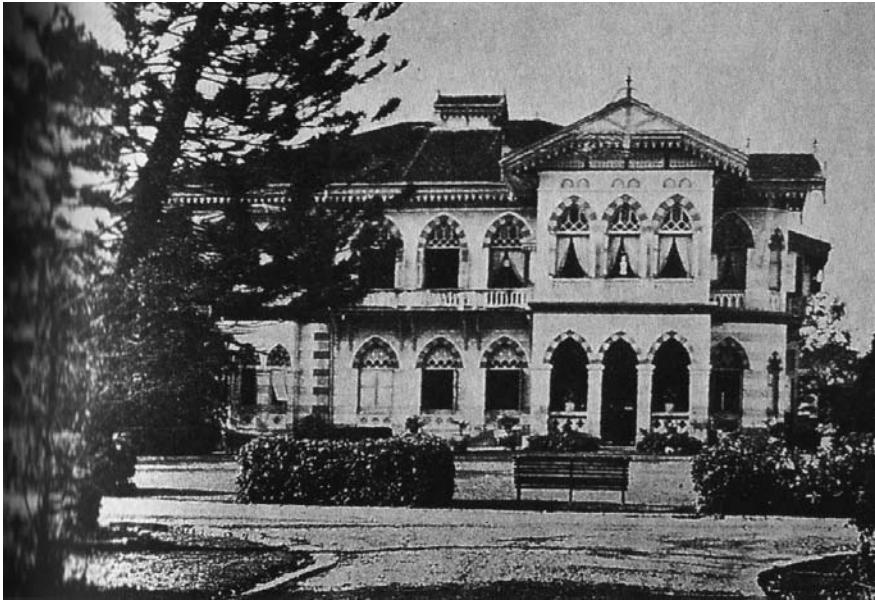
คลองที่ขนานคู่กับถนนสีลม จึงมีชื่อว่า “คลองสีลม” ทิศตะวันตก
ไหลสู่แม่น้ำเจ้าพระยา ทิศตะวันออกไหลสู่คลองเตย

ข้าพเจ้าเป็นชาวถนนสีลมได้ ๔-๕ ปี จึงมีรถรางมาจากถนน
เจริญกรุง แล่นผ่าน “บ้านป้อมเพชร” ไปสุดทางที่ตำบลศาลาแดง ใคร
จะไปปากน้ำ สมุทรปราการ สามารถต่อรถไฟที่ “ถนนตรง” หรือถนน
พระราม ๔ ถึงปลายทางโดยสะดวก

หัวถนนสีลมด้านฝั่งใต้ หรือ “ฝั่งถนน” ด้านเหนือจรดคลองเตย ซึ่ง
เป็นคลองที่เชื่อมระหว่างคลองผดุงกรุงเกษมผ่านหัวลำโพง กับคลอง
พระโขนง ไหลสู่แม่น้ำเจ้าพระยาได้ทั้งสองทาง

เมื่อครั้งที่ยังไม่ได้ย้ายมาอยู่บ้านป้อมเพชร ปี พ.ศ. ๒๔๖๐ น้ำ
ท่วมใหญ่ มีอยู่วันหนึ่ง ข้าพเจ้านั่งเรือพายกับญาติผู้ใหญ่จากบ้าน
ศาลาแดงไปถึงบ้านเจ้าพระยาเทเวศร์ย (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) ตรงถนน
สุนทรโกษา เขตคลองเตยในปัจจุบัน ท่านเจ้าของบ้านสร้างหลังคามุง
สังกะสีคร่อมคลอง มีเรือมาจากที่ไกลๆ เข้ามาหลบแดดหลบฝน
วันนั้นข้าพเจ้าสนุกสนานตามประสาเด็ก

“ฝั่งถนน” เริ่มด้วย “บ้านศาลาแดง” ซึ่งเป็นบ้านที่ในหลวงรัชกาล
ที่ ๕ พระราชทานเจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) ตัวดีก็สวยงามมาก

บ้านศาลาแดง

เด่นด้วยสีขาวยุคสมัยโรแมนติก หลังคาตึกห้อยย้อยลงมาเป็นลูกไม้
ปูนปั้น สร้างอย่างวิจิตรบรรจง

ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าผู้ใดเป็นสถาปนิก คาดเดาว่าน่าจะเป็นการ
ออกแบบโดยสถาปนิกชาวอิตาลี “บ้านศาลาแดง” มีความงดงาม
เช่นอาคารสมัยเรอเนสซองส์ของอิตาลี

หลายคนถามข้าพเจ้าว่า “บ้านศาลาแดง” อยู่ตรงไหน? ยังมีอยู่
หรือเปล่า? เพราะหลายสกุลใหญ่ๆ ในปัจจุบันที่มีถิ่นพำนักตำบล
ศาลาแดงต่างก็เรียกบ้านตนว่า “บ้านศาลาแดง”

“บ้านศาลาแดง” ที่เป็นบ้านพระราชทานนั้นไม่มีแล้ว ปัจจุบันเป็นที่ตั้งโรงแรม ดุสิตธานี

น่าเสียดายว่า บ้านเมืองเราขาดความสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งก่อสร้างเก่าๆ การทุบตึกเก่าทิ้งเป็นเรื่องง่าย เพียงไม่กี่วันไม่กี่สัปดาห์อาคารหลังงามก็ราพณาสุร แต่ว่าการทุบทิ้งนั้นก็เท่ากับทำลายหลักฐานวัตถุทางประวัติศาสตร์ไปโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ

ข้าพเจ้ามีความผูกพันกับ “บ้านศาลาแดง” เป็นพิเศษ เป็นบ้านญาติผู้ใหญ่ที่ครอบครัวข้าพเจ้าเคารพนับถือ และท่านได้ให้ความเมตตาแก่หลานๆ บ้านป้อมเพชร ซึ่งอยู่ในความทรงจำข้าพเจ้าเสมอมา

ประวัติของเจ้าพระยาयมราชน่าสนใจทีเดียว จากบุตรคหบดีสามัญชนในจังหวัดสุพรรณบุรี แล้วได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ เป็นมหาอำมาตย์นายก “เจ้าพระยาयมราช” ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดในราชการปกครองมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยา

วัยเด็กบวชเรียนเป็นสามเณร ต่อมาบวชเป็นพระภิกษุ สอบได้เปรียญ ๓ ประโยคเป็น “มหา” จึงได้ลาสิกขารับราชการเป็นครูสอนภาษาไทยที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบในพระบรมมหาราชวัง ถวายการสอนพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ และได้ตามเสด็จพระเจ้าลูกเธอฯ ๔ พระองค์ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กรมหลวงปราจิณกิติติบตี

กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช และเมื่อเจ้าฟ้ามหาวิมลราช ซึ่งต่อมาทรง
ครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้
เสด็จไปทรงศึกษาที่ประเทศอังกฤษ ก็ได้ตามถวายการสอนภาษาไทย
ด้วยเป็นเวลา ๓ ปี

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ พระเจ้าลูกเธอทั้ง ๔ พระองค์ได้เสด็จกลับ
ประเทศไทยชั่วคราว ได้เดินทางผ่านสหรัฐอเมริกาและประเทศญี่ปุ่น
โดยเรือเดินสมุทร ข้ามมหาสมุทรแอตแลนติกและมหาสมุทรแปซิฟิก
เจ้าคุณยมราชตามเสด็จด้วย

กลับมาพระนครในคราวนี้ เจ้าคุณยมราชได้เข้าสู่พิธีวิวาห์กับ
คุณตลับ บุตรสาวคนโตของพระยาไชยวิชิตสิทธิศาสตรา (นาค ณ ป้อม-
เพชร) ผู้รักษากรุงศรีอยุธยา แล้วได้พามาอังกฤษด้วยกัน เมื่อต้อง
กลับมาอภิบาลพระเจ้าลูกเธอทั้ง ๔ พระองค์อีกวาระหนึ่ง เป็นเวลา ๖ ปี

ขณะอภิบาลพระเจ้าลูกเธอที่ประเทศอังกฤษ เจ้าคุณยมราช
มีบรรดาศักดิ์ เป็นขุน หลวง และพระวิจิตรวรสาส์นตามลำดับ ได้
ตามเสด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพในฐานะเลขาธิการส่วนพระองค์
ไปเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักของประเทศต่างๆ ในยุโรป อาทิ
เยอรมนี เดนมาร์ก รัสเซีย ตุรกี กรีซ อิตาลี ฯลฯ

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ เจ้าคุณยมราชและท่านผู้หญิงตลับได้เข้าเฝ้า
สมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรียในฐานะผู้แทนประเทศไทยอีกด้วย

ท่านผู้หญิงยมราช ไปเฝ้าควีน
วิกตอเรียกับเจ้าพระยายมราช
เมื่อเป็นพระวิจิตรวรสาส์น
เลขาธิการสถานทูตลอนดอน
ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖)

๙ ปีในประเทศอังกฤษ (พ.ศ. ๒๔๒๙ - พ.ศ. ๒๔๓๗) ท่านได้ใช้เวลาว่างจากการถวายอภิบาลเจ้านาย ศึกษาภาษาอังกฤษจนแตกฉาน ทั้งยังได้เรียนวิชาประวัติศาสตร์ของอังกฤษ วิชาพื้นฐานทางด้านรัฐศาสตร์ การปกครองในยุคพระบรมราชินีนาถวิกตอเรียเป็นกษัตริย์ปกครองประเทศอังกฤษตามระบอบประชาธิปไตย และศึกษาการพัฒนาอุตสาหกรรม ฯลฯ

เมื่อร้อยกว่าปีก่อน น้อยนักที่จะมีคนไทยเดินทางเกือบรอบโลก อย่างท่าน ประสบการณ์ในต่างแดนก่อประกบกับปณิธานที่จะรับใช้บ้านเมือง ทำให้เจ้าคุณยมราชสร้างความเจริญให้แผ่นดินมากมาย จึงเป็นที่พอพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน “บ้านศาลาแดง” บนเนื้อที่ประมาณ ๒๐ กว่าไร่ ณ ตำบลศาลาแดง อำเภอบางรัก เดิมทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต)

ด้วยเจ้าพระยายมราชมีนิวาสถานที่บ้านศาลาแดง ข้าพเจ้าและพี่ๆ น้องๆ จึงเรียกท่านว่า “คุณตาศาลาแดง”

คุณตาศาลาแดงอยู่อังกฤษมานาน นิยมรับประทานอาหารฝรั่ง สำหรับอาหารฝรั่งของท่านเริ่มด้วยซุปลี (consommé) ตามด้วยปลาหมูหรือไก่ซุปลีแป้งขนมปังทอด เคียงด้วยเมล็ดถั่วลันเตากระป๋อง (petits-pois) และมันฝรั่งผ่านเป็นแผ่นบางๆ ทอดกรอบ ทุกครั้งที่ข้าพเจ้า

ตามคุณพ่อคุณแม่ไปกราบคุณตาศาลาแดง ข้าพเจ้าได้ลิ้มรสอาหารฝรั่ง
consommé น้ำซุปใสหอมหวานรสรับประทาน มีแป้งตัวจิ๋วๆ เป็น
รูปดาวบ้างตัวอักษรบ้างลอยอยู่ในโถซุป ยังติดตาติดจมูกข้าพเจ้าจนถึง
เดี๋ยวนี้ ในเวลาต่อมาจะรับประทานเช่นนี้ไม่ได้แล้ว

สิ่งแปลกใหม่ที่บ้านศาลาแดง นอกจากอาหารฝรั่งแล้วยังมี
นิตยสารภาษาอังกฤษซึ่งมีรูปภาพเหตุการณ์ในโลกตะวันตก แม้ข้าพเจ้า
จะอ่านภาษาอังกฤษไม่ออก แต่รูปภาพในนั้นทำให้ข้าพเจ้าได้เปิดหูเปิด
ตารับรู้โลกกว้างที่ไกลออกไปจากสยามประเทศ

เพื่อสะดวกในการติดตามของผู้อ่าน ข้าพเจ้าขอเล่าเรื่องบ้านเรือน
ฝั่งถนนต่อจาก “บ้านศาลาแดง” ก่อนแล้วค่อยถึงบ้านเรือนฝั่งคลอง
ซึ่งการกล่าวถึงบ้านเรือนเหล่านี้ อาจกระโดดข้ามไปบ้าง เล่าเฉพาะที่
ท่านเจ้าของบ้านเป็นบุคคลสำคัญหรือมีความรู้ลึกซึ้งกับครอบครัว
ข้าพเจ้า

ถัดจาก “บ้านศาลาแดง” เป็นบ้านลูกๆ เจ้าพระยายมราช ข้าม
ชวยศาลาแดงมาเป็นตึกแถว ๑๐ กว่าคูหา โรงพิมพ์นิตยาส์นเช่าอยู่ ๒
คูหา

หลังจากสำเร็จการศึกษาด้านกฎหมายในประเทศฝรั่งเศส นายปรีดี
สอนที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม ขณะเดียวกัน ก็ได้ดำเนิน
กิจการโรงพิมพ์นิตยาส์น ออกวารสาร นิตยาส์นรายเดือน สำหรับผู้สนใจ

กฎหมายบ้านเมือง นอกจากนั้นได้พิมพ์หนังสือ *ประชุมกฎหมายไทย* เล่มที่ ๑ - เล่มที่ ๑๒ อัตราค่าส่งจองชุดละ ๖๐ บาท ข้าพเจ้าทำหน้าที่ ตรวจปฏิรูปหรือพิสูจน์อักษร และทำบัญชีการส่งจอง รวมทั้งการบรรจุ หีบห่อเพื่อส่งไปทางไปรษณีย์ให้ผู้ส่งจอง ปรากฏว่าหนังสือชุดนี้เป็น ที่ต้องการมาก ทำให้นายปรีดีกับข้าพเจ้ามีเงินสะสมในการสร้าง “บ้าน พูนสุข” ในเวลาต่อมา

โรงพิมพ์นิติสาส์นยังมีความเกี่ยวพันกับการเปลี่ยนแปลงการ ปกครอง วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

เช้าวันที่ ๒๔ มิถุนายน คนงานที่โรงพิมพ์วิ่งมาบอกข้าพเจ้าที่ “บ้านป้อมเพชร” ว่า มีทหารหมู่หนึ่งให้พิมพ์ใบปลิว

ให้พิมพ์หรือไม่ให้พิมพ์ ข้าพเจ้าตะลึงงันไม่รู้จะปรึกษากับใครดี นายปรีดีก็ไม่อยู่ เสียด้วย ก่อนหน้านี้ ๒ วัน นายปรีดีบอกข้าพเจ้าว่าจะ ไปเยี่ยมบิดามารดาที่พระนครศรีอยุธยา ซึ่งจริงๆ แล้วไปเตรียมการ เปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นเรื่องคอขาดบาดตาย ต้องปิดเป็นความลับ แม้แต่ข้าพเจ้าผู้เป็นภรรยาก็ยังมิได้ล่วงรู้ ข้าพเจ้าเกรงว่าจะมีปัญหา กับ ทหารกลุ่มนั้น จึงตอบตกลงให้พิมพ์ได้

ใบปลิวที่โรงพิมพ์นิติสาส์นพิมพ์ ที่แท้เป็นคำแถลงการณ์ของคณะ ราษฎร ซึ่งได้แจกจ่ายทั่วกรุงในบ่ายวันนั้น

โรงพิมพ์นิติสาส์นคงดำเนินกิจการต่อมาหลังเปลี่ยนแปลงการ

ปกครอง เมื่อมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองก่อตั้งเมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๗ นายปรีดีได้มอบแทนพิมพ์และอุปกรณ์ทั้งหมดให้มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ใช้สำหรับพิมพ์ตำราเรียนของนักศึกษา

ถัดจากโรงพิมพ์นิตยาสานเป็นบ้านเจ้าสัวอยู่เชิงหลง เจ้าของโรงเลื่อยที่อยู่ใกล้กับวัดสระเกศ ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ บนหลังคาตึกบ้านเจ้าสัว ติดตั้งเครื่องไซเรนไว้เตือนภัยเมื่อเครื่องบินฝ่ายสัมพันธมิตรบินเข้ามาทิ้งระเบิดเหนือย่านฟ้าพระนคร

ริมถนนสีลมในช่วงต่อมา เป็นห้องแถวไม้ชั้นเดียว แล้วก็บ้านพระยาเวหาสยาน รัชราชการเป็นทหารอากาศ ติดกันเป็นบ้านพระยาราชานุกูล (รื่น ศยามานนท์) อดีตปลัดกระทรวงมหาดไทย

จากนั้นเป็นถนนคอนกรีต เลี้ยวถนนเข้าไป บ้านแรกคือบ้านคิวดล เป็นบ้านของนายเคงเหลียง สีบุญเรือง มีบุตรชายชื่อ จรูญ เคยเป็นรัฐมนตรี และบุตรเป็นราชบัณฑิต คือ ดร.จิตรเกษม สีบุญเรือง

ถัดมาเป็นที่ตั้งของ ร.ร.เซนต์โยเซฟคอนเวนต์และสำนักคาร์เมลิต (Carmélite) ศาสนสถานสำหรับนักบวชหญิงคาทอลิกที่บำเพ็ญศาสนกิจอย่างเข้มงวด ตัดขาดจากโลกภายนอก คนทั่วไปเรียกนักบวชหญิงเหล่านี้ว่า “ชีมีด”

ข้าพเจ้าเข้าเรียนที่ ร.ร.เซนต์โยเซฟฯ ตั้งแต่อายุ ๖ ขวบ เรียน

ชั้นเตรียม Preparatory จนถึงชั้น Standard 7 แล้วข้าพเจ้าได้ลาออกมาแต่งงานกับนายปรีดี

บ้านต่อจากถนนคอนแวนต์ คือบ้านพระยาอภิบาลราชไมตรี (ต่อม บุนนาค) อดีตอัครราชทูตหลายประเทศ คุณหญิงรีนมณีรัตนมาศจึงท่านเจ้าคุณ มีความงามสง่าคล้ายสุภาพสตรีชาวตะวันตก

พระยาอภิบาลราชไมตรี เป็นปู่ของคุณเดช บุนนาค อดีตปลัดกระทรวงการต่างประเทศ

ต่อจากบ้านเจ้าคุณอภิบาลฯ เป็น Villa Flora ของสกุล เตอ เยชู ซึ่งเป็นชาวโปรตุเกส เชื้อสายโปรตุเกส-มาเก๊า ครอบครัวนี้เป็นเจ้าของกิจการ Oriental Bakery ร้านขนมมเนยแบบตะวันตก เมื่อข้าพเจ้าอยู่บ้านคลองสาน ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา มีเรือแจวสี่เหลี่ยมของ Oriental Bakery เร่ขายขนมปังปอนด์สดๆ ลูกอมแท่งยาวๆ สีสั่งนำชวนชิม บิสกิตและซ็อกโกแลตในกล่องโลหะสวยงาม ฯลฯ ผ่านหน้าบ้านทุกวัน เป็นการสะดวกับผู้ที่อยู่ริมน้ำ

ติดกับ Villa Flora เป็นบ้านพระศรีภักดี ข้าราชการกระทรวงการคลังและบ้านนายบุญศรี จันทรอู่ไร คหบดี แล้วจึงเป็นบ้านพระยาเทพวิฑูรย์ (บุญช่วย วณิกกุล) เนติบัณฑิตอังกฤษ อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม และคุณหญิงเอื้อม (สกุลเดิม “โชติกเสถียร”)

จากนั้น คั่นกลางด้วยซอยพิพัฒน์ ในซอยมีบ้านของนายแสง

(ดีดเสียง) กรองทอง บิดาของอาจารย์ประคิด ชุมสาย ณ อยุธยา กวีหญิงนามอุโฆษ - “อุชเชนี”

แล้วจึงเป็นบ้านของ พล.ต. พระยาสุรเสนา (ม.ร.ว. ชิต กำภู) มีบุตรธิดาชื่อ ชูชาติ ชิดเชื้อ ชวนชื่น ชดช้อย เอกชัย ฯลฯ เรียงกันมา และเมื่อบุตรชายคนโตของท่านสอบชิงทุนได้ไปเรียนต่อในต่างประเทศ ท่านเจ้าคุณจัดมหรสพ ๓ วัน ๓ คืน เสียงดีดสีตีเป่าแว่วมาถึง “บ้านป้อมเพชร” ซึ่งอยู่เอื้องๆ กัน

บ้านพระยาสุรเสนาในปัจจุบันคือ สำนักงานใหญ่ธนาคารกรุงเทพ ส่วนซอยสุรเสนานั้น นักช้อปปิ้งปัจจุบันรู้จักกันในนาม “ซอยละลายทรัพย์”

บ้านพระยาทัพยาุทธพิจารณาอยู่ถัดต่อมา มารดาข้าพเจ้าคุ้นเคยกับคุณหญิงเวียน ส่วนเลิศวงศ์กับจงรัก บุตรสาวสองคนของคุณหญิงเวียนรุ่นเดียวกับอัมพาน้องสาวข้าพเจ้า

เมื่อก่อนนี้ กรุงเทพฯ มีร้านดอกไม้เพียงไม่กี่ร้าน ร้านดอกไม้คุณหญิงเวียนที่เปิดอยู่หน้าบ้านท่านชื่อร้านออร์คิดสีลม สั่งดอกไม้จากต่างประเทศมาขาย คัทลียาสีม่วงดอกไม้ใหญ่ สวยงามมาก

มีบ้านที่ให้ฝรั่งเช่าอยู่ติดกับบ้านเจ้าคุณทัพยาุทธฯ แล้วจึงเป็นซอยศิริจุลเสวก ตามชื่อของพระยาศิริจุลเสวก นายทหารคนสนิท ทูลกระหม่อมมัจฉารพษ์ ฤดูแล้งข้าวเหนียวมะม่วง คุณหญิงเชื่อจะทำ

มาให้ครอบครัววิตามารดาข้าพเจ้าเสมอ

วังของ ม.จ.วัลภากร วรวรรณ อยู่ตรงข้าม “บ้านป้อมเพชร” ช่วงเย็นๆ แม่รอดพี่เลี้ยงคุณชายคุณหญิงมักพาบุตรธิดาของท่านวัลภากร มาเล่นที่ “บ้านป้อมเพชร”

ติดกับวังเป็นลำรางสาธารณะ เมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้นตามการพัฒนาเศรษฐกิจ มีการขยายถนนสี่ลมให้กว้างขึ้น การตัดถนนใหม่ๆ เพิ่มขึ้น บ้านเรือนบริเวณข้างเคียงลำรางสาธารณะถูกเวนคืน “บ้านป้อมเพชร” ที่อยู่ฝั่งตรงข้ามก็ถูกเวนคืนด้วยเช่นกัน กลายเป็นถนนตัดใหม่ซึ่งต่อมาคือ ถนนนราธิวาสราชนครินทร์

คลองสี่ลมถูกถมเป็นพื้นผิวจราจรสำหรับขบวนรถ ถนนลาดยางและถนนคอนกรีตเข้ามาแทนที่ กรุงเทพฯ ซึ่งเคยได้สมญานามว่า “เวนิสตะวันออก” หหมดสภาพไปโดยปริยาย เมื่อคูคลองหลงเหลือน้อยมากสิ่งที่ตามมาก็คือ คราใดที่ฝนกระหน่ำตกลงมา กรุงเทพฯจะกลายเป็นเมืองบาดาลในช่วงพริบตา รถราติดขัดจากถนนหนึ่งสู่อีกถนนหนึ่งโดยอัตโนมัติ

จากนั้น เป็นบ้านของพระยาประชาภิจักรจักร์ (ซุบ โอสถานนท์) บิดาของคุณวิลาศ โอสถานนท์ อดีตประธานสภาผู้แทนราษฎร

มีบ้านเช่าอยู่สองสามหลัง ก็ถึงป่าช้าคาทอลิก จากนั้นเป็นซอยสุสาน ซึ่งปัจจุบันใช้ชื่อว่า ซอยศึกษาวิทยา

ริมถนนสีลมยังเรียงรายด้วยป่าช้าซาเวียร์ ซึ่งเป็นป่าช้าของตระกูล พระยาพิพัฒน์โกษากร อดีตทูตไทย เชื้อสายโปรตุเกส ป่าช้าสารสิน ของสกุลสารสิน และป่าช้ากว้างต้ง

ข้าพเจ้ามีความคุ้นเคยกับป่าช้าเหล่านี้ตั้งแต่เยาว์วัย ย้อนรอยไป เมื่อ ๘๐ ปีก่อน ในคืนอันมืดสนิท บิดาข้าพเจ้าชักแถวนำลูกๆ เดินเข้าไปในซอยสุสานที่รกชัฏและเงียบสงัด สองข้างทางเป็นป่าช้า มีป่าช้าฮกเกี้ยน ป่าช้าแต่จิว และป่าช้าไวติ ไป “บ้านสามภูมิ” ที่ถนนสาทรเหนือ ซึ่งข้าพเจ้าเป็นเพื่อนนักเรียนร่วมชั้นกับอ่ำภา พยัคฆาภรณ์ (คุณหญิงสุรการบัญชา) ลูกสาวนายตันลูเซ็ง โดยมีข้าพเจ้าเดินรั้งท้าย

คนทั่วไปอาจเห็นว่าเป็นการกระทำที่แปลก แต่ความแปลกนี้แฝงด้วยการอบรมสั่งสอน บิดาข้าพเจ้าเป็นผู้ที่มีความคิดทันสมัย ไม่หลงมกมายในสิ่งที่ไม่อาจพิสูจน์ได้ แล้วการฝึกฝนเช่นนี้ ทำให้ข้าพเจ้าไม่กลัวเกรงในอิทธิพลมืด แข็งแกร่งที่จะเผชิญกับมรสุมทางการเมืองในเวลาต่อมา

ขบวนการประชาธิปไตย ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๒ หรือที่เรียกกันว่า “กบฏวังหลวง” ประสบความล้มเหลว นายปรีดีต้องหลบซ่อนอยู่ ณ บ้านสวนนางเกลือ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งธนบุรี (บริเวณอาคารศุภาคารในปัจจุบัน)

คืนหนึ่งใกล้ฟ้าสาง รถรางขบวนแรกบนถนนสีลมเริ่มออกเดินทาง

และผู้คนเริ่มออกมาทำกิจวัตรประจำวันแต่เช้ามืด หลังจากที่ข้าพเจ้า
ลอบไปพบนายปรีดีที่บ้านสวนฉางเกลือ ข้าพเจ้ากลับมา “บ้านป้อม
เพชร” เพียงคนเดียว จากท่าเรือตลาดบางรัก ผ่านป่าช้ากว้างตุง ป่าช้า
สารสิน ป่าช้าซาเวียร์ และป่าช้าคาทอลิก ทั้งนี้เพื่อไม่ให้พบคนรู้จัก
หรือจำได้ และเลี่ยงจากการติดตามของสายลับตำรวจ

ข้าพเจ้านึกถึงการฝึกฝนเดินผ่านป่าช้าเมื่อเด็ก ๆ นึกถึงพระคุณ
ของบิดาข้าพเจ้า ถ้าไม่มีการฝึกฝนในครั้งกระโน้น ข้าพเจ้านึกไม่ออกว่า
ตนเองจะรวบรวมความกล้าที่จะเดินผ่านป่าช้าในความมืดในวันนั้นได้
อย่างไร

ซอยแยกจากถนนสีลมต่อจากป่าช้ากว้างตุงเป็นตรอกตำบิซา

“ตำบิซา” เป็นชื่อของชาวภารตะคนหนึ่งที่เป็นเจ้าของที่ดินบริเวณ
นั้น ปากซอยมีบ้านที่นายยิ้ม พี่งพระคุณ ข้าราชการกระทรวงการต่าง
ประเทศ เข้าอยู่กับภรรยาชาวต่างประเทศ ถัดต่อมาเป็นบ้านเช่าที่หลวงวิ
จิตรวาทการ (กิมเหลียง วัฒนปฤดา) อยู่กับภรรยาชาวฝรั่งเศส

หลวงวิจิตรฯ รู้จักกับนายปรีดีตั้งแต่สมัยที่นายปรีดีเรียนที่โรงเรียน
กฎหมาย

เดิมข้าพเจ้าเรียนเปียโนกับ Soeur Renée (เซอร์ เรอเน) ที่
โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ ต่อมามารดาข้าพเจ้าให้ข้าพเจ้ามาเรียน
เปียโนกับมาตามวิจิตร โดยยินดีจ่ายค่าเรียนเปียโนจากเดือนละ ๑๐ บาท

ที่โรงเรียนมาเป็น ๑๕ บาทกับมาตามวิถีตร และมาตามวิถีตรเดินมาสอน
ข้าพเจ้าที่ “บ้านป้อมเพชร”

ในตรอกดำปีซามีชุมชนมุสลิม

ต่อจากตรอกดำปีซามาเป็นตรอกไวดี

“ไวดี” เป็นชื่อของนายไวดี ปะดัยยาจี ชาวภาคตะที่เข้ามาตั้ง
รกรากที่เมืองสยามสมัยรัชกาลที่ ๕ และเป็นผู้ชักชวนชาวฮินดูที่ถนน
สีลมร่วมกันสร้างวัดพระศรีมหาอุมาเทวี นายไวดีมีที่ดินอยู่ที่ถนนสีลม
จึงได้ตัดตรอกขึ้นตรอกหนึ่งในบริเวณที่ดินของตน เรียกกันว่า “ตรอก
ไวดี”

ขนานกับตรอกไวดีเป็นถนนปั้น มีวัดแขกหรือวัดพระศรีมหา-
อุมาเทวีอยู่มุมตัดถนนสีลมกับถนนปั้น

ก่อนจะเลี้ยวเข้าถนนประมวญ มีอาคารวัดมณฑลธรรมไทย-ภารต

ส่วนบริเวณปากทางถนนประมวญมีวังของ ม.จ. ภูมิพัทธ์เกษมศรี
เกษมศรี ลึกเข้าไปมีวังกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) ปลายถนน
ประมวญด้านถนนสาทรมีโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียน น้องชายรุ่นเล็กของ
ข้าพเจ้าสองคนเป็นศิษย์เก่าโรงเรียนนี้

ตรอกเวซอยู่ถัดจากถนนประมวญ มีบ้านของเจ้าพระยาศรีธรรมมา-
ธิเบศร์ (สกุล ณ สงขลา) และบ้านของสกุลจาร์จินดา และบ้านของสกุล
จาร์รัตน์และสกุลยุคตะนันท์

ถัดต่อมาเป็นถนนสุรศักดิ์ มีบ้านของพระยาสารสินสวามิภักดิ์ (เฮีย สารสิน)

แล้วก็มาถึงสุขศาลาบางรัก ซึ่งเดิมเป็นโรงพยาบาลหมอเฮลส์ สถานพยาบาลเก่าแก่ตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ บนที่ดิน “บ้านหลวง”

ครอบครัวข้าพเจ้าไปรักษาที่สุขศาลาบางรัก เพราะเป็นสถานพยาบาลใกล้บ้านที่สุด ที่นี่มีแพทย์ปริญญา และข้าพเจ้ายังเป็นญาติกับแพทย์ประจำสุศาลา คือ นายแพทย์บุญ (ช่วย) สุวรรณศร โดยมี น.พ. วิเชียร เสรีบุตร เป็นหัวหน้า

ตอนนั้นแพทย์ประจำสุศาลามีอยู่ ๔-๕ คน พยาบาลที่จำได้มีอยู่ ๒ คน คือ พยาบาลละออ สวัสดิชุต และพยาบาลกระจ่างจิต บุญเกียรติ ในเวลาต่อมา มี พ.ญ. เพียร เวชชบุล หรือที่รู้จักกันในนาม “หมอเพียร” หมอแม่พระเด็กกำพร้า พ.ญ. กัลยา เจริญศิลป์ หรือวิเศษ แพทย์ตามบรรดาศักดิ์ของบิดา และ พ.ญ. ม.ร.ว. ส่องศรี เกษมศรี ภรรยา น.พ. อวย เกตุสิงห์ เป็นแพทย์ประจำอยู่ที่นี้

สุขศาลาบางรัก ต่อมาได้เปลี่ยนเป็น ร.พ.บางรัก และเมื่อคุณหญิง ภักดีนครินทร์ (สิน เศรษฐบุตร) ได้บริจาคเงินจำนวนหนึ่งสร้างอาคารหลังหนึ่ง เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่พระยาภักดีนครินทร์ (เลิด เศรษฐบุตร) ในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็น “โรงพยาบาลเลิดสิน” นับตั้งแต่นั้นมา

บ้านเรือน “ฝั่งถนน” สิ้นสุดลงตรงสุขศาลาบางรัก และเป็นทีกลับรถของรถเมล์ขาวนายเลิศ รถโดยสารประจำทางสายเดียวบนถนนสีลม

ข้าพเจ้าขอพาท่านผู้อ่าน U-Turn ตามรถเมล์ขาวมารู้จักบ้านเรือน “ฝั่งคลอง”

เริ่มด้วยบ้านของพระยาพิชารณาปริชามาตย์ (สุหรัย วัชรภักย์) อดีตผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์กระทรวงยุติธรรม ท่านผู้นี้ครอบครองที่ดินสองฝั่งถนนสีลม ครอบครองที่ดินตั้งตามชื่อบิดาท่าน ถนนปิ่นตั้งตามชื่อมารดาท่าน

ถัดมาเป็นบ้านเช่าฝรั่ง และโรงพิมพ์สยามนิกร ซึ่งก่อตั้งหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒

“บ้านไชยา” อยู่ถัดต่อมา เป็นบ้านของคุณชื่น ศรีภักย์ สตรีสูงวัยครองตัวเป็นโสด น้องชายของท่านมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยา

บ้านของพระยาศรีสหเทพเป็นบ้านต่อมา ท่านมีบุตรคนหนึ่งชื่อ กุหลาบ เป็นนักเรียนโรงเรียนอัสสัมชัญคอนแวนต์ ลายมือสวยมาก เมื่อ ม.จ. หญิงพูนพิสมัย ดิศกุล และ ม.จ. หญิงพัฒนา ยุ ดิศกุล จัดหอสมุดตำราโบราณภาพ น.ส.กุหลาบได้ไปทำหน้าที่เขียนคำอธิบายเป็นภาษาอังกฤษ

ต่อมาเป็นบ้านพระยาประมวลิชาพูล (วงศ์ บุญ-หลง) แล้วก็บ้านพระยาสวัสดิศิริ (สกุล สุวรรณปัทม) ตามด้วยบ้านของพระยาวิสุทธากร

(สกุล ทรรทรานนท์)

เยื้องๆ กับถนนประมวญเป็นบ้านของ Monsieur René Guyon อยู่ตรงปากซอยต้นง่วนสวย ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นชื่อซอยประดิษฐ์ เมอร์ซิเออร์ กียอง เป็นชาวฝรั่งเศส มีตำแหน่งเป็นที่ปรึกษากฎหมาย กรมร่างกฎหมาย ต่อมาจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ตั้งชื่อไทยว่า “พิชาญ บุลงง”

อีกมุมหนึ่งของตรอกต้นง่วนสวยเป็นบ้านของสกุลเยาหรี

บ้านคุณนายเครื่อง สีบุญเรือง อยู่ต่อมา มีอาณาบริเวณกว้างขวาง ปัจจุบันคือ Silom Village

แล้วก็เป็นบ้านพระยามโหสถศรีพิพัฒน์ (เชิญ ประชยานนท์)

มีสะพานเล็กๆ อยู่ถัดมา ข้ามสะพานเข้าไปเป็นบ้านของครอบครัว หลวงวิจารณ์สุขเกษม (ดีด ลulitanนท์) คุณวิจิตร ลulitanนท์ บุตรชาย คนโตเป็นอดีตเลขาธิการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ส่วนคุณประสิทธิ์ บุตรชายอีกคนหนึ่งเป็นผู้ร่วมก่อตั้งหนังสือพิมพ์ *Bangkok Post*

จากนั้นเป็นบ้าน Mazza ชาวอิตาเลียน ลูกสาวครอบครัวนี้เป็น เพื่อนรุ่นเดียวกับพี่น้องข้าพเจ้า Catherine เป็นเพื่อนรุ่นเดียวกับพี่สาว คนโตของข้าพเจ้า Lucy เป็นเพื่อนรุ่นเดียวกับข้าพเจ้า ซึ่งต่อมา Lucy แต่งงานกับหลวงรักษาเวทย์ (สกุล คุณะดิลก) ส่วน Lily เป็นเพื่อน

รุ่นเดียวกับอัมพา น้องสาวของข้าพเจ้า

สโมสรอังกฤษอยู่ถัดต่อมา เป็นที่ชุมนุมของชาวอังกฤษในสยาม

ถนนสีลมด้านฝั่งคลองไม่ค่อยจะมีถนนหรือตรอกซอยแยกเหมือนกับฝั่งถนน ถนนเดโชนับว่าเป็นถนนแยกที่สำคัญของฝั่งคลอง มีสะพานคอนกรีตเชื่อมต่อ หัวมุมถนนเป็นบ้านของคุณย่าเชื้อ มารดาคุณติดต่อบุณาค มีศาลาน้ำเย็นเข้าไปในลำคลอง เวลาข้าพเจ้าผ่านไปผ่านมา มักจะเห็นคนในบ้านมานั่งไขว่ห้างที่ศาลาน้ำ

ก่อนถึงลำรางสาธารณะ เป็นบ้านเช่า มิสเตอร์ Gotche ผู้จัดการรถไฟสายพระนคร-ปากน้ำ ชาวเดนมาร์กผู้มีภรรยาเป็นคนไทย มีบุตรคนหนึ่งมีบรรดาศักดิ์เป็น “ขุน” และได้นามสกุลพระราชทานว่า “คเชสนันท์”

อีกฝั่งหนึ่งของลำรางสาธารณะ คือ “บ้านป้อมเพชร” ซึ่งข้าพเจ้าได้บรรยายไว้ในตอนต้นแล้ว

ขณะนั่งรถผ่านบริเวณที่ตั้งของ “บ้านป้อมเพชร” ภาพวันเก่าๆ ผุดเข้ามาในความทรงจำของข้าพเจ้ามากมาย

“เจ๊กเก๊า” เป็นคนหนึ่งที่ข้าพเจ้าจำได้

หลังจากบิดาข้าพเจ้าถึงแก่กรรมแล้วหลายปี มี “เจ๊กชายก้วยเตี่ยว” ที่ชื่อ “เก๊า” ลูกค้าต่างเรียกว่า “เจ๊กเก๊า” ผากหาบก้วยเตี่ยวไว้ตรงโรงรถ ซึ่งมารดาข้าพเจ้าอนุญาต

เช้าๆ “แจ็กเก๊า” เตรียมเครื่องถ้วยเตี้ยๆ ต้มกระดูกหมูซี่โครงไก่
น้ำซุ๊ปในหม้อใหญ่เดือดปุดๆ ส่งกลิ่นหอมมาแต่ไกล

“แจ็กเก๊า” ได้ลูกๆ หลานๆ บ้านป้อมเพชรเป็นลูกค้ารายแรกๆ
ไม่กินฟรี ไม่ติดเงินเชื่อ

สายๆ “แจ็กเก๊า” จะหาบถ้วยเตี้ยๆ ไปขายตามบ้านเรือนริมถนน
สีลม คล้อยเที่ยงไปหน่อยก็ขายหมดเกลี้ยง “แจ็กเก๊า” นำหาบถ้วยเตี้ย
มาเก็บไว้ที่บ้านป้อมเพชรตามเดิม

ชาวสีลมคงจะจำถ้วยเตี้ยแสนอร่อยและราคาเยอมาชามละ
๕๐ สตางค์ของ “แจ็กเก๊า” ได้

ติดกับ “บ้านป้อมเพชร” เป็นบ้าน มิสเตอร์ Johnson ชาวอังกฤษ
ที่ทำงานธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้

ถัดมาเป็น “บ้านโชติกเสถียร” ของพระยาธรรมจรรยาอนุกรมมนตรี
(ทองดี โชติกเสถียร)

บ้าน Sandrezki ชาวโปแลนด์ มีภรรยาเป็นรามัญ มีลูกชายหญิง
หลายคน

ต่อจากบ้าน Sandrezski เป็น “ป้อมเพชรนิคม”

บิดาข้าพเจ้าได้ซื้อที่ดินประมาณ ๒ ไร่ แบ่งที่ดินพร้อมปลูกบ้านให้
ลูกๆ สารี อัมพา เพียงแข และนวลจันทร์ ทำเป็นบ้านเช่าราคาเดือนละ
๖๐-๘๐ บาท ผู้เช่ามีชาวไทย จีน ญี่ปุ่น อิตาลีเยน เยอรมนี ยิว ฯลฯ

ต้นทศวรรษที่ ๑๙๓๐ ชาวยิวจากประเทศต่างๆ ในยุโรปลี้ภัย การคุกคามของนาซีเยอรมัน อพยพมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในสยาม จึงไม่เป็นการแปลกที่มีชาวยิวเข้าบ้าน “ป้อมเพชรนิคม”

สำหรับข้าพเจ้าได้ที่ดิน ๓๐๐ กว่าตารางวา ด้านหน้าติดคลองสีลม ส่วนตัวตึก “บ้านพูนสุข” นั้น สร้างจากน้ำพักน้ำแรงที่ข้าพเจ้ากับนาย ปรีดีได้เก็บออมมาจากการดำเนินกิจการโรงพิมพ์นิติสาส์น และข้าพเจ้า เป็นผู้คิดสร้างสะพานข้ามคลอง กลางสะพานมีส่วนเว้าเล็กๆ สำหรับ คนเดินหลบรถยนต์ ที่ข้าพเจ้าให้สร้างสะพานเช่นนี้ เพราะก่อนหน้านี้ ข้าพเจ้าเกือบจะถูกรถยนต์ที่คนขับรถ “บ้านป้อมเพชร” ขับเบียดกับ ขอบสะพานมาแล้ว

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๗ ข้าพเจ้ากับนายปรีดีย้ายจาก “บ้านป้อมเพชร” มาอยู่ “บ้านพูนสุข” ขณะนั้นนายปรีดีเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

สุขปรีดา ดุษฎี และวาณี บุตร ๓ คนหลังของข้าพเจ้าเกิดที่ “บ้านพูนสุข”

ครอบครัวข้าพเจ้าอยู่ที่บ้านหลังนี้ด้วยความสงบสุข จนกระทั่ง วันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ กองทหารญี่ปุ่นบุกดินแดนประเทศไทย ตามลจตุรทิศาสตร์ชายฝั่งทะเลตะวันออก และเคลื่อนทัพจากพระตะบองเข้าสู่พระนคร

วันนั้น ครอบครัวข้าพเจ้ารู้สึกสลดหดหู่ใจเช่นเดียวกับราษฎรไทย
ทั้งปวง

หนังสือพิมพ์ *Washington Times Herald* ได้รายงานข่าวว่า

“ชาวไทยได้ทราบข่าวยอมจำนนญี่ปุ่นด้วยความตกตะลึง และ
พากันยืนงงงันในถนนด้วยน้ำตานอง” (*“The Thailanders, shocked by
news of the surrender, wept as they stood dazed in the streets.”*)

ในปลายวันเดียวกัน เมื่อนายปรีดีกลับจากการประชุม ค.ร.ม. ถึง
บ้าน มีมิตรสหายและลูกศิษย์หลายคนมาคอยอยู่ อาทิ หลวงบรรณกร
โกวิท (เปาว์ จักกะพาก) สงวน ตุลารักษ์ จำกั๊ด พลังกูร วิจิตร
ลulitanนท์ เตียง ศิริจันทร์ ถวิล อุดล ม.ล.กรี เดชาติวงศ์ (หลวง
เดชาติวงศ์วราวัตน์) ทอง กันทาธรรม ฯลฯ ทุกคนแสดงความรู้สึก
เจ็บใจและแค้นใจที่กองทัพเรือญี่ปุ่นรุกรานประเทศโดยที่รัฐบาลไทยขณะ
นั้นยอมจำนนอย่างไม่มีเงื่อนไข

ผู้มาประชุมในวันนั้น ได้ตกลงพลีชีพเพื่อชาติ เพื่อปกป้องเอกราช
อธิปไตยสมบูรณ์ของชาติไทย ในการนี้ได้ตกลงจัดตั้งองค์การต่อต้าน
ญี่ปุ่น ประกอบด้วยคนไทยที่รักชาติทุกชนชั้น วรรณะ ทั้งในประเทศและ
ที่อยู่ในต่างประเทศ ที่ประชุมได้มอบภาระให้นายปรีดีเป็นหัวหน้าและ
กำหนดแผนการปฏิบัติต่อไป

ซึ่งเป็นที่มาของการก่อตั้งขบวนการเสรีไทย

หลังจากนั้นหลายปี “บ้านพูนศุข” ยังมีอีกเหตุการณ์หนึ่งที่อยู่ในความทรงจำของข้าพเจ้า

วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ คณะทหารกลุ่มหนึ่งบุกทำเนียบทำซาง ถนนพระอาทิตย์ ทำรัฐประหารเลิกลี้มรัฐธรรมนูญฉบับ ๙ พฤษภาคม ๒๔๘๙ เป็นเหตุให้นายปรีดีลีภัยการเมืองไปต่างประเทศ

ครั้นแล้ว นายปรีดีได้ลักลอบกลับประเทศ ชักชวนมิตรสหาย ร่วมก่อการฟื้นฟูระบอบประชาธิปไตยเมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๒

การก่อการครั้งนี้ถูกรัฐบาลคณะรัฐประหาร ๒๔๙๐ ปราบปรามอย่างหนัก

กลางดึกของคืนวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ นาวาตรีมนัส จารุภา ร.น. ได้นำนายปรีดีไปหลบซ่อนที่บ้านหลานสาวข้าพเจ้า (วิสวาท บุนนาค-อัครวณท์) ที่ถนนสุรวงศ์ ครั้นจะอยู่ที่นั่นนาน ก็เกรงว่าจะไม่ปลอดภัยจากการติดตามค้นหาของเจ้าหน้าที่บ้านเมือง วันต่อมา นายปรีดีได้ย้ายมาอยู่ “บ้านพูนศุข” ซึ่งว่างจากการให้เช่า

ภายในดึก ประตูหน้าต่างปิดมิดชิด ไม่มีแสงสว่าง พรางเสมือนว่าไม่มีผู้อยู่อาศัย

และในที่สุด ข้าพเจ้าดำเนินการให้นายปรีดีขยับขยายไปหลบซ่อนที่บ้านสวนนางเกลือ

ขณะนั้นประกาศนำจับนายปรีดีให้รางวัลงามติดตัวบ้านทั่วเมือง

แต่แล้วนายปรีดีก็คลอดแคล้วจากภยันตรายทั้งปวง ลี้ภัยการเมืองในต่างแดนอีกครั้งหนึ่ง เป็นเวลายาวนานถึง ๓๔ ปี

ข้าพเจ้าพาลูกๆ มาอยู่ที่ “บ้านพูนศุข” อีก ๕ ปี ก่อนย้ายไปบ้านสาทร ถนนสาทรเหนือ

จากนั้น ข้าพเจ้าปล่อยให้ “บ้านพูนศุข” มีคนเช่าบ้างไม่มีคนเช่าบ้าง จนกระทั่งนายปรีดีลี้ภัยไปพำนักที่ประเทศฝรั่งเศส จึงได้ขาย “บ้านพูนศุข” เพื่อนำเงินไปซื้อบ้านองโตนี ชานกรุงปารีส โดยได้รับการอนุญาตจากธนาคารแห่งประเทศไทยให้แลกเงินบาทเป็นเงินตราต่างประเทศ

สิ้นสุดตำนาน “บ้านพูนศุข” เพียงแค่นี้

เรือนไม้หลังใหญ่ใต้ถุนโล่งของครอบครัว Lamache อยู่ถัดต่อไปจาก “บ้านพูนศุข” ครอบครัวลามาชีสืบเชื้อสายฝรั่งเศส มีความสนิทสนมกับข้าพเจ้าเป็นอย่างดี Marie-Louise (มารี-หลุยส์) บุตรสาวคนโตของครอบครัวนี้เป็นคนที่น่านับถือ เธอป่วยเป็นโรคโปลิโอในวัยเด็ก แต่มิได้ย่อท้อกับการเจ็บไข้ได้ป่วยเลย ฝึกซ้อมเปียโนจนชำนาญและเป็นครูสอนเปียโนที่เก่งคนหนึ่ง สุตาบบุตรสาวข้าพเจ้าก็เป็นศิษย์ของเธอ

มิตรภาพระหว่างข้าพเจ้ากับลูกๆ และครอบครัว Lamache ยังยืนจบจนปัจจุบันนี้

ติดกับบ้าน Lamache เป็นบ้านเช่าชื่อ “บ้านพูนสุข-พูนทรัพย์”

ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเจ้าของกลายเป็นถนนพัฒนาพงษ์ในปัจจุบัน

ก่อนถึงบ้าน De Campos ชาวโปรตุเกส เป็นบ้านขุนเลิศดำริการ
อดีตนายกเทศมนตรีนครกรุงเทพฯ (ตามชื่อเรียกสมัยนั้น) ท่านขุนเป็น
บิดาของคุณหญิงละมุนศรี โกสิน

ถัดไปเป็นตึก ๒ หลังของพระคลังข้างที่ พระสารสาสน์พลขันธ์
(ลอง สุนทานนท์ - สารสาสน์) เช่าอยู่

หัวมุมถนนสีลมฝั่งคลอง ด้านเหนือจรดคลองเตย เป็นบ้านของ
พระโสภณอักษรกิจ (เล็ก สมิตะสิริ) เจ้าของโรงพิมพ์โสภณอักษรกิจ
ถนนตีทอง ตึกสี่เหลี่ยมไข่ไก่ มีบันไดขึ้นด้านหน้า หลายสิบปีต่อมาเป็นที่ตั้งโรงเรียนจีน และในปัจจุบันหลังจากตึกนี้ถูกทุบทิ้งได้สร้างเป็นห้างสรรพสินค้า

ในการย้อนรอยถนนสีลม ถ้าจะไม่กล่าวถึงรถรางสายถนนสีลม
ในความทรงจำของข้าพเจ้าแล้ว ก็ขาดความสมบูรณ์

โดยปกติแล้ว ข้าพเจ้ามีค๋อยได้ใช้บริการรถรางบ่อยนัก ครั้นเมื่อ
ย้ายมาอยู่ “บ้านพูนศุข” แล้ว ข้าพเจ้าก็จะนั่งรถรางไป “บ้านป้อมเพชร”

รถรางแบ่งเป็น ๒ ชั้น ๒ ราคา ชั้นที่ ๑ อยู่ด้านหน้าของรถ ที่นั่ง
เบาะหุ้มหนัง ส่วนชั้นที่ ๒ เป็นม้าไม้ นั่งแถวละ ๒ คน รถแล่นไปตาม
รางอย่างสบายๆ หน้าต่างรถเปิดโล่งสองด้าน ลมโกรกเย็นสบาย ไม่ร้อน
ไม่มีมลพิษ นั่งชั้นไหนก็เรียบร้อยปลอดภัยทั้งนั้น

พนักงานขายตัวมารยาทดี สุภาพต่อผู้โดยสารทุกคน
ในระหว่างสงคราม น้ำมันเบนซินขาดแคลน ผู้คนนิยมนั่งรถราง
กันทั้งนั้น

มีอยู่เรื่องหนึ่งเกิดขึ้นบนรถรางสายถนนสีลม

อานนท์ (จอห์น) น้องชายข้าพเจ้าที่ศึกษาอยู่ในสหรัฐอเมริกา
เมื่อสงครามเกิดขึ้นได้เข้าร่วมขบวนการเสรีไทย แล้วถูกส่งตัวมายัง
เมืองซีอเหม่าในมณฑลยูนนานของประเทศจีน จากนั้นเดินเท้าเข้ามา
ประเทศไทย ขณะนั่งรถไฟเข้ากรุงเทพฯ ทราบข่าวบิดาถึงแก่กรรมจาก
หนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่ง ถึงแม้ว่าอยากจะกลับบ้านมาเคารพศพบิดา
ก็ไม่อาจทำได้ เพราะการกลับมาเมืองไทยเป็นความลับ และการรักษา
ความลับเป็นวินัยสูงสุดของพลพรรคเสรีไทย

อานนท์จึงได้แต่นั่งรถรางผ่านหน้าบ้านป้อมเพชร และมีอยู่
ครั้งหนึ่งอานนท์ได้พบวิสาวาทซึ่งเป็นหลานสาวบนรถราง ต่างคนต่างก็
จำกันได้ แต่ไม่ได้ทักกัน

หลังสงครามสิ้นสุด นำหลานจึงได้นำเรื่องนี้มาเล่าสู่ญาติมิตร

ข้าพเจ้าได้ย้อนรอยถนนสีลมมาพอสมควรแล้ว จากศตวรรษที่ ๒๐
มาวันนี้ศตวรรษที่ ๒๑ เวลาผ่านไป ๗๐-๘๐ ปี ถ้าหากมีข้อความใด
หรือเอ่ยนามท่านเจ้าของบ้านเหล่านั้นคลาดเคลื่อนไปบ้างก็ขอภัยด้วย
และหวังว่าลูกหลานของท่านเหล่านั้นหรือผู้รู้เรื่องถนนสีลมจะช่วย

ทำวงดิ่งให้ถูกต้องในโอกาสต่อไป

ทุกครั้งที่เราพบเจ้ารำลึกชีวิตที่ “บ้านป้อมเพชร” ก็ดี “บ้านพูนศุข” ก็ดี เป็นความทรงจำที่ประทับใจมิรู้ลืม อบอวลด้วยความอบอุ่นฉันครอบครัวใหญ่ของคนถนนสีลม ไม่ว่าจะผู้สูงศักดิ์หรือสามัญชน ชาวไทยหรือชาวต่างชาติ พุทธศาสนิกชน คริสตศาสนิกชน อิสลามิกชน ผู้นับถือศาสนาฮินดู ฯลฯ ต่างใช้ชีวิตบนถนนสายนี้อย่างสมานฉันท์กลมเกลียวสะท้อนถึงลักษณะสังคมเปิดของเมืองไทย ในโลกนี้จะหาที่ใดเหมือนได้ไหม แม้แต่สังคมไทยในปัจจุบันก็ไม่มีให้เห็นอีกแล้ว แล้วจะไม่ให้ข้าพเจ้าถวิลหาถนนสีลมในวันวานได้กระไร

ธันวาคม ๒๕๔๖